

ÍRÁSOK

**irodalom
művészet
kritika
társadalom-
tudomány**

**1976. június-július
VI. évfolyam, 6-7. szám**

KIADÓI TANÁCS:

Blacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sátai Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Barácius Zoltán
Blacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő)
Bodrogyvári Ferenc
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula (műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Franyó Zsuzsanna (Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Kopeczky Csaba (szépirodalom)
Sátai Pál
Szekeres László (Égtáj)
Urbán János (elnök)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szöllösi Vörös Margit
A fedőlapot Boros György tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Közössége, 1971.

Kiadó: Szabadka község Művelődési Öngazgatói Érdekközössége

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden pénteken 17—19

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

ÜZENET — Časopis RUKOVET Subotica 66600-678-16

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

TARTALOM

VI. ÉVFOLYAM, 6—7. SZÁM — 1976. JÚNIUS—JÚLIUS

- 267 MILAN M. MILADINOVIĆ: Erkölcsi értékek a társult munkáról szóló törvény tervezetében — Nagy József fordítása
- 279 DUDÁS KÁROLY: Emberek a gádorból (riport)
- 288 DÉSI ÁBEL: Kortársaim (versciklus)

KÉZFOGÁSOK

- 298 OSKAR DAVIČO: A Nyugtalanság c. ciklusból — Lőrinc Péter fordításai (versek)
- 301 BRANKO ČOPIĆ: A parancsnok — Kenyeres Kovács Márta fordítása (elbeszélés)
- 305 VASKO POPA: Verseci versek: Beszélgetés a pipacsokkal; Cseresznye a halál házában; Rokonok dolga; A gabona védnöke — Csuka Zoltán fordításai (versek)

ÖRÖKSÉG

- 307 JUHÁSZ GÉZA: „Nem bántam meg és nem szégyellem”
(egy éve hunyt el Gál László)
- 312 BENKŐ ÁKOS: Kázmér Ernő József Attiláról

ÉGTÁJ

- 316 RÓKAI PÉTER: Szabadka alapítása és IV. Béla várépítő politikája (megjegyzések Iványi István elméletéhez)
- 318 MÉSZÁROS PIROSKA: A középkori településhálózatról a mai Szabadka község területén (kartográfiai és írott okiratok alapján)
- 322 KATA CVIJIN: A Leovics-palota — Kenyeres Kovács Márta fordítása
- 324 SZEKERES LÁSZLÓ: Monográfia és régészeti kutatások
- 327 KOLOZSI TIBOR: A fordulat évei
(a szabadkai sajtó története második részének bevezető fejezete)

ALKOTÓMŰHELY

- 335 BARANYI MARKOV ZLATA: A képet szeretni is kell
(emlékezés Oláh Sándorra születésének 90. és halálának 10. év-
fordulója alkalmából)
- 340 Dr. KASZÁS JÓZSEF: Két Neven-díjas mű (az Égi laboda és a
Bájos esztétikai értékeiről)

OLVASÓNAPLÓ

- 353 LÉVAY ENDRE: Klasszikus értékeink
(Szenteleky Kornél — Kornel Senteleki; Majtényi Mihály: Betűtánc)
- 357 FRANYÓ ZSUZSANNA: A „valóság” művészeiről
(Bori Imre: Frídotin és testvérei)
- 360 BESZÉDES VALÉRIA: Egy nyelvészeti munka néprajzi tanulságai
(Penavin Olga: Kórógyi szótár II.)
- 362 KENYERES KOVÁCS MÁRTA: Tisza menti titkok egy modern ifjú-
sági regényben
(Dér Zoltán: Örvénysodró)
- 363 VIRÁG ÁGNES: Ihletet sugalló verssorok
(Kép — költemény — képköltemény)
- 364 BOTKA FERENC: Alapmű egy folyóirat hőskoráról
(Feljegyzések és levelek a Nyugatról)
- 366 VAJDA ZSUZSA: Esszé a népmeséről
(Nagy Olga: Hősök, csalókák, ördögök)

A MŰMELLÉKLETEK OLÁH SÁNDOR munkái (Dormán László
felvételei) és DORMÁN LÁSZLÓ szociofotói.

ERKÖLCSI ÉRTÉKEK A TÁRSULT MUNKÁRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY TERVEZETÉBEN

Újszerű módon megvalósulva és serkentőleg hatva a szocialista forradalom további folyamataira, a társult munka és az öngazgatás új dimenziókra tesz szert a társult munkáról szóló törvény tervezete által. Mindez összhangban áll a szocialista forradalom és az öngazgatás dialektikus fejlődésének lehetőségeivel a jelenlegi szakaszban, amely már a jövőt is magában hordozza. Épp ezért a társult munkáról szóló törvény tervezetének megvannak a maga erkölcsi-humánus értékei is, melyekre itt csupán részlegesen kívánunk rámutatni. Többek között jól látszik ez a törekvés az 551. szakaszból, amely kimondja, hogy „az öngazgatási általános aktusoknak összhangban kell lenniük az alkotmánnyal, valamint az öngazgatású szocialista társadalom törvényeivel és erkölcsi normáival”. A társult munkáról szóló törvény tervezetét minden tekintetben átszövik a szocialista öngazgatás erkölcsi értékei. Még a piaci viszonyokat illetően is megköveteli, hogy azok „összhangban legyenek a jó üzletviteli szokásokkal és a szocialista öngazgatású társadalom erkölcsi elveivel” (15. szakasz, 1. bekezdés).

1. A társult munka fejlődése a belső ellentmondások lehető legjobb módon való túlhaladása által valósul meg. Az ellentéteknek ebben a túlhaladásában fejlődnek tovább a társult munka értékei, s öltenek konkrét, anyagi formát a szocialista öngazgatás vívmányai. Ez természetesen nem a fennálló ellentmondások tagadását jelenti, hiszen azok objektív módon hatnak társult munkán belül és kívül, s mindenképpen elemét képezik az állandó dialektikus mozgásnak. A törvénytervezet csupán az utat jelöli meg, melyen ezek az ellentmondások könnyebben túlhaladhatók. Ebben a mozgásában a társult munka tovább erősíti az öngazgatás anyagi alapjait, az öngazgatás pedig elkerülhetetlenül érvényre juttatja a társult munka társadalmi, kulturális, erkölcsi-humánus, eszmei-politikai és más értékeit.

2. A társult munka törvényének valóra váltásával fokozatosan eltűnnek a régi viszonyok, melyek a szocialista öngazgatás továbbfejlődését fékezik, s velük együtt vereséget szenvednek azok a szociális erők is, amelyek tudatosan vagy öntudatlanul szemben álltak minden újdonsággal, amit a társult munka hozott magával. Megkezdődik tehát azoknak a visszahúzó erőknek a széthullása, amelyek már befészkeltek magukat az öngazgatásba, s folytonosan az alkalmat lesték, hogy szembeforduljanak vele. Őket most súlyos csapás fenyegeti, s ezért végül is kénytelenek lesznek színt vallani. A társadalmi folyamatok azonban arról tanúskodnak, hogy az ilyen erők egy része mindig a háttérben tud maradni, álcázni tudja magát. Olyan jelszavakkal élnek, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy továbbra is ellenálljanak a szocialista forradalom rohamainak. Épp ez a köpönyegforgató magatartásuk követeli meg, hogy a nyilvános vitában és még inkább a társult munkáról szóló törvény alkalmazásában minden társadalmi és más életeret lezárjunk az ilyen társadalmi erők előtt, felszámolva ellenállásukat, amelyet az öngazgatással és a társult munkával szemben tanúsítanak. Ennek megfelelően már a nyilvános vitában is arra kell törekednünk, hogy először is helyesen magyarázzuk meg a társult munkáról szóló törvény lényegét; másodsor, hogy lezárjunk minden szociális és erkölcsi-politikai térséget az olyan erők előtt, amelyek a szocialista forradalom továbbfejlődését gátolják; harmadszor, hogy tudatossá és felelősségteljessé tegyük törekvéseinket, amelyek a szocialista öngazgatású társult munka társadalmi-gazdasági és erkölcsi-humanista értékei-

nek érvényesítésére irányulnak; és negyedszer, hogy megfelelő éberséget keltsünk a rejtett erők kísérleteivel szemben, amelyek arra irányulnak, hogy a szocialista öngazgatásért küzdő forradalmi harcosok sorába beférközve gyöngítsék azoknak sorait.

A munka társításával leomlanak a régi erők támaszpontjai az anyagi termelésben és a társadalmi viszonyok területén.¹ A társult munka uralmáért folytatott osztályharc adja meg a legerőteljesebb lendületet, s egyben eszmei-politikai és erkölcsi-humanista értelmét az új társadalmi viszonyokért folytatott küzdelemnek, az teszi lehetővé az új győzedelmeskedését a régi fölött, az öngazgatás győzelmét a bürokrata-etatikus, technokrata, liberalista, kispolgári, sztálinista és más hasonló erők fölött.

3. A társult munkáról szóló törvény lényegének életre keltésével nagy összecsapás következik be minden területen a régi és az új között. Hiszen az újonnan kialakult tudat, az új szokások és magatartásformák elkerülhetetlenül összeütközésbe kerülnek a régi tudattal, szokásokkal és magatartásformákkal. Ezért ez az összecsapás átfogó, rendkívül éles és sorsdöntő lesz. A társult munkáról szóló törvény tervezete történelmi esélyt ad az öngazgatási erőknek, hogy tovább folytassák a győzedelmes szocialista forradalmat. Övék a felelősség, hogy éljenek is ezzel a lehetőséggel, s hogy meggyorsítsák a forradalmi folyamatokat.

4. A társult munka törvénye a szocialista forradalom számos erkölcsi-humanista jellegű problémáját is felveti Jugoszláviában. Maga a törvény nem csupán jogi-gazdasági dokumentuma a társult munkának, hanem a társult munka és az öngazgatás erkölcsi értékeinek okmánya is. A szocialista vívmányok minden alapvető összetevőjével foglalkozik: az emberrel, a szabadsággal, az egyenlőséggel, a kölcsönösséggel, a szolidaritással, a munka felosztásával, az emberi képességek szabad kibontakoztatásával, a szellemi és a fizikai munka közötti különbségek túlhaladásával, új alapokra helyezi a tartalmában már így is gazdag kölcsönös kapcsolatokat a szocialista közösség nemzeti és nemzetiségei között, tudatosítja az egymás iránti felelősséget, összehangolja az egyéni, a közös és az általános érdekeket, s a munka olyan értékké emeli, amely nyilvánvalóvá válik, hogy a szocialista öngazgatás legnagyobb értéke az alkotó ember, miáltal végérvényesen letűnik a történelem színpadról a régi társadalom maradványai stb.

5. Az ember — az alkotó megkapja anyagi és társadalmi feltételeit önnön kiteljesedésének, miáltal a szocialista öngazgatás értékeit is igazolhatja. Az ember — az öngazgató — az alkotó — a humanista a maga teljességében jut kifejezésre. Kívül a munkán, a társadalmi tulajdonon és öngazgatáson az ember nem lenne és nem is lehetne a legnagyobb érték. Ez persze nem azt jelenti, hogy ha betegsége vagy más miatt valaki nem dolgozik, akkor nem is lehet a legnagyobb érték többé, mert erre csak azok formálhatnak jogot, akik munkával igazolják magukat. Az ember általában is megszabadul az alárendeltségi helyzetből, urává válik a termelési eszközöknek, és társadalmi hatalmát a jövedelemmel való rendelkezésben juttatja kifejezésre. S ha már hatalmába keríti saját munkájának eredményeit, felülkerekedik a társadalmi feltételeken is, olyan társadalmi hatalomra tesz szert, hogy meghatározhatja saját társadalmi viszonyait másokhoz a társult munkában. Az öngazgatás itt úgy érvényesül, mint legjobb módszere a lehetséges ellentétek felszámolásának a társult munkában és az egyének között a munka folyamatában, illetve a munkatöbblettel való rendelkezésben.

6. A szabadság mint emberi sajátosság igazolódik, amely annak minden aktusával tovább bővül a természeti és társadalmi törvényeken való felülkerekedés irányában, azáltal, hogy állandóan alkotó módon változtatja saját társadalmi és természetes környezetét. A törvénytervezet úgyszólván minden szempontból foglalkozik a munka szabadságával, a munka feletti uralommal. Megszűnik a szabadsággal való visszaélés minden lehetősége, a szabadság korlátozása, az ember azon szabadságának akadályozása, hogy munkával igazolja magát. Ezáltal kiterjed a szabadság szférája az egész munkára és mindazokra a viszonyokra, melyek a munkában jönnek létre. Megvalósul a forradalmi öngazgatási alkotószabadság — mint a szabadság bizonyítéka és érvényesülése. Csak ilyen szabadságban fejlődhet minden irányban az alkotó-

készség, csak így erősödhet hatása és növekedhet hatósugara a természet átalakításában és az emberséges társadalmi viszonyok megteremtésében. Magától értetődik, hogy minél szabadabb az ember, annál inkább növekszik felelőssége is e szabadság iránt. Szabadságával együtt növekszik a felelőssége, hogy helyesen hasznosítsa szabadságjogát, s hogy a szabadság iránti kötelességének is mindig eleget tegyen. A társult munkáról szóló törvény tervezete világosan meghatározza ezt a felelősséget a szabadság iránt, hiszen a törvénynek lényegében véve épp az emberi szabadság további kiterjesztése a legfőbb célja.

A szabadság a szabad munkacsere szférájában is teljes mértékben jut kifejezésre. Többszörösen is hangsúlyozza a munkásoknak arra vonatkozó jogát, hogy szabadon kicseréljék munkájukat más munkásokkal.² Ez a szabad munkacsere mindenképpen a szocialista öngazgatás alapelveire épül. Benne igazolódtnak és válnak még sokrétűbbé az öngazgatási viszonyok, egyszer s mindenkorra túlhaladva a régi viszonyok maradványait. A szabadabb munkacsere egyúttal a felelősséget is növeli a tekintetben, hogy ebben a cserében mindenkor sértetlen maradjon a szocialista erkölcsiség és humanizmus, a szocialista öngazgatás minden vívmánya.

A szabadság érvényre jutását biztosítja az a szabad ténykedés is, amely az egyéni, a közös és az általános érdekek összeegyeztetésére irányul, s amely a munka, az elosztás, a csere és a fogyasztás minden területén kifejezésre jut. Az öngazgatók maguk határozzák meg a szabadságot, élnek vele, és ellenőrzésük alatt tartják. Ez teszi valódi emberi szabadsággá. Ennélfogva az öngazgatók felelősek érte, hogy szabadon határozzák meg a szabadság kerekeit, s hogy egyre tovább bővítsék, de mindig összhangban a szocialista öngazgatás anyagi és társadalmi feltételeinek elért fejlettségi fokával. Ez azt jelenti, hogy mindenkor szembe kell fordulniuk a szabadság bárminemű korlátozásával és a vele való mindennemű visszaéléssel.³

7. Tovább folytatódik a munka és az ember elidegeníttetésének felszámolása. A törvénytervezet e tekintetben is széles terét nyitja meg a munka felszabadításának, noha nem vezet el a végső felszabadításhoz. A lényeg az, hogy serkenti ezeket a folyamatokat, kedvező feltételeket teremtve számukra. A munka feltételein, eszközein és eredményein való felülkerekedéssel az ember egyre szabadabban uralkodik a munkán, dönt a munkáról és a társadalmi viszonyokról, s ezzel mindinkább megszabadul az elidegeníttetés minden formájától. Az elidegenedés megszüntetésének kérdése többé már nem az elmélet szférájába tartozik, hanem a szocialista öngazgatás gyakorlatának szférájába. Nem olyan terület ez, ahol akadémiai viták folynak a munka és az ember felszabadításának marxi koncepciójáról, a marxi elképzelések megvalósításának lehetőségeiről, mert ez közvetlen társadalmi célkitűzéssé, szocialista társadalmi gyakorlattá válik. Ez egyben az idevágó elmélet gyakorlati igazolása is. Ily módon jön létre a teljes egység az elidegenedés megszüntetésének útját kutató elmélet és a fennálló helyzet megváltoztatására irányuló gyakorlat között, melyeknek egyaránt az a céljuk, hogy megtaláljuk a legradikálisabb utat és módot, melyek révén a szocializmus legközelebb juthat a munka és az ember felszabadításához. Nem vetve el az elidegenedés megszüntetésének útjaira vonatkozó elméleti értekezéseket, a társult munka anyagi alapot nyújt ahhoz, hogy az elméletileg feldolgozott eszméket közvetlen gyakorlattá változtassuk, s hogy ugyanakkor a gyakorlat elméleti értelmet nyerjen. Ezért az elidegenedés kérdése is az egységet képező elmélet és gyakorlat kérdése. A munkán és a munka eredményein való felülkerekedéssel az ember az elidegenedés minden más formája alól is megszabadul: az állam, az osztály, az ideológia, a vallás stb. többé nem idegenítheti el. Egyre inkább magáévá válik, minél többet tesz a társult munkáról szóló törvény életre keltése érdekében.

8. Külön jelentőséget kapott az egyenlőség. Maga a társult munka, amely a társadalmi tulajdonon alapozódik, lényegénél fogva követeli meg az egyenlőség tettekben való megnyilvánulását. Ezért is természetesen, hogy a társult munkáról szóló törvénytervezet ezt a szocialista öngazgatás legfőbb értékei közé sorolja. Megköveteli a) a munkák egyenrangúságát, s ennek alapján az egyenlőséget a jövedelem elosztásában; b) a termelési eszközök iránti

egyenrangúságot; c) az öngazgatási jogok gyakorlásában és a döntéshozatalban megnyilvánuló egyenrangúságot; d) a nemzetek és a nemzetiségek egyenrangúságát; és e) az egyenrangúságot a foglalkoztatási feltételek tekintetében és a különböző tisztségek betöltését illetően a társult munkában. A jogegyenlőség elvének mindezek a megnyilvánulásai lehetővé teszik a szocialista személyiség megvalósulását és fejlődését, valamint az érdekek és a viszonyok összeegyeztetését az egyéni, a közös és a társadalmi érdekek kielégítése alapján.

9. Az egyenjogúság megnyilvánul: a) a jövedelemszerzésben és a jövedelem elosztásának folyamatában; b) az öngazgatási jogok gyakorlásában.⁴ A dolgozók a társult munka minden területén „egyenjogúan és szabadon döntenek a munka és a társadalmi újratermelés igazgatásának minden kérdésében” (2. szakasz). Szabadon és egyenjogúan, azonos feltételek mellett „létesítenek munkaviszonyt más dolgozókkal az alapszervezetben”¹⁵ (145. szakasz). Az 550. szakasz továbbá kimondja: „Az öngazgatási megegyezés és a társadalmi megállapodás résztvevői egyenjogúak”; c) a piacon, ahol az árucserre azonos, egyenrangú feltételek között megy végbe; d) a javaslatok előterjesztésében, s azok megvitatásának és elfogadásának jogában; e) a bírálat gyakorlásában és az egyének munkájának értékelésében; f) a társult munka alapszervezeteinek egymás közötti viszonyában, és a munkaszervezetek kölcsönös viszonyában a társult munka felsőbb egységeiben; g) munkájuk társításában; h) a nők és férfiak, az idősebbek és a fiatalabbak egymáshoz való viszonyában; i) a tudás, a műveltség és a szakértelem megszerzésében; j) saját érdekek képviseletében, továbbá saját társultmunka-alapszervezetük és munkaszervezetük érdekeinek hangsúlyozásában; k) a társadalmi közöshöz való viszonyukban, egymás közötti viszonyaikban stb. Az egyenjogúság sokoldalú érvényre juttatása szemléletesen igazolja ennek az egyik legalapvetőbb erkölcsi értéknek a jelentőségét, amit a tervezet is kiemel. Ez egyben annak is bizonyítéka, hogy a tervezet a szocializmus erkölcsi értékeit is törvénybe foglalja. Ezzel tulajdonképpen utat nyit a szocialista értékek továbbfejlődése előtt, s ugyanakkor túlhaladja azokat a jogegyenlőtlenségeket, amelyek megbontották az összehangolt viszonyokat a társult munkában és a társadalmi közösségekben. Ezért hangsúlyoznunk kell, hogy az egyenjogúság megfelelő felelősséget követel annak megvalósításában és továbbfejlesztésében. Csak így fojthatók el már fogamzásában azok a törekvések, amelyek egyesek részéről arra irányulnak, hogy saját helyzetüket a termelésben, az árucserében és a fogyasztásban az egyenjogúság és az egyenrangúság megbotlására használják fel, miáltal a szocialista öngazgatás legfőbb vívmányai kerülnének veszélybe, s ami oda vezetne, hogy továbbra is az osztálytársadalom maradványai jutnának érvényre, görcsösen szembehelyezkedve mindenel is, ami forradalmi. Ilyen szempontból a tervezet sokféle módon befolyásolja a különböző egyenlőtlenségek túlhaladását, amelyek még a szocializmusban is elismerten jelen vannak. Olyan egyenlőtlenségekről van szó, amelyeknek legáltalánosabb oka: a) a munkák nem egyenlő értékelése, ami egymástól eltérő személyi jövedelmekhez vezet; b) az öngazgatás anyagi bázisának nem egyenlő fejlettségi foka a társult munka egy-egy egységében; c) a szakértelem egyenetlensége, ami miatt a jövedelemszerzésben és elosztásban sincs egyenjogúság és egyenrangúság.

Lehetővé teszi a törvény az egyenrangúság hiányának túlhaladását a társult munka szervezetén belül is a termelőegységek és a közös szolgáltatásokat nyújtó munkaközösség viszonyában, hiszen minden téren a jobb minőségű munkát, a termelési és áruértékesítési tervek sikeresebb megvalósítását serkenti. A munkaközösségek azonos viszonyba kerülnek a társult munka dolgozóival a munkateredményeket illetően, s ugyanúgy a megvalósított jövedelemtől függ helyzetük, mint a társult munka alapszervezete és más termelőegységek esetében. Ez lehetőséget ad azoknak az ellentmondásoknak a fokozatos túlhaladására, és azoknak a kiváltásoknak a leküzdésére, amelyek a munkaközösségek és az anyagi termelésben dolgozók viszonyában voltak észlelhetők. Eddig jórészt függetlenek voltak a tényleges jövedelemszerzési feltételektől, mert helyzetüket úgy szabályozták, hogy mindig elegendő eszköz ömlött be személyi jövedelmeik alapjába a közvetlen termelésből. Most a termelés, a forgalmazás és a közös szolgáltatások kölcsönhatá-

sában kialakul a teljes egység a társult munkában, érvényre jut az egyenjóság és egyenrangúság a megvalósított jövedelem iránti viszonyban. Ennek a felismerésnek döntő jelentősége van a dolgozók magatartására a társult munka alapszervezetében, a munkaszervezetben és a társult munka összetett szervezeteiben.

A jogegyenlőség és az egyenrangúság hiányának ezeket a megnyilvánulásait a szocialista öngazgatás jó ideig eltűri, de nem tekinti őket általános érvényűeknek, hanem túlhaladásuk irányában fejt ki hatását a szocialista forradalom folyamatában, egyre inkább a társadalmi lét felső formái, az osztály nélküli társadalom felé törekedve. Ezért hat demagógiának teljes egyenlőséget követelni az elosztásban anélkül, hogy megkövetelnénk az egyenlő munkaeredményeket és az egyenlő viszonyulást a munkához. Ugyanakkor azonban az egyenlőség hiányát sem tartósíthatjuk, hiszen az ilyen megnyilvánulások nincsenek összhangban a kommunista mozgalom célkitűzéseivel, s ezért semmiképpen sem tekinthetjük ártalmasaknak azokat a követeléseket, amelyek az ilyen jelenségek egyes formáinak fokozatos túlhaladását szorgalmazzák.

10. A tervezet csökkenti a különféle kiváltságok fennmaradásának lehetőségeit, kiváltképpen a munkatöbbletet érintő kiváltságok tekintetében, amelyek az egyenlőség hiányának különböző formáihoz vezetnek. A kiváltságok korlátozása azokra a gazdasági ágazatokra is vonatkozik, amelyek a munkaeredményektől függetlenül, a számukra kedvező piaci feltételek hatására vagy természeti kincsek birtokában az átlagosnál jóval nagyobb jövedelmet valósíthatnak meg. Az ilyen ágazatok vagy vállalatok eddigi helyzete az egyenlőség és egyenrangúság elvének legszebb vívmányait rombolta le. Ezért a törvénytervezet most előírja, hogy a jövedelemnek azt a részét, amelyet nem munkával, hanem a természeti viszonyok és más kedvező feltételek hatására valósítanak meg, nem lehet személyi jövedelmekre elosztani, hanem a társadalmi közösségnek kell átadni, mert az nem a társult munka szervezetének érdeme, nem az egyes termelőegységeken belül kifejtett munka eredménye. Megszűnik a dolgozók kiváltságos helyzete és túlzott önállósága a termelőmunkához viszonyítva a különböző munkaközösségekben is. Persze, mindezek a problémák nem szűnhetnek meg egy csapásra, a társult munkáról szóló törvény életbe léptetésével. E tekintetben sokkal mélyebbek a gyökerek, amelyek meghatározzák a különböző helyzeteket a társadalomban, s amelyek lehetővé teszik, hogy az egyes szociális csoportok egymástól eltérőleg viszonyuljanak a munkatöbblet létrehozóihoz. Ennek túlhaladása megköveteli az olyan jövedelemszerzés felszámolását, amely a munkaközösségekben és a társadalmi közösség más szféráiban egyszerűen az adott társadalmi helyzetből adódóan lehetővé teszi a személyi jövedelmek növelését, függetlenül az elért munkaeredményektől.

11. A tervezet érvényre juttatja a marxista nemzeti politikát is, amelyet igazi élcsapat módjára határozott meg és alkalmazott eddig is a Kommunista Szövetség. Rámutat, hogy az eszközökkel, a feltételekkel és a munka eredményével való rendelkezés módja lehetetlenné teszi mások munkájának elcsajátítását, s ezzel együtt a jövedelem átömlesztését is az egyik tmsz-ból a másikba, az egyik munkaszervezetből a másikba, az egyik köztársaságból vagy tartományból a másikba, s ezzel együtt az egyik nemzet és nemzetiség birtokából a másikéba. A 19. szakaszban egyértelműen iktatja törvénybe a nemzeti egyenjóságot: „A köztársaságokban, illetve autonóm tartományokban a társult munkába és társadalmi-politikai közösségekbe szervezett *nemzetek és nemzetiségek* az alkotmány által meghatározott jogaikkal és kötelességeikkel összhangban, szabadon igazgatják munkájukat és munkájuk eredményeit, abból kiindulva, hogy a *nemzeteknek és a nemzetiségeknek*, illetve a köztársaságoknak és autonóm tartományoknak a közös érdekek biztosításában és a nehézségek leküzdésében való *egyenjósága és együttműködése*, valamint sokoldalú fejlődésük feltétele. A társult munka dolgozói és a köztársaság, illetve az autonóm tartományoknak a közös érdekek biztosításában és a nehézségek leküzdésében való *egyenjósága és együttműködése*, valamint sokoldalú kölcsönös segítségnyújtása és *szolidaritása* önnön szabad és sokoldalú fejlődésük feltétele. A társult munka dolgozói és a köztársaság, illetve az autonóm tartomány más dolgozói meghatározzák a társadalmi fejlődés poli-

tikáját, társadalmi tervezéssel irányítják és összehangolják az anyagi és társadalmi fejlődést, a tervek megvalósítása végett megállapítják a társadalmi kötelezettségeket, a szocialista öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok egységes rendszerével összhangban rendezik a társadalmi-gazdasági viszonyokat, és *egyenlő jogokkal és felelősséggel* vesznek részt a közös érdekekről és érvényesítésük módjáról a föderációban való döntéshozatalban.”⁶ (Kiemelések: MM.)

Az objektív feltételek létrejöttével, és miután az emberek egyenlő helyzetbe jutnak, megteremtődik az alap ahhoz, hogy minden más szempontból: nemzeti, művelődési, politikai, öngazgatási, erkölcsi, anyagi stb. szempontból is egyenlőekké váljanak. Így alakulnak ki és bővülnek folytonosan a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek teljes nemzeti egyenrangúságának objektív előfeltételei. A mindennapi gyakorlatban minden nemzet és nemzetiség elegendő teret kap a nemzeti érvényesüléshez és az érdekek egyesítéséhez a társult munka, a társadalmi tulajdon és az öngazgatás szilárd alapjain. A nemzeti lét egyenlősége és annak kinyilvánítása azáltal válik valóra, hogy minden nemzet és nemzetiség tagja szabadon kibontakoztathatja és fejlesztheti nemzeti létét. A nemzetek és nemzetiségek új egymás közötti viszonyainak továbbfejlesztéséhez a tervezet megfelelő szociális-gazdasági és más feltételeket teremt, hogy még inkább összehangolja minden nemzet és nemzetiség előrehaladását, s hogy így együttesen még inkább erősítsék egységes szocialista közösségünket. Egységünk ily módon való erősítése egyben a nemzetek és nemzetiségek erősítését is jelenti. A tervezet tehát megteremti lehetőségét a nacionalizmus és a sovinizmus felszámolásának, noha véglegesen nem számolhat le az efféle jelenségekkel. Megköveteli a tudatos cselekvést a pozitív nemzeti öntudat fejlesztése érdekében is, amelybe szilárdan beépül a proletár nemzetköziség, az együttélés eszméje és a munkásosztály érdekeinek érvényesítése. Az ilyen osztályjellegű történelmi célok szem előtt tartása azt jelenti, hogy a modern társadalom leghaladóbb osztálya körül tömörülünk, minden nemzet és nemzetiség nemzeti és nemzetközi céljaiért küzdünk, azért harcolunk, hogy felszámoljuk az osztálytársadalom maradványait, minden hagyatékát, ami még a szocializmusban is érvényesülni szeretne, azt jelenti, hogy olyan közösséget hozunk létre, „amelyben minden egyén szabadsága mindenki szabadságának feltételévé válik”.

12. Új viszony alakul ki a szocialista közösséghez — a társult munka köztársaságához. És ez az új viszony új szocialista hazafias öntudatként reprodukálódik. Növekszik az érdekazonosság tudata, amely minden nemzetünk és nemzetiségünk nemzeti érdekeit magába foglalja. Ez képezi természetes forrását a hazafiasságnak mint osztálytudatnak és nemzeti tudatnak, ez erősíti szocialista öngazgatású közösségünket. Ezért a társadalmi tulajdon, a társult munka és az öngazgatás forrása, igazolása és megnyilvánulása is az új szocialista hazafiasságnak, amelybe beépült a proletár internacionalizmus minden vívmánya, mindaz, ami konkrét formában jut kifejezésre nemzeteink és nemzetiségeink egymás közötti viszonyában, valamint a világ más népeivel való viszonyunkban. A proletár internacionalizmus osztálytartalmat ad a jugoszláv szocialista hazafiságnak és közösségi érzésnek, s erősíti a munkásosztály érdekeiért vívott harcot, mindenkor elismerve a munkásosztály vezető szerepét minden nemzet és nemzetiség körében. Ez a vívmány teszi hatékonyá a jugoszláv szocialista hazaszeretetet és proletár internacionalizmust, s ez ad ösztönzést további fejlődésében a társult munkának mint a JKSZ által meghatározott nemzeti és nemzetközi politika megvalósulásának és létformájának.

13. A szolidaritás mint a szocialista öngazgatás vívmánya szintén beépült a társult munkába. A szolidaritás elvét a tervezet több helyen is kiemeli. A 20. szakaszban pl. a következőket olvashatjuk: „A dolgozók a társult munka szervezetében és más öngazgatási szervezetekben és közösségekben az *egyenjogúság, a kölcsönös felelősség és a szolidaritás elvei alapján*... váltják valóra az öngazgatást” (kiemelés: MM).⁷ Ez a szolidaritás a társult munka alapszervezetében, a munkásszervezetben és a társult munka összetett szervezetében egyaránt jelen van, de ugyanilyen szolidaritás érvényesül a fejlett és fejletlen körzetek, vidékek, tartományok és köztársaságok viszonyában is. A szolidaritás szembeötlően kifejezésre jut a szociális védelem területén is.

Az emberi szolidaritás továbbá megnyilvánul a kölcsönös segítségnyújtásban.⁸ A szocialista szolidaritás elvének beépülése a társult munkába igazolja annak erkölcsi értékeit, s érvényre juttatja humánus, osztályjellegű, politikai és forradalmi lényegét. Így válik ez az erkölcsi alapelv kölcsönös viszonyná, magatartásformává. Mégis, az objektív feltételek létrehozása még nem jelent egyet a szolidaritás elvének érvényesítésével. További erőfeszítéseket kell tenni az érdekellentétek kiküszöbölésére, fejleszteniünk kell tudatunkat a szolidaritás elvének értékéről, tettekkel kell bizonyítanunk szolidaritásunkat, szembeszegülve mindennemű álszolidaritással, ami csak csökkentheti az igazi szolidaritásnak és a szocialista öngazgatás minden más értékének jelentőségét. Ezért kell minden ilyen jelenséget felülbírálnunk, s fejleszteni magunkban a szocialista szolidaritás tudatát, szembefordulva az álszolidaritás minden formájával, ami csak kárt okozhat szűkebb és tágabb társadalmi közösségünknek, a munkaszervezeteknek és a társult munka összetett szervezeteinek.

14. A társult munkáról szóló törvény tervezetében megtalálhatjuk azokat a személyes erkölcsi értékeket is, amelyek egyénileg jellemzik a szocialista öngazgatás résztvevőit. Kiemelt tulajdonságuk: a munkaszeretet, a fegyelem, a felelősségérzet stb. Emellett, ha nincsenek is szó szerint megemlítve, ide sorolhatók más egyéni tulajdonságaik is: az emberiség, az elvszerűség, az igazságosság, az őszinteség, a becsület, a kezdeményező készség, az önállóság, az igazságszeretet, az áldozatkészség, az önzetlenség stb. Mindezek a tulajdonságok együttesen határozzák meg az öngazgatók egységes erkölcsiségét. A társult munka mindezeket a személyi tulajdonságokat előtérbe helyezi és egyre tovább fejleszti. Megköveteli állandó jelenlőségüket a dolgozók egymás közötti viszonyaiban. Így válnak aktív hatóerejévé a tmsz, a munkaszervezet és a társult munka összetett szervezete, valamint a szűkebb és tágabb társadalmi közösségek szociális kohéziójának.

A) A munkaszeretet egyik legfőbb alaptulajdonsága a szocialista személyiségnek. Ennek megnyilvánulásaként állandóan fokozódik a munka termelékenységé. Annak ténye, hogy valaki szeret dolgozni, és személyi jövedelmét saját munkaeredményével valósítja meg, azt is lehetővé teszi, hogy emberséges, igazságos, tárgyilagos és elvszerű legyen egész magatartásában a munka folyamán és öngazgatási ténykedésében. A munkaszeretet a becsületességgel is kapcsolatban áll, hiszen társadalmi szerepét becsületesen látja el, és erkölcsileg megokolt eszközökkel él. Megvalósul a szavak, a gondolatok és a tettek összhangja is. Ezért a munkaszeretetet úgy kell értékelnünk, mint az öngazgatók egyik legfőbb érvényét.

B) A tervezet sokrétűen határozza meg a felelősség kérdését. Kiemeli a személyes és a kollektív felelősség egységét. Külön hangsúlyozza a felelősséget az öngazgatásban és a társult munkában belül kifejtett ténykedésben. „A dolgozók munkájukért és az öngazgatási társadalmi funkciók betöltése során hozott döntéseikért — olvashatjuk a 22. szakaszban — a társult munka és a társadalmi-politikai közösségek dolgozóinak felelnek.” Egyes szakaszok részletesen foglalkoznak a személyes és kölcsönös felelősség kérdéseivel (pl. a 168. szakasz). A kölcsönös felelősséget szabályozzák az öngazgatási megegyezések is (lásd a 381. sz. 1. bekezdését).⁹ A tervezet egységében tárgyalja a szabadságot és a felelősséget, a jogokat és a kötelezettségeket, aminek igen nagy a jelentősége. Az öngazgatóknak felelniük kell a társult munka alapszervezetének helyes működéséért, a társult munka és az öngazgatás összhangjáért. A jogokat nem határolja körül a tmsz vagy a munkaszervezet, mert azok kiterjednek az egész társult munkára és öngazgatásra. Ezért nagyon fontos megérteni az össz érdekeket, amelyek az egyéni és a közös érdekeket is magukba foglalják. A tervezet szerint minden dolgozó a) felel azért, hogy miképpen fejleszti másokhoz való viszonyát a társult munkában; b) felelősséget vállal a társadalmi tulajdont képező termelési eszközök helyes kezeléséért;¹⁰ c) személyes és társadalmi érdekből fokozza a munka termelékenységét; d) megakadályozza a visszaéléseket az öngazgatásban, s szembeszegül a szocialista öngazgatás ellen irányuló ténykedéssel; e) igazságosan osztja el a jövedelmet; f) sokoldalúan és felelősségteljesen valósítja meg öngazgatási jogait a társult munkában és minden küldött-testületben;¹¹ g) fejleszti a társult munka anyagi és szociális-po-

litikai bázisát; h) szakmailag és társadalmi-politikai téren tovább képzi magát, tanul és művelődik stb. Nagy felelősség, számos kötelesség hárul tehát az öngazgatóra, amit társaival együtt teljesítenie kell.

C) Megvalósul a jogok és kötelességek teljes egysége. Érvényre jut az elv, hogy minél nagyobb az öngazgatók joga és hatalma, annál nagyobbak a kötelezettségek, nagyobb a felelősségük is, tehát mindenkinek helyesen kell élnie a maga hatalmával és jogával, s tiszteletben kell tartania mások jogát és hatalmát.¹² Ha különbség van a jogok és kötelességek között, az mindig összeütközéshez vezet, ami rombolja az öngazgatói viszonyokat, s kedvezőtlenül hat az alkotó munkára a tevékenységek minden területén.

D) A fegyelem is az őt megillető helyre kerül a tervezetben.¹³ Igaz, hogy itt elsősorban a munkafegyelemről van szó. A fegyelem kérdése azonban beépül az öngazgatói jogok és kötelességek egységébe, s megkapja a maga szociálpolitikai, termelési és alkotó jellegű szerepét. Olyan fegyelemről van szó, amely arra készlet minden egyént, hogy erkölcsösen cselekedjen, nagyobb igyekezettel vegyen részt a munkában és a társult munka öngazgatói rendszerének életre keltésében, becsületesen viselkedjen, mindig eleget tegyen munkakötelességének stb. Hangsúlyt kap a tervfegyelem is, ami a kitűzött célok elérése szempontjából jelentős. Megköveteli a tervezet a fegyelmizettséget a szocialista közösség társadalmi normáinak tiszteletben tartásában és azokban a szabályoknak a betartásában is, amelyeket az alapszabályok és más munkaszervezeti rendelkezések írnak elő. A sokoldalúság és az öntudatosság etikai tartalmát és emberséges értelmet kölcsönöz a fegyelemnek. Nem valamilyen kikényszerített fegyelemről, bürokratikus-technokrata alárendeltségről van szó, olyan szabályok betartásáról, amelyek ellentétben állnak a szocialista öngazgatói érdekeivel, hanem olyan fegyelemről, amely azon a felismerésen alapul, hogy feltétlenül tiszteletben kell tartani azokat a közösen elfogadott társadalmi normákat, amelyeket az egyéni, a közös és az általános érdekeket egyaránt magukban foglalják.

E) A társult munka alapjain, valamint a szocialista öngazgatói és a társult munka pozitív társadalmi normái alapján teljes mértékben kifejezésre jut a becsületesség is. Ez a becsületesség a munka folyamatában, a döntések meghozatalában, az egyéni álláspontok és vélemények kifejtésében, a más dolgozókhöz való viszonyulásban, a társadalmi tulajdon óvásában és növelésében, s többek között annak elismerésében nyilvánul meg, hogy valaki csakugyan többet dolgozott, tehát ennek megfelelően többet is kell kapnia. A becsületesség tehát igen sokoldalú és széles körben jut kifejezésre. Mindebben az a döntő, hogy a társult munka nem tűr el semminemű becstelenséget. Ezáltal tagadja meg a „hasznos malverzációk” lehetőségét és a méltánytalan piaci versengést. Ezzel összhangban fejleszteni kell a szocialista becsületesség tudatát, s ki kell építeni szocialista erkölcsi rendszerét a társadalmi tulajdon, az öngazgatói, a társult munka és a közös társadalmi érdekek védelmének.

A többi öngazgatói erkölcsi szabály is ugyanilyen szerepet tölt be az egyéni magatartásban, s azt erkölcsileg gazdagabbá, humánusabbá, forradalmibbá teszi. Tekintettel e személyes tulajdonságok jelentőségére, a társult munka törvényének alkalmazásában ezeket még tovább kell fejlesztenünk, s konkrétabbá is kell tennünk őket, hogy legfőbb meghatározóivá váljanak a szocialista egyéniségnek. Ilyen egyéni tulajdonságok nélkül kérdésessé válnának a szocializmus és a szocialista öngazgatói általános értékei is. Ezek az egyéni tulajdonságok a társult munka és az öngazgatói eszméi-politikai, kulturális-humanista és szociális-gazdasági lényegének megvalósulására is serkentőleg hatnak. Az öngazgatói és a társult munka univerzalizációja a szocializmus univerzális egyéniségének előfeltételeit is létrehozza. A társult munka és az öngazgatói univerzalizációja és humanizálódása nem valósulhat meg olyan személyiségek nélkül, akik nemcsak hogy követni tudják ezt a folyamatot, hanem serkenteni is képesek, amivel önműn humanizálódásukat és társadalmiasításukat is előmozdítják.

15. Szem előtt tartva a társult munkáról szóló törvénytervezet tényleges értékeit, szükségesnek tartottuk, hogy erkölcsi-humanista vonatkozásaira is rámutassunk. Habár elsősorban mint jogszabályozó okmány érvényesül, amely

a társadalmi-gazdasági viszonyokat rendezi a társult munkában, mégis teljes egészében átszövik a szocialista öngazgatás erkölcsi értékei. Ezeket itt csupán érintettük. A továbbiakban azonban mindezeket az értékeket részletesebben is fel kell dolgoznunk, s be kell építenünk a társult munka és az öngazgatás egészébe. Nélkülük a társult munka és az öngazgatás szegényebb lenne, mert nem tartalmazná egyik legfőbb összetevőjét — a társult munka és az öngazgatás hozzájárulását a munka és az ember felszabadulásához, az ember és a társadalmi viszonyok humanizálódásához, a fejlett szocialista személyiség előrehaladásához.

16. A társult munkáról szóló törvény alkalmazása állandó erőfeszítést követel majd a szervezett szocialista erőktől, hogy létrehozzák minden előfeltételét az emberiség, a szabadság, a proletár nemzetköziség, a szolidaritás, a testvériség és egység, a jugoszláv szocialista hazaszeretet, az egyenlőség és egyenrangúság stb. megvalósulásának. Ez egyben azt is jelenti, hogy folytonosan tovább kell fejleszteni a szocialista személyiség egyéni jó tulajdonságait. Mindezt egységes folyamatnak kell tekintenünk, amely együttesen megy végbe a társult munkáról szóló törvény életre keltésével. Ez az egységes folyamat adja meg széles bázisát a társult munka továbbfejlesztésének, s teszi lehetővé, hogy még nagyobb sikerrel valósítsuk meg szociális-gazdasági, s egyben erkölcsi-humanista lényegét.

NAGY József fordítása

J E G Y Z E T E K

1. A társult munkáról szóló törvény tervezetének 3. szakasza: „Törvényellenes az ember mindenmű leigázása és mások munkájának kizsákmányolása, a termelés és más társadalmi tevékenységek igazgatásának és az elosztásnak minden olyan formája, amely eltorzítja a szocialista öngazgatási társadalmi viszonyokat, mégpedig a társadalmi eszközöknek és a munka eredményeinek elsajátítása alapján, továbbá monopóliumoknak állami tulajdonból, csoporttulajdonból vagy magántulajdonból eredő létrehozása alapján, gazdasági vagy politikai hatalom alapján, valamint bürokratikus önkény, technokratikus jogbitorlás, illetve önkényes döntéshozatal formájában, továbbá minden olyan kiváltság, amely a termelési eszközök igazgatásának monopóliumán és munkaeredmények elsajátításán alapul.”
2. Lásd a tervezet 5. sz. 4. bekezdését: „a szabad munkacserével, amelyet a társult munka szervezeteiben közvetlenül, illetve az öngazgatási érdekközösségek keretében és útján, továbbá a helyi közösségekben valósítanak meg, valamint ezen az alapon az anyagi termelés és a közszolgálati tevékenységek munkájának egybekapcsolásával”, és a 16. sz. 4. bekezdését: „Az alapszervezet dolgozói jövedelmet valósíthatnak meg azoknak az alapszervezeteknek a dolgozóival való szabad munkacsere útján, amelyeknek közvetlenül a társult munka szervezetének keretében vagy pedig az öngazgatási érdekközösségek keretében, illetve útján elégitik ki szükségleteiket.”
3. A tervezet 7. szakasza: „A társadalmi tulajdonban levő eszközökkel társult munkát végző dolgozó a társadalmi eszközökkel végzett munkára való jogot saját elidegeníthetetlen jogaként érvényesíti abból a célból, hogy ezen eszközökkel dolgozva saját egyéni szükségleteit és a társadalmi szükségleteket kielégítse, és szabadon, a társult munka más dolgozóival *egyenjogúan* igazgassa munkáját, munkájának feltételeit és eredményeit.” (Kiemelés: MM.)
4. A tervezet 57. szakasza szerint a dolgozók: „egyenjogúak a jövedelemszerzésben a jövedelem megteremtéséhez való hozzájárulásuk szerint.”
5. A tervezet 145. szakasza: „A társult munkában érvényesülő viszonyokat szabályzó törvényvel és az öngazgatási általános aktussal előírt módon az alapszervezetek dolgozóival mindenki szabadon, egyenjogúan és egyenlő feltételekkel létesíthet munkaviszonyt.”
6. Lásd a tervezet 19. szakaszát.
7. Lásd a tervezet 20. szakaszát.
8. A tervezet 110. szakaszának 2. bekezdése: „A munka szerinti elosztás elvein kívül az alapszervezet dolgozói elsősorban az alacsony személyi jövedelmű dolgozók és családtagjaik szociális és más szükségleteinek a fedezésében való részvételük céljából, a közös fogyasztásra szolgáló eszközök igénybevételével, a szolidaritás elveit is alkalmazzák”.

9. A tervezet 22. szakasza: „A dolgozók munkájukért és az öngazgatási társadalmi funkciók betöltése során hozott döntéseikért a társult munka és a társadalmi-politikai közösségek dolgozóinak felének az alkotmányban meghatározott illetékességüktől függően, különösen a társultmunka-szervezetek meghatározott közös céljainak és feladatainak megvalósítása, a társadalmi tulajdon védelme, az öngazgatás és az alkotmányban meghatározott szocialista öngazgatási társadalmi berendezés fejlesztése tekintetében.” A 40. sz. utolsó bekezdésében pedig ez áll: „A dolgozók az alapszervezet piacon való ügyvitelét, illetve az öngazgatási alapon megállapodásban megszabott társadalmi munkamegosztás keretében való gazdálkodását a társult munka más dolgozói iránti felelősségükkel összhangban köteles összehangolni a tervek alapjairól szóló öngazgatási megegyezésben és megállapodásokban, valamint a társadalmi-politikai közösségeknek a gazdaságpolitika által meghatározott terveiben foglalt közös érdekekkel és célokkal.”
10. A tervezet 57. szakasza „a munka anyagi alapjának bővítéséért” való közös felelősségről: az alapszervezet dolgozói „kölcsonös befolyást gyakorolnak az üzleti és fejlesztési politikára, közös kockázatot vállalnak, közösen felelnek a munka anyagi alapjának bővítéséért és a munkatermelékenység fokozásáért, összhangban az öngazgatási megegyezéssel”.
11. Erről a tervezet 543. szakasza a következőket állapítja meg: „Az alapszervezet munkástanácsának küldöttjei munkájukért az alapszervezet dolgozóinak tartoznak személyes felelősséggel.”
12. A jogok és köteleességek egységét jól szemlélteti a 154. szakasz: „A dolgozó joga és kötelessége, hogy a rábízott tevékenységet és munkafeladatot lelkiismeretesen és szorgalmasan végezze, hogy tudását, képességeit és szakmai jártasságát állandóan tökéletesítse annak érdekében, hogy munkáját minél eredményesebben elláthassa, és köteles betartani az előírt munkafegyelmet.”
13. A tervezet 169. szakasza: „Az egymás közötti viszonyokat szabályozó öngazgatási általános aktusban, a törvénnyel összhangban, a munka- és más köteleességek súlyos megsértésének minősíthető: a munka- és más köteleességek nem teljesítése vagy lelkiismeretlen, késedelmes és hanyag teljesítése; a tűz- és robbanásvédelmi vagy más elemi csapások elleni biztonsági előírások megszegése; a társadalmi eszközökkel történő törvényellenes rendelkezés vagy más törvényellenes cselekmény; olyan pontatlan adatok szolgáltatása, amelyek az alapszervezetben hozott határozatot jelentősen befolyásolják; a felelős szervek részéről olyan pontatlan adatok szolgáltatása, amelyek a dolgozót a társult munkában való jogai érvényesítése tekintetében félrevezetik; olyan cselekmény elmulasztása, mely az alapszervezetben a munkafolyamatot vagy az igazgatást megzavarja vagy megzavarhatja; a kapott felhatalmazással való visszaélés vagy annak túllépése; a dolgozóknak az alapszervezet tevékenységébe vagy okmányaiba jogaik megvalósítása céljából való betekintésük megakadályozása; a munkavédelmi vagy a társadalmi eszközök védelmét biztosító intézkedések elmulasztása vagy nem kielégítő mértékű végrehajtása; a dolgozónak a törvénnyel ellentétes módon való felvétele; indokolt okok hiányában a feladatok vagy munkautasítások teljesítésének megtagadása; a dolgozóknak a feladatok végrehajtására adott eszközök jogosulatlan használata; a munkahelyen ittas állapotban való megjelenése vagy alkohol, illetve a munkaképességet csökkentő más narkotikus szerek használata; az alapszervezetben rendezavarás vagy verekedés előidézése; üzleti, katonai vagy törvénnyel és öngazgatási általános aktusban megállapított más titok megsértése; a jogosult szervek és szervezetek részéről kért okmányok megküldésének elmulasztása; minden más olyan munka- és egyéb köteleesség megszegése, melyet az öngazgatási általános aktus a köteleességek súlyos megsértésének minősít.” [Az idézetek forrása: A *társult munkáról* szóló törvény tervezete. Küldöttek Híradója. 1976. április 17.]

EMBEREK A GÁDORBÓL

Borsszemnyi pont sötétlik a szürke égen, egyre lejjebb ereszkedik, s ahogy zuhan, úgy nagyobbodik. Már látszik az is, hogy parti fecske. Jócskán elkésett, erősen benne járunk az októberben. Köröz egy ideig a ritkás fák fölött, megmártja testét, szárnyát a levegőben, innen lentről úgy tetszik, mintha úszna, meg is áll egy csöppet — mozdulatlan fecske az őszi táj fölött —, aztán finom síklással közelít az agyagos partoldal felé, megcélozza az apró vályatot, s eltűnik benne. Csak egy pillanatra marad észrevétlen, máris fölröppen a magasba, s öszszemosódik az ég szürkéjével.

Bozontos, seszínű kutya bámul utána, aztán ingerülten mordul egyet, s folytatja félbemaradt munkáját: betemeti az emelkedő tövébe elrejtett csontot. A rekedt mordulásra kopott bundájú, hitvány kis róka ugrik ki a cserjésből; a kutya nem figyel rá, de azért csak nekiiramodik, s eltűnik a partoldalba kapart szűk odújában.

A rókalyuktól pár lépésre egy ember áll: hajadonfővel, felgyűrt ujjú ingben meg mezítlábas bocskorban, kicsit a róka után bámul, tekintetét otffelejtí a vörösmart—kiskőszegi úton, s hogy nem mozdul semmi, befordul az odújába.

Kiáltásnyira a holt Duna-parttól, végig a vörösmart—kiskőszegi kocsiút mentén emberi odúlakások, gádorok sorakoznak, harmincegy-néhányat számolhat össze az ember, ha van türelme hozzá, de sötétlik még néhány arra följobb, meg a túlsó oldalon is. Senki nem tudja pontosan, mióta tátognak ott, fehérrel körülmeszelt fekete torokkal, ablaktalan, örök éjszakás üreggel, de beszéltem olyan idős emberrel, akinek már a nagyanyja is itt született.

*

Porcfüvel benőtt gyalogút kanyarog föl a madzagon lógó léckapuig, már messziről látszik, hogy kevesen fordulnak meg erre, a gádorbéliek is csak akkor mozdulhatnak ki odújukból, ha nagyon muszáj. Emberkerülte, furcsa némaságú tájék.

Ahogy belépek a himbálózó léckapun, a kúpba támogatott akáckarók alól rosszindulatú, bozontos puli csörgeti elő a láncot; morog veszettül, majd mély hangú, rekedt ugatásba kezd. A lejtős udvar agyagos földjébe vályús lefolyókat mostak a kiadós esők, a partoldalból előmeredő rozsdás kályhacső kormos füstcsíkot pingált a meredek falra. Beteges asszony jön elő a mérges csaholásra, vérekes szemében tartós riadtság, rosszallóan néz a nyitva felejtett léckapu irá-

nyába. Nehéz szóra bírni, tőmondatokban válaszolgat, bólogat vagy a fejét rázza. A kislányaival van elfoglalva, a hatéves Mariskával meg a kétéves Ibolyával, mindig talál valami igazítanivalót szutykos ruháikon. A csöppségek sokkal barátkozóbbak, körültagogatják a fényképezőgépet, felnőttesen kezét is adnak.

Besenyi Júlia, férje után Juliška Vesel fölenged. Korán ráncozó arcára a bizalmatlanság meg a keserűség mellé odatelepszik valami fölényes, minden-mindegy vidámság is. Az elnagyolt faketrecre mutat, a réseken kikandikáló házinyulakra, s már mondja is, hogy jóvoltukból minden harmadik vasárnap húst ehetnek, jól szolgálják őket a fülesek. Télen elmarad a hús, mert a hó meg a hideg kipuoztítja a nyulakat, nincs meleg helyük, a szűk odújukba csak nem vihetik magukkal. Kora tavasszal aztán mindig és mindig új anya után kell nézni. Így megy ez három éve, amióta a vörösmarti házbérből idekerültek az út mentére.

— Azért más ez, mint ott lent a faluban — hajol hozzám bizalmaskodva. — Az ember a sajátjában van. Akármilyen kis lyuk, de csak a sajátja.

Félrebillenti a nylonzsákokból összevarrt függőnyt, bemutat a homályba. Fehérre meszelt odú, a falon valamilyen szentkép, a sarokban stelázsi, mellette birkabőrrel letakart ágy, hosszú lábú asztal. Ablaka nincs a gádornak: Egyetlen gádornak sincs ablaka.

— Mennyiért jutottak hozzá? — kérdezem.

— Százötvenezerért. Így kimondani nem sok, de nekünk keserves volt megkeresni. Az uram kocsis egy vörösmarti gazdánál, negyvenezret kap havonta. Jó lelkű ember a gazda, egy lánc földet is adott az uramnak, vetettünk bele ezt-azt. Így csak kijövünk valahogy.

— Mikor jár haza a férje?

— Az emberem csak vasárnap van itthon. Máskor hajnali négykor elmegy, este tíz után tér meg. Szól hozzánk pár szót, válaszolni már nincs idő, elnyomja az álmot. Van úgy, hogy napokig nem látjuk egymást. Mire hazaér, mi már alszunk, reggel meg, amikor fölriadunk, hidegen találjuk az ágát.

Egymagamban végzem a munkám a kertben, kint a földön meg a ház körül. (Így mondja: a ház körül.) Csinálnám zokszó nélkül, csak ne volnék ennyire beteg. Hat éve napszámiban szüreteltünk, rám zuhant egy hordó, rá a gyomromra, alig tudtak kihúzni alóla. Daganat nőtt. Operálni kellene, de nincs pénz, pénz nélkül meg olyan erőtlén az ember, nem mer semminek nekifogni.

Odavezet megint a gádor bejáratához. Szinte szédülünk, ahogy fölnézek a ránk magasló földtömegre. Az odú felett embernyi repedés, a boltív gerendával van alátámasztva.

— Az esőktől meg az olvadástól nagyon félünk, folyton azt várjuk, no most szakad ránk, no most — mondja az asszony, s egyszerre heves köhögés vesz rajta erőt. Összeszedi magát, folytatja. — Egy kis házat szeretnénk itt a kertben építeni. Akármilyen szegényeset, csak ház legyen. Ne nyomja a tetejét föld, ennyi rengeteg föld.

Birsalmát szed az udvar végében ágaskodó fáról, érettsárga, aprópihés birsalmát, nylonzacskóba rakja, a kezembe nyomja. Nem utasíthatom vissza, hadarja, megsérteném vele, marad még az öreg fán elég.

A kutya csak egyszer vakkantja el magát, akkor is kelletlenül, csak a rend kedvéért, amikor behúdom magam után a léckaput, s nekiindulok az ösvénynek, hónom alatt a birsalmával.

*

A nagy diófa alatt érem utol a hollónyi kis öregasszonyt: száraz rőzsét szedett itt lenn az út szélén, már éppen indulna fölfelé a keskeny csapáson, amikor ráköszönök. Aszalodott arcán a ráncok telefutnak meglepetéssel, csodálkozva forgolódik, erőlködve keresgél az emlékezetében, s nem tud hirtelen hova tenni. Tavaly már jártam erre felé, beszélgettünk erről-arról, mondom neki, a neve is megragadt bennem: Major Katának hívják, a fiát meg Major Mihálynak.

A diófa tövéhez ejti a rőzseköteget, szárazág ujjával megfogja a karomat, majd elnyel a szemével, a hangjával: hát persze, hát hogyan emlékeznek, csak mindjárt kimegy minden a vén fejemből.

Hónom alá veszem a kévét, a másik kezemmel meg az anyókát segíteném fölfelé a meredeken, de elhúzza a karját: bírok én még járni, s fűrgén előretipeg, hogy mutassa az utat.

Nyolcvanöt éves, a fia meg hatvanöt, a magányos gádor ajtórepedésén keresztül látták meg mindketten először a napvilágot, s apró kis házakkal itt múlt el az egész életük. Major Kata kétszer mozdult el a környékről, még lánykorában vendégeskedett Bezdánban meg Eszéken, aztán végképp megtért fehérre meszelt gádorába; a fia már néhány évig volt távol, kubikolt és fát vágott a tengerparton, máshol meg vasutat épített, régi, feleslegessé vált várakat szedett szét. Legényember volt, erős, egészséges, bírta a szigorú munkát, a vándoréletet.

— Csak azt sajnáltam mindig — kesereg —, sajnálom most is, hogy sohase hívtak be katonának. Százötven centi volt az alsó határ, én meg csak száznegyvennyolcra nőttem. Egyszer behívtak volna, de sohase hívtak, kérem.

Mutatja az ujjával, milyen kevéske hibázott a boldogsághoz.

Áll egymás mellett a két kicsi ember, az összeaszott, madárnyi öregasszony, meg a peckes tartású, rövid bajuszkájú fia: így élték le magukra hagyva, egymásra utalva az életet. Párjaik korán cserbenhagyták őket, kidöntötte őket a sorból a robot, vagy a sok hasztalan, értelmetlen szülés.

— Áldott ember volt az uram, igazi magyar ember, dalos meg boros is egy kicsit — törölgeti agyonmosott kötényébe kezét Major Kata —, szívesen odaálltam vele nótázni, de iszogatni is, ha úgy kívánta. Aztán se szó, se beszéd, kibukott az oldalam mellől, mindjárt oda lett az én nótás kedvem. Van két macskám, napjában többször

kiállok a gádor elé, szólítom őket, hogy lányok, gyertek lányok, és ott vannak tüstént. Mindig keríték nekik egy kis puha kenyeret, meleg tejet is néha.

— Az én páromat meg a rák vitte el, kérem — néz föl rám nap-szította kalapja alól Major Mihály —, utána ment gyorsan, szép sorjában a három gyerekem is. Egyedül maradtunk, mint az ujjam. Van egy-két rokonunk, azok is régen elmaradoztak. Csak ez a gádor tartott ki mellettünk végig becsülettel. Még majd az lesz a vége, hogy nem a gádor hagy cserben minket, mi hagyjuk cserben a gádort.

Kihoz az odúból egy megfeketedett rámájú esküvői képet, a világosság felé tartja.

— Gondolná-e, hogy ez én voltam egykor? — nyomakodik a poros üveglapra görcsösen a mutatóujj. — Nézze ezt a bajuszt, ezt a tartást.

Mint pajzsot szorítja melléhez a képet: vigasznak, védelemnek.

— Járt-e errefelé a postás mostanában?

— Nem az, sohase. A gádorlakóknak nem ír senki levelet.

Vízben áztatott fűzfavesszőt kerít valahonnan, egy szakadozott zsákokat dob a fal tövébe, s tempósan nekikezd a kosárfonásnak.

— Mostanában már csak így magamnak csinálhatom, kérem. Amíg szolgált a kezem, naponta hármat-négyet is megfontam. Pász-torkoromban, harmincéves fejjel lestem el a módját egyik cimborám-tól. Az elsőt még elrontottam, a második már formásabbra sikeredett, mint a cimboráé. Kerestem vele szépen, még öt esztendővel ezelőtt is elvállaltam, ha hozott valaki vesszőt. Ötszáz dinárt kértem egyért, meg valamennyi bort, pálinkát. Anélkül neki se kezdtem. Most már csak magamnak csinálom egyet-kettőt.

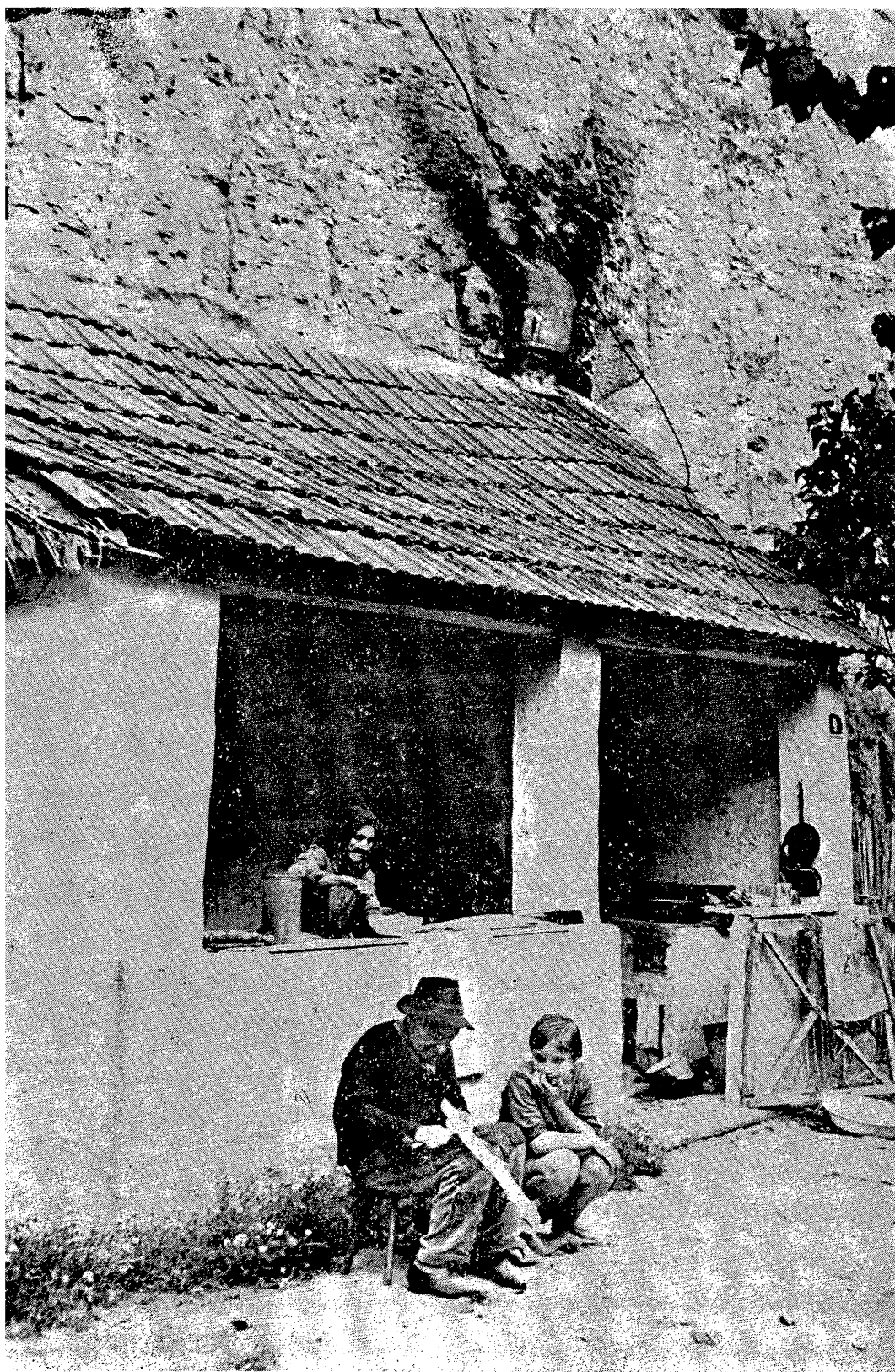
Átnéz a lassan formát öltő vesszővázon, egy szál megpattan az ujjai között.

— A szegény, akármerre menjen, bármit is csináljon, az csak szegény marad. Az apám dolgozott, amíg csak bírta, nem is ért rá egy kis házra valót összekuporgatni. Nem tellett fedélre az én erőmből se. Pedig néha úgy rám jött valami, úgy mentem volna be a faluba. A házak, az emberek közé. Most már öregek vagyunk, mint az isten kertésze, innen már nem megyünk le a magunk lábán. Innen már úgy visznek le majd bennünket. Kicsit tán várjuk is már: végre odakerülnénk a többiek közé. Temetésnél nem tesznek különbséget gádorlakó és háztulajdonos között.

Pattan a vessző, kettétörik, nem volt annak rendje és módja szerint beáztatva. Úgy kell keresni, erőset, rugalmasat, hogy valamilyen formája, mutatós váza legyen annak a kosárnak, meg tartós is legyen. Máskülönben nem is érdemes nekikezdeni.

*

Istentelenül meredek csapás víz föl az ágas-bogas fák közé, lentről úgy tűnik, a felhők tövébe ékelődött bele a hánacsuktól frissen megfosztott akáckarókból összekötözött kerítés meg a kerítéssel kö-

rülbástyázott gádor. Kapkodva szedem a levegőt, valami ráü! a mellemre, mire fölérek. A szobányi udvar végéből kölyököz ugrál elé, nyakában éles hangú csengettyű. Minden lépésnél görcsbe rándulva fölkapja jobb első lábát, golyó üthette át nemrégiben.

Hatvan körüli, erősen öszülő, csontos arcú férfi jön elő a csen-gőszóra. Háta görnyedt, mint öreg akác ága, szeme kéken világít cserzeti arcában. Petar Bibićnek hívják, tizenegy évvel ezelőtt sodródott ide Kosovo-Metohija természetlen szikláinak közül.

— Valahogy megragadtam itt — fogja marokra borostás állát —, valahogy csak tanyát vertem.

Még annak idején, az első itteni évben összekuporgatta az odúra valót, százötvenezer régi dinárt, aztán valahogy összegyűlt a lánctermőföld ára is. Ezzel már lehetett kezdeni valamit, volt alap a tervezetésre, az álmódosításra is néha. Házat szeretett volna, vertfalút, fehérre meszelt, nádtetes vagy piros cserepes házat. Nem tellett rá a sovány keresetből. Az erdőgazdaságnál dolgozik, olyan őrféle, olyan mindenes, hatvanezret kap a hónap végén. Elmegy az asszonyra meg a három gyerekre. Iskolába járnak a gyerekek, kell a táska, a füzet, minden második évben egy öltözet ruha a háromra.

Mosolyog.

— Tudja, szeretek itt. Az asszony is, mindannyian. Kopár sziklák közt töltöttük el az életünk felét, itt csodálkozva morzsolgattuk a zsíros, fekete termőföldet. Jóságot is tarthatunk, minden évben van néhány malackánk, pár tyúkunk, egy tehenünk. Berendezkedtünk valahogy.

Zseblámpával bevilágít odúja sötét torkába, szégyellős büszkeséggel pihenteti meg a fénynyalábot a díszes ágyterítőn, a régi rádióon meg az ágy végében hanyatt dőlt hordozható tévékészüléken. Ezenkívül még három odúja van: külön odú az élelemnek, külön a gyerekeknek, megint külön az állatoknak. Elég rendesen berendezkedtek itt Baranyában; mondhatnánk azt is, aránylag jól élnek.

Csak télen istentelenül nehéz levergődni innen, puha lepedőjével mindent betakar a hó, a vályatok lakóit verembe zárja. Éjjelente ébren alszanak, mint a nyúl, minden erősebb zajra fölriadnak; ilyenkor meggyorsul a szívdobogás: moccanástalan várják, mikor kezdenek repedezni az oldalfalak, s hullik tompán a mellükre néhány agyagos göröngy.

*

Lópokróccal leterített nyoszolyán ülünk, a szabadon hagyott bejáraton világosság árad be, végigfolyik a tárgyakon, a pókhálós falak mentén. Széchenyi gróf, az odúgazda borral kínál, vörösborral: idei szőlőlé, ártatlan még, ereje sincsen. A vályogból rakott tűzhely vasfedelén lecsó rottyog: kicsit híg, kicsit zsirtalan, de azért csak lecsó, kavargatni kell, ügyelni rá, nehogy odaégjen.

— Lieber Gott, már megint nem iszunk — mondja a gazda, s nyújtja a flaskót. — Kegyetlenül gyorsan kiszárad a torok.

Széchenyi János, akit errefelé csak Grófnak ismernek, s ő maga is szívesen viseli ezt a titulust, Bezdánból került át Baranyába, még 1928-ban. Egy takaros szurdoki házban lakott, aztán egyszer csak fölkerekedtek az asszony meg a gyerekei, s magára hagyták. Kilenc évvel ezelőtt. Eladta a házat, fölköltözött ebbe az odúba. Magányos embernek megfelel ez is.

— Lieber Gott, mennyi keserűséget nyel le az ember fia az ételével, italával.

Pattogva, kicsit hadarva beszél. Hatvanöt éves, de nem adnék neki többet ötvennél. Arca sovány, beesett, ritkás haja inkább fehér, mint szürke, de apró bajusza még koromfekete. Kifakult pamutinge kék lehetett valamikor, foltozott nadrágja lötyög rajta.

— Miért ment el a felesége? — kérdezem.

— Miért, miért. Mehetnékje támadt. Talán jobb is, hogy nem sikerült visszatartanom. Nem voltunk egymáshoz valók. Én iskolázott ember vagyok, az asszonyom meg írni, olvasni se tudott. Nem értették meg egymást. Mit csodálkozik, Lieber Gott, gimnáziumba jártam én, két vagy három évet, nem is tudom már pontosan, mennyit, aztán bűdös lett a tanulás, otthagytam. Azért csak ember lett belőlem. Cipész-mester. Jól is kerestem, de egy legénykori verekedésnél eltörött a kézfejem, múmia az még most is, mozdítani se tudom. A suszterségnek persze befellegzett. Ne higgye, hogy kétségbe estem. Eljárogattam napszámba dolgozni, eljárógatok most is: szüretelni, gyümölcsöt szedni fél kézzel is lehet. Télen meg ott az erdő, abból is hasznót lehet húzni. Szeretem én az életet, Lieber Gott, nem félek tőle. Vannak diófáim, lerázok róluk pár zsák diót, az árán veszek halászcsmát, hálót: közel a Duna, táplálja a dolgoz embert. Szeretem én az életet. Nótázok, bolondozok. Néha meg nagyon keserű lesz a szám. Kilenc éve vagyok egyedül, hónapok óta nem járt itt fönt nálam senki. Néha hetekig nem váltok szót emberrel. Várom a gyerekeimet, egyszer tán útba ejtenek. A Jancsi fiam kovácsmester valahol a környéken, a Kató Bácskába ment férjhez, a legfiatalabb, a Pista gyerek meg errefelé szabóskodik. Nagyon szép, egészséges gyerekeim vannak. Jól élnek, mindenük megvan: saját házuk, televíziójuk, lehet, hogy már autójuk is. Csak én nem kellek nekik, felém se néznek.

Valamit hosszan rakosgat a szekrényben, sőt kerít, lötytyint a lecsóba. A formás kis bútor minden zuga tele van: a felső polcon egy fél kenyér, üvegben zsír, néhány ráncos bőrű alma, a középsőn esküvői ruha, gondosan összehajtva, rajta fekete ünneplő kalap, mellette néhány befőttesüveg, darab szalonna, a legalsón meg végig könyv: Jókai, Mikszáth, Krúdy, s pár széteső ponyvaregény. A Gróf panaszkodik, hogy literszámra fogy a petróleum, annyit olvas éjjelente, és hogy a szeme is jócskán meggyöngült már. Mit csináljon, nagyon szeret olvasni, meg aztán, éjszaka úgyis csak forgolódik, nem jön álom a szemére. Az egyik ismerősét szidja, aki néhány évvel ezelőtt valahogy elkeverte Hamingway Nobel-díjas regényét, pedig szeretné már újra elolvasni.

— Mit csodálkozik, Lieber Gott, Az öreg halász és a tenger című könyvről beszélek. Kitűnő regény, nemde?

Kicsit megcsendesedik, félrehúzza a tűzről a lecsót, de nem nyúl hozzá, a borról is megfeledkezett.

— Ki kellene pofozni ezt az ólat, összedől már, de kinek csináljam. Nekem így is jó. A gyerekeimnek megcsinálnám, higgye el, takaros otthont varázsolnék belőle, még ha csak egy napra is, amikor nálam vannak. De hát ők úgyse jönnek ide. Mit is akarok én tőlük, ütődött öregember? Egyszer azért lehet, hogy nekikezdek. Kimeszelem, rendbe hozom, kicserélem a gerendákat a megrepedezett bolthajtás alatt. Mert képzelje csak el, hogy egy napon beállítanak a gyerekeim, és én itt állok tehetetlenül, nem tudom hova behívni őket. Lesülne a bőr az öreg képemről.

*

Lenn a faluban mondták, hogy Széchenyi Jánosnak talán nincsenek is gyerekei. Boldognak-boldogtalannak róluk mesél, de még senki sem látta őket, senki nem tud felőlük semmit.

Elmulasztottam utánajárni a dolognak, kideríteni, mi itt az igazság. Őszintén bevallom, nem is akartam, nem is volt erőm hozzá. Mert mit lehet itt tenni? Van valami bénítóan csodálatos abban, ahogy az öreg Gróf a gyerekeit várja: egyszer talán majd mégis útba ejtik, félrehúzzák az üregre akasztott lópokrócot, s belépnek hozzá. S jól is van ez így. Kell egy csipetnyi remény, valami fogódzó, akármilyen vélgigbotladozott nap után, álmatlan, átforgolódtott éjszakán belekapaszkodhat az égő szemű, kiszáradt szájpadróló odúlakó, ami visszarántja, nehogy az örökké fekete sarokban lapuló nagyfejszéért nyúljon, s kiverje vele az akácgerendákat a gádor megrepedezett boltozata alól.

KORTÁRSAIM

ALADICS JÁNOS

*Szaladgáljunk
mások örömére
a kultúra
úgyis kuluk*

*ki a fenét
esz a fene
ha a könyvet
megszerette*

*szaladj János
rohanj János
mitől bűzlik
ez a város*

*a bolondok
bolondsága
füstölög az
éjszakába*

*álmodj inkább
művészetet
kuluk helyett
egy kis kertet*

*ahol könyvek
is teremnek
s a virágok
orgonálnak*

1970

BRENNER JÁNOS

1.

*Világjáró
vándor bujkál
szűkre szabott
bőröndben is*

*a távoli
utak során
meglelked-e
az otthonod*

2.

*a világ gondjai
könyvekbe űznek
jőlesik elbűjni
a mesék fenekén*

*a tréfás cimbora
s a kártyázó haver
miért rejtegeti
azt a komoly embert*

3.

*néha látom
az arcodat
és a gondok
árnyékait*

*e nyavajás
bőrünkben is
álmokat és
semmit eszünk*

1970

DANYI MAGDOLNA

*A kislány szemében
nem sírnak a babák
keményebb élet
kopogja lépteit*

*mi az irodalom
ebben a cirkuszban
hallgató sebek
vagy kacagó mámor*

*az álmaink
ködbe nőnek
hol a vigasz
a homokban*

*a magányban
terjed a csend
és a fűzfák
ráhallgatnak*

1971

DOBÓ TIHAMÉR

*A félelem virágait
ápolod szívedben
s a csodás táj
álomként teljesül*

*a magányos képek
jegenyévé nőnek
kertet teremt
a madarak éneke*

*a művészet marad
lépteink után is
csak nyomait vesszük
a szív sebeiben*

*meghajolsz végül
az árnyak kapujában
a gondolat előtt
virágzik a csend*

1972

FEHÉR KÁLMÁN

1.

*Ha két hangra
íródik az élet
felsebez végül
az iszonyat*

*a sziklák is akkor
félve megálmodják
a hajnali rózsák
ébredő mosolyát*

2.

*Ha sasok szívében
pacsirta énekel
a medvék hátán is
mókusok játszanak*

*és háború jön
minden tökszüretre
véres kések
rohannak az észnek*

*véres kések
rohannak az észnek
tökszüretre
jön a háború*

*a nagyság és erő
szépséggé változik
a pálmák alatt
születik az idő*

1972

GEROLD LÁSZLÓ

*Rendező elmével
a színek játékát
keresd a deszkán
az élet nyomait*

*a színészek
rég halottak
de a dráma
tovább folyik*

*a fájdalom
eljön közénk
feltámadni
a sebekben*

*ki él velünk
e toronyban
a temető
távlátában*

1971

GION NÁNDOR

Néhányszor majd
megüt az élet
és a sebeidből
gondolat fakad

ne higgy a szavak
lengé ruhájának
a felület színe
mindig csak takar

a siker az mindig
a bukás álarca
a fájdalom csak
a gondolat jele

1971

GOBBY FEHÉR GYULA

Érthetőbb-e
történelmünk
mint a jelen
kérdőjele

a valóság
néha álom
félelemmel
fűszerezve

élni s írni
álmatlanul
mire jó az
irodalom

a kérdések
sebeiből
nőnek-e
virágok

1972

GRÓSZ GYÖRGY

Értünk veszekszik
és reánk mosolyog
szabálytalan bohém
ez a direttore

unja a protokollt
és a süket dumát
hisz emberek vagyunk
ebben a bőrünkben

jó lapot csinálni
ez most a feladat
és utána jöhet
a cifra pihenés

még nem hét nap
ez a világ
s ezután is
akad munka

1970

GYÖRE KORNÉL

A fájdalmas
szerénységet
bilincsnek is
nevezheted

a könyvekből
magányba lépsz
hol kereshetsz
embereket

megértik-e
a diákok
a jó tanár
kételyeit

az élet az
könnyen fecseg
s a tudomány
mégis konok

1971

HORNYIK MIKLÓS

A születő gondolat
lépteit figyelni
egy fogalom lüktetését
hogy virágozik
a félelmes csend

nem menekülhetsz
ebből a világból
bőröd után
elhagy a fájdalom

kinézel végül
a szem ablakain
üres ez a táj is

a hazug életek
mit is beszélhetnek

kemény az igazság

1971

JUHÁSZ ERZSÉBET

Ha a macska
áruházba indul
könyvet vesz és
szemüveget

jócskán nevet
e fura világon
otthon pedig
okosan dorombol

tejezske helyett
világot hörpint
az álmokat
körülnyalja

de marad az
irodalom
és ezt tovább
hosszan nézi

*egy kis mormolásra
kinyílnak a könyvek
s az írői álmok
elnevezik a macskát*

1973

JUNG KÁROLY

*Valamikor
munkás leszel
hozzád nőtt már
a kapanyél*

*irodalmunk
vadon kertjét
óvjad meg a
sok paréjtól*

*a szeretet
virágait
öntözzed csak
szorgalmasan*

*eső után
mint a virág
kinő majd a
kapanyél*

*szegényember
a kapából
szép szerényen
majd megél*

1972

KALAPIS ZOLTÁN

*A tanító
mire tanít
inkább tanul
mások helyett*

*a hallgató
mosolyában
beszélnie
kell a csendnek*

*szemüvege
világot rejt
csak az írott
betű beszél*

*megszerkesztett
világotat
hogyan érzi
a fegyelem*

1970

KAPITÁNY LÁSZLÓ

*Könyvek mestere
te zenei lélek
hogyan öltözteted
a félénk műveket*

*mit láthat a kezed
ebben a világban
hogyha az életből
a könyvekbe lépsz*

*varázsló ujjakkal
hatolsz az anyagba
s a múról ránk ragyog
a szépülő derű*

*pótlék ez a fény is
élet helyett morzsák
a könyvek öröme
az ínségek fosztják*

1970

KONCZ ISTVÁN

*A költészet
fogyó holdja
benéz néha
az ablakon*

*más ügyekben
szaladgálva
elfelejtet
az életed*

*a növekvő
gondok mögött
miért halkul
a szívverés*

*ki adja meg
ma az árát
ha az évek
botladoznak*

1972

LATÁK ISTVÁN

*Romokon a csárda
belül pedig
patkánylakta
álom-zárka*

*patkánylakta
pinceélet
csak padlásról
álmodozhat*

*penészes életed
nem szárítja
külső derű
se holdvilág*

*többet nem mosolyog
reád a sült malac
és a rózsák
elhervadnak*

*a szép nők is
mást vadásznak
s az élet is
már elhagyott*

1969

MAURITS FERENC

*A lázadó színek
indulnak harcba
le kell győzi
a szürke unalmat*

*jöjjenek a szörnyek
ébreszteni a vén
hortyogókat
már régen itt a dél*

*minden vonal
egy hegyes tőr feygen
és a színek
a vérző valóság*

*mert ez a világ itt
örök nyugtalanság
s nem lehet nyugalom
mert talán meghalunk*

1971

MÉSZÁROS ZAKARIÁS

*A próféták
utódként
hová indulsz
álmaiddal*

*a tanítás
kételyeit
felcserélted
a sajtóval*

*a polgári
életből is
csak a felszín
jelentkezik*

*hová indulsz
ha az arcod
a maradást
elszenvedí*

1970

MOLNÁR CS. ATTILA

A zentai
bajuszkirály
szakállat hord
álmaiban

ki a Tisza vizét issza
ölelgeti a kórságot
a jó füstölt kolbászt
eszik a patkányok

három szomszédasszony
nézné hogyha látná
a nagy harcsák
álmokban úszkálnak

a zentai lányok
regényre vágnak
íródik az álom
a bajusz regénye

pálinkában
fő a kórság
és a szépséget is
elvitte a macska

1971

SZIRMAI KÁROLY

Életed lassan
elvész a ködben
hová beszélsz
a süket időnek

kemény telek után
kopár ez a tavasz
senki se hív
senki se marasztal

távozó lépteid
az idő elnyeli
s mi maradhat
a kevésből

1970

VÁRADY TIBOR

*A jogtudós
jogtalanul
éli a csend
gondolatát*

*törvények és
szabályok közt
néha besüt
a művészet*

*az emberség
álmaiból
ki süt nekünk
ma kenyeret*

*egy kis mosolyt
és kultúrát
s az emberség
meleg szavát*

*egy keveset
a jószágból
hogy az arcunk
tisztá legyen*

1972

JEGYZET A VERSEKHEZ

Az Életjel kiadásában 1969-ben jelent meg *Kortársaim* című versciklusom. Ebben a sorozatban 50 vajdasági művész és közéleti ember portréját próbáltam megrajzolni. Céлом az volt, hogy a vajdasági kulturális élet néhány személyiségéről szubjektív arcképet adjak és rajtuk keresztül bizonyos körképet is erről a korról és tájról.

A későbbi években újabb portrékkal egészítettem ki ezt a sorozatot. Most ezt a sorozatot adom közre úgy, ahogyan azt az elmúlt években megírtam.

Arcképeim legnagyobb fogyatékosága, hogy csak az tudja teljesen megérteni (és talán értékelni) őket, aki személyesen is ismeri a versek tárgyául vett személyek életét, munkásságát és emberi viszonyait.

Ezért ezek a versek nagyon is időhöz, helyhez és kulturális viszonyokhoz vannak kötve. Emiatt ezen kívül sajnos igen kevés értelmük és jelentőségük van.

DÉSI ÁBEL

KÉZFOGÁSOK

OSKAR DAVIČO

A NYUGTALANSÁG C. CIKLUSBÓL

III.

*Sose volt a fájdalomnak az arca fehérebb,
Az idegek ily kutyául még soha nem rángtak.
Soha tüdő hullaszagún még nem zihált, mint most,
Soha magzat szeme nem volt ily éhes gyilkos veréb.*

*És mégis és mégis:
Ne légy se vak, se süket,
osztályharcra, változásra,
tépd fel szemük, fülüket:
az óra üt összezsapásra.*

*Fényük jegébe fagyott csillagok
nem tudják, hogy mily lomhán, lankadtan,
hervadtan, dobol a szív mellemben
és mily tévesen kapcsol és kattog.*

*És mégis és mégis:
Légy erős, légy kemény érc,
érezz rá magad és más harcára.
Útmutató, emelt kéz:
élesen jelezz a csatára.*

*Bestia soha ébrenlét pengéjén,
mini homályparipa nem kúszott sután,
Kloakás múlt még nem nyomta ily bután
le kezünk, karunk sár és iszonyt éjén.*

És mégis és mégis:
Társkapcsolt kerekereke —
harcolandó harcod harcold,
lágý becézésre, anyás gügyögésre
szabadsághoz barázdád megvond.

XII.

A cella bűzös, a cella rühös.
Anyám, drága jó anyám,
lágý becézésre, anyás gügyögésre
éheztem, erőm fogytán.

Foji a kín-marok. Ha majd a karok,
karjaid hullára hullnak,
vajon könnykincsed áztat bilincset?
Mondod: szemeim árvulnak?

— Fiam, kárhozat! Dancs életvonat,
mi szent, elrabolt mindent.
Tán kincset rabolt, tán gyújtott, gyilkolt?
Jaj, mégis fiam ő: szent!

— Én nem raboltam, nem gyilkoltam,
szabadságért küzdöttem én,
több szabadságért, több boldogságért,
életért az élet terén.

Ember, életet álmodtam neked,
itt buktatott el a harc.
Tettért, mit tettem, fekete tetem,
életért élet a sarc.

XVII.

Mellre fekvő hegy nemsoká' elmegy,
nemsoká' elmúlik, megáll.
A nyomorultnak, a szomjazónak
nemsoká' pohár víz dukál.

A kis ember majd mind-mind jóllakhat,
embertársam, hisz ember vagy,
lesz eledeled és lesz fedeled,
a zápor ha sújt, és ha sújt a fagy.
Elvesz mihamar minden, mi ma mar,
félelemben nem örülünk.
A vágy és az álm teljesül, immáron
minden, aminek örülünk.

*A múlt elvesz és akkor lesz
mindenütt palota,
mindenütt hahota,
öröm s mosolyfalat,
ha elvesz a rétesz.
Tavasz és szerelem dalát énekelem
madárkisérettel az eresz alatt.*

LŐRINC Péter fordításai

A PARANCSNOK

Már az offenzíva harmadik-negyedik napján érezhető volt, hogy az abroncs lassan és kérlelhetetlenül szorul össze a brigád körül, és kitartóan nyeli el a területet, amelyen a brigád manőverezett. Legelőszőr is néhány apróság jelezte ezt: a városból nem jöttek többé újságok és kötszerek, a kenyér késve és kisebb mennyiségben érkezett, elvesztek vagy késtek a küldöncök, a járőrök mind gyakrabban lövöldöztek az ellenséges szakaszokkal, amelyek a mi erőnket vizsgálgatták. Végül a só is elfogyott. Az íztelen levest kavargatva, elkomorodva mormolták az öreg partizánok:

— Csata lesz megint és masírozás egész éjszaka. Megint kiűznek minket a faluból.

A betegeket és a sebesülteket barlangokban helyezték el valahol a Kozinán. Mind több tifuszos volt, akik egész éjszaka félrebeszéltek, fölugráltak az ágyról és szökni próbáltak valahová, egymásba botlottak a sötét és szűk föld alatti üregben, amely alól láthatatlan víz morgása hallatszott.

A brigád parancsnokságán Topolić szakács a parancsnok irodájából hozza vissza az alig kóstolt ételadagot, vakarja a fejét és elgondolkodva mondja:

— Emberek, ne adja isten, de félek, hogy megbetegszik a parancsnok. Tegnap óta alig evett, csak megnyalja az ételt, mint a macska, és eldobja a kanalat.

Stojan gépfegyveres, fekete, komor és szótlan ember, a legidősebb a brigád védőosztágában, lassan felhúzza bozontos szemöldökét és hitetlenül méri végig a szakácsot:

— Nem lehet az, ember... Hm, nem kellene, hogy éppen most egy ilyen ember megbetegedjen. Próbálj neki májat vagy valami bárányesét sütni.

— Próbáltam már, komám, mindent, de még csak látni sem akarja.

A védőosztágban gyorsan terjed a hír, hogy a parancsnok gyengélkedik. A harcosok abbahagyják az éneket, suttogva beszélgetnek, és a parancsnokság előtt elhaladva aggódva tekintgetnek be a falusi ház alacsony ablakán. Amikor megpillantják a parancsnokot az asztalnál, megkönnyebbülten sóhajtanak fel:

— Jól van, ott ül az asztalnál.

Másnap a parancsnok nem kelt fel a szokásos időben. A szakács jön vissza a parancsnokságról egy bögre tejjel, csámpásan bot-

ladozik az udvaron keresztül és lötyögteti ki a tejet az edényből. Aggódo tekintetekkel találkozik.

— Mi van, Topolić, hogy van a parancsnok?

— Gyöngén, emberek, fekszik. Lázás. Nézzétek, meg sem érintette a forralt tejet.

A komor gépfegyveres kivesz a zsebéből néhány gyűrött, félig üres cigarettát és odanyújtja neki:

— No, vidd ezt el neki. Hátha rá szeretne gyújtani.

Lidércnyomású bizonytalansággal múlik a nap. A védőosztag harcosai figyelik a közeli lövöldözéseket, hallgatagon szívják a cigarettát és nem találják a helyüket. Zora ápolónő, üde és vidám lány különben, lehajtott fejjel jön ki a parancsnokságról, elfelejt tréfalkozni Jovával, a parancsnok kísérelőjével, és amikor előzönlök a kérdésekkel, kedvetlenül és zavartan motyogja:

— Könnyen meglehet, hogy tifusz. De még nem tudni biztosan.

A harcosok szóltanul oszlanak szét, és csüggedten járkálnak a fák között. Se nem mond, se nem kérdez többet senki semmit. Mindenkinnek mintha valami nagyon fontos hiányozna, olyan elveszettnek érzik magukat az emberek, mint az elhagyott gyermekek.

Délután megérkezett a parancsnokságra az első zászlóalj parancsnoka, az eleven és ürge Milančić. Több mint egy óra hosszat maradt a parancsnoknál: este minden zászlóalj egy helyre gyülekezett, a brigád pedig harc nélkül vonult el a hegyekbe, Medugorje felé vette útját, hogy kivonja magát az ellenség gyűrűjéből.

Hosszas tanácskozás után úgy döntöttek a zászlóaljak parancsnokai, hogy a brigádaparancsnokot nem hagyják a kórházban, hanem a brigáddal viszik.

Látva a hordágyat a második zászlóalj élén, megnyugodtak a harcosok és suttogva adták tovább a hírt:

— Itt a parancsnok is velünk, viszik... Jó, hogy nem maradt ott... Mindjárt könnyebb az embernek.

A brigád mentén, taposva a vékony hóréteget, amely még megmaradt a hegyekben, járkált a fáradhatatlan Milančić, felügyelt mindenre és mindent látott éles sasszemével. Amikor elhaladt mellettük, a harcosok szívét valami összeszorította. A magas és vállas brigádaparancsnok jutott mindig az eszükbe, aki ilyen alkalmakkor méltóság-teljesen és nyugodtan haladt el a csapat mentén és mindenkibe örömteljes reményt öntött, hogy minden jól fog végződni és minden újra jó lesz.

— Hé, észnél van-e a parancsnok? — hallatszik a brigád védőosztaga mögül az aggódo hang.

Suttogás és érthetetlen mormogás, majd valaki meggyőzően válaszolja:

— Igen, még magánál van: ő adja a parancsokat, Milančić csak végrehajtja.

— Jól van, emberek — sóhajt fel valaki megkönnyebbülten a sötétben.

Kitartóan és szünet nélkül tapossa a brigád a hegyet a sötét, süket éjben. Csak valamikor éjjél után állnak meg hosszabb időre, s a fáradt csapatban ekkor elterjed a hír:

— Félrebeszél a parancsnok, nincs már magánál.

— Félrebeszél? Mit nem mondasz?

Eddig a pillanatig senki sem gondolkodott sem a hegységről, sem a helyzetről, amelyben vannak, de most egyszerre mindenki magára maradtnak érzi magát, elveszettnek a kopár és komor Grmeč hegységben. A hátuk mögött az ellenség, súlyosan felfegyverkezve, kíméletlenül és kegyetlenül. Mikor kell rátámadni és hol kell rátámadni, azt csak a parancsnok tudja, és nélküle — mindenkit elfog egy kissé a gyávaság és fél a némettől.

Csak ezt tudják: ha valami lesz, mindannyian elesnek a parancsnok hordágya körül.

Stojan — gépfegyverével a vállán — lehajtott fejjel ül egy alacsony tuskón és hosszan hallgat. Topolić szakács hozzáhajol a sötétben, rámereszi a szemét, és amikor felismeri, óvatosan megérinti:

— Stojan, elaludtál?

— Ej, dehogyis! Hogy mondhatasz már ilyet! Amott az ember küszködik a lelkével, én meg aludjak. Ha aludni akarnék, vajon elindultam volna-e ezen az úton?

Újra indulásra kaptak parancsot. A sötétben valaki sietve halad végig a csapat mentén, és amikor megszólal, felismerik benne a harcosok Milančićot. Valahogyan most furcsán izgatottnak és bizonytalanoknak tűnik nekik, remeg a hangja és telve van valami látszólag fölösleges sietséggel. Mintha őt is aggasztaná a parancsnok betegsége.

— Nézzétek csak, Milančić is aggódik — morogja valaki és belesbotlik a sötétben egy ledöntött fatönkbe.

Hallgatagon, mintha lelkét vesztette volna, folytatja a brigád lassú és fáradtságos éjszakai útját. Csak a lovak felől hallatszik a teher csörgése és a fáradt állatok lihegése, amikor az út hirtelen fölfelé emelkedik. A sötétben tisztán kivehető a fehér takaróval borított hordágy. Fehéren lebegve úszik a sötét csapat élén.

— Uram bocsáss, mintha temetésre mennénk — lopózkodik ki valakiből félienken az összehasonlítás. De ezt a rövid mondatot is gyorsan elnyeli a nyomasztó csend, amelyben csak a lábak kitartó és tompa topogása hallatszik.

Hajnalba a brigád fölérkezett a magas és kopár hegyi lejtőre, amelyen a pirkadat halvány rózsaszín fényében csillogott az érintetlen hó. A hosszú, sötét csapat megállt a tisztáson, hogy megpihenjen.

A távoli hegyszirt fölött mindjobban terjeszkedik és kúszik az égre a tiszta tavaszi hajnal fénylő rózsaszín legyezője. A harcosok arcát csiklandozza a hullámzó, hideg, hegyi levegő. Jólesően pihentetik a szemüket a nyugodt, fehér ködtengeren a hegység mélyebben fekvő völgyeiben. Lenn vannak a falvak, a sár, a tűzhelyek és a fagyoskodó ellenség, a harcosok pedig, íme, megmenekültek és mind-

ezek fölött állnak, a kristálytisza reggeli csöndben. Föllélegeznek néhány percre, és ha ő elrendeli, újra lemennek, a ködbe, az árkokba, még a darázfészekbe is.

Jaj, csak meggyógyuljon!

Mindenki a hóba veszett hordágy felé tekint. Ott sürgölődik szüntelenül Zora ápolónő és a zömök, kopasz doktor.

— Istenem, hogy van ma reggel?

Egyszerre csak valami izgalom támad a hordágy körül, és a szétszórt csoportok elkezdnek mozgolódni. Szétáramlik a csapatban a gyors és örömteli suttogás:

— Magához tért a parancsnok. Elrendelte, hogy induljunk Hrgar felé.

A fölélénkült csapat vidáman indul tovább az érintetlen hómezőn, amely a reggeli nap kápráztató fényétől szivárványszínekben sziporkázik.

KENYERES KOVÁCS Márta fordítása

VASKO POPA

VERSECI VERSEK

BESZÉLGETÉS A PIPACSOKKAL

*Szülőházám Versec előtt
Letérek az útról a zsenge búzába
A pipacsok közé*

*Neca Ankucić egy kölcsönként
Vörös kendőt csavart a fejére
S dalolva indult a vesztőhelyre*

*Igazi pipacs volt
Mesélték a szemtanúk*

*Kérdezősködöm
Zsenge koráról
Melynek nem volt ideje kihajtani*

CSERESZNYE A HALÁL HÁZÁBAN

*A kis Agbaba Jovica
Maroknyi cseresznyét szerzett
És csempészte a lágerbe*

*Megszámolta
S három egyenlő részre osztotta*

Megkérdeztük hová dobja a magokat

*Lenyeli
hogy gyorsabban jóllakjék*

*A cseresznyeá ágain
Pirosló termésre bámulunk
Jovica zsigereiből nőttek*

*S mindhármunkból egyszerre
Kitör a nevetés*

ROKONOK DOLGA

*Igazi ordas lettél
Régen nem láttalak
De mindjárt megismertelek
Szól hozzám verseci rokonom*

Harsányan felkacagok

*Ahelyett hogy elmagyaráznám szépen
Akit maga előtt lát
Egy elnehezült álmos vad
Aki felfalt engem*

A GABONA VÉDNÖKE

*Szép öregemberrel találkozom
A versec—belgrádi vonaton*

*Csak a harmadik állomásig utazik
Csak épp hogy útközben
A gabonát lássa*

*Kinéz a nyitott ablakon
S időnként bólogat*

*S egész idő alatt
Aranyló kalászkokba öltözve repül
A búzamezők felett*

Az első vonattal visszatér Versecre

*Maréknyi búzaszemmel a zsebében
S kalapjára tűzött két búzakarálással*

CSUKA Zoltán fordításai

ÖRÖKSÉG

JUHÁSZ GÉZA

„NEM BÁNTAM MEG ÉS NEM SZÉGYELLEM” EGY ÉVE HUNYT EL GÁL LÁSZLÓ

Első és utolsó verseskötetük megjelenése között kerek ötven esztendő telt el: *Novellíra*, 1922 — *Rozsdás esték*, 1972 (nem számítva az 1974-ben megjelent második szerbhorvát nyelvű kötetét). Az összesen 12 önálló (eredeti) kötet megjelenésének folyamatában, ha munkásságában nem is volt két, egyenként tízéves vákuum (*Versek*, 1939 — *57 vers*, 1949 — *Dal a szegény halászból*, 1959), ám 1959-től haláláig egy-két évenként rendszeresen jelentek meg könyvei, miközben szerkesztette s részben írta is a *Grimaszt*, hódolva ezzel régi kedvenc műfajának, a szatírának, s rendszeresen közölte kisprózai remekeit, a *Böngészőket* is, amelyek hosszú ideig sajátos, elmaradhatatlan elemét jelentették a Magyar Szónak.

Sem kritikánk és irodalomtörténetírásunk, sem a társadalom nem vádolható értetlenséggel, illetőleg szűkmarkúsággal vele szemben. Méltán jutott ki mind a költőnek, mind az elkötelezett újságírónak az irodalmi és társadalmi elismerés. A jugoszláviai magyar írók közül elsőnek tüntették ki a Szerb Népköztársaság irodalmi díjával, elnyerte a Híd-díjat és két ízben Újvidék város Októberi-díját; mint újságírónak odaítélték az életműért járó Moša Pijade-díjat, nem sokkal halála előtt pedig a Július 7-e-díjat. Jelen van minden irodalmi antológiánkban, kezdve a *Téglák és barázdáktól*, a *Vajdasági ég alattól* az *Irodalmunk kiskönyvéig*; legjelesebb kritikaink és irodalomtörténészeink (Bori Imre, Szeli István, Bányai János, Végel László, Sava Babić stb.) szenteltek hosszabb-rövidebb tanulmányt munkásságának vagy egy-egy jelentősebb kötetének. Elmondhatjuk, hogy kritikánk és irodalomtörténetünk megnyugtató módon kijelölte helyét, mégpedig középponti helyét a jugoszláviai magyar irodalomban, nem szorul tehát utólagos rehabilitációra, nincs szüksége utólagos elégteltelre.

Van azonban költészetének egy egész évtizednyi szakasza, amelynek megítélése körül legalábbis némi bizonytalanság, zavar, sőt ellentmondás is tapasztalható. Az a korszaka ez a jugoszláviai magyar irodalomnak, amely újjászületése és nagykorúvá érése szempontjából döntőnek mondható, tehát a felszabadulás utáni évtized, amikor itt Gál László volt a költő! Publikált ugyan ekkoriban Thurzó Lajos, Csépe Imre, sőt már Urbán János is, hogy csak a lírikusoknál maradjunk, de a korszak reprezentatív magyar költője kétségkívül Gál volt. Ahogyan Ignout annak idején Papp Dánielt „abszolút megíró”-nak nevezte mint újságírót, ugyanúgy nevezhetjük Gál Lászlót e korszak „abszolút megírójának” mint költőt, azt értve ezen, hogy minden politikai és társadalmi akcióra, a végső győzelem kivívása és a lerombolt ország újjáépítése érdekében kibontakozott minden megmozdulásra lírikusként reagált, volt rá költői szava.

Pedig egyszersmind az a koszak ez, amikor nemcsak a vezércikkektől, a belső külpolitikai kommentároktól kérték számon a buzgó szerkesztők a napi aktualitású politikai jelszavakat, a direktívák minden részletét és árnyalatát, hanem az irodalmi alkotásoktól, a május 1-ét, november 29-ét stb. köszöntő versektől is. Az abszolút megíró Gál László pedig állta és vállalta mindezt. Rajta is ragadt hosszú időre a szólamköltő bélyege. A későbbi méltatók aztán kegyesen szemet hunytak költőnk e korszaka fölött, s vagy úgy fogalmaztak, hogy „igazi költészetének hangjaihoz sok kerülő után jutott el” (Bori), vagy úgy, hogy „bizonyos (ideiglenes) motívumelszegényedés, motívumkiesés” következett be nála, ami „a negyvenes évek második felében és az ötvenes évek elején... a kételkedés hangjának, a személyes átlényegítő erőnek a metafizikai költői kérdéseknek (halál, élet, remény, kiábrándulás) hiányában nyilvánul meg” (Végel László), esetleg úgy, hogy „amint az első világháború úgy megingatta Gált, hogy évtizedekre volt szüksége az érlelődéshez, hasonlóképp a második világháború is megzavarta a már magára talált költőt. És ismét évtizedekre lesz szükség, amíg Gál újra felfedezi már korábban megtalált hangját” (Sava Babić).

De vajon lehet-e ennek az egész korszaknak a termése elé egyszerűen negatív előjelet tenni, s azt csupán kerülő útnak, elszegényedésnek, motívumkiesésnek, zavarának, egyszóval olyan hullámvölgynek tekinteni, amelyet át kell ugrani, hogy Gál László felfelé ívelő költői pályáját meggrajzolhassuk? Minthogy Gál emberi-költői egyenességében, etikus tartásában egy pillanatra sem kételkedhetünk, okvetlenül fel kell vetnünk a kérdést: hogyan vállalhatta mindazt nemcsak zokszó nélkül, hanem őszinte hittel és lobogó lelkesedéssel, és később sem tagadta meg soha, hanem nyíltan, határozottan vállalta? Meg kell tehát vizsgálni, hogyan függ össze e tevékenység és magatartás költőnk korábbi, két világháború közötti alapállásával, de azt is, hogy a későbbi, a hatvanas évektől számított utolsó korszaka, egészen életművének betetőződése mennyire következik logikusan éppen a szóban forgó korszakból, illetve hogy éppen csak arra épülve lehetett olyan, amilyen.

Joggal utasítja el Végel László a „két Gál” gondolatát, de valójában nem is a „két”, hanem a három vagy több Gál gondolatával kell vitáznunk, mert ugyanis irodalmi köztudatunkban létezik egy két háború közötti expresszionista Gál, majd a háború utáni szólamköltő, aztán az intimisztikus, és végül a hívő-hitetlen, resignált költő, aki egyszersmind az élet-halál nagy költői kérdéseivel viaskodik. A kérdés nem is a költői pálya különböző szakaszainak elkülöníthetősége, hanem éppen az összefüggése, az egyes szakaszok kiszakíthatatlansága, végső soron az életmű egysége, a költői egyéniség megbonthatatlansága.

Mire ugyanis költőnk lassan saját hangra lel, vagy legalábbis kezd szuverénül bánni az Ady-tól átvett hangszerrel, máris kételkedni kénytelen költészetében, mert „Nincs benne semmi ráció: (dalolni, amikor kint már szörnyű csend dalol”. Világosan előrelátja és tehetetlen szorongással várja azok uralmát, akik megölik a csenevész ákácokat, mert a tölgy lesz a szimbólum,

*„És belül rothadt lelke bár legyen:
kívül legyen nemes*

*De fontos csak a tiszta faj
és nem a tiszta ész.*

1939 húsvétján még világosabban látja és fejezi ki a fenyegető veszedelemet:

*A gyülekezetből kirekesztenek titeket;
s jön idő, hogy aki öldököl titeket,
mind azt hiszi, hogy isteni tiszteletet cselekszik.*

Ám várja, hogy „ez a lármás csönd” végre elmúljék, és a szeretet fessen „boldog szivárványt a földre és az égre”.

Gál ugyan, tudjuk, megérte, megláthatta e boldog szivárványt. De milyen áron! Előbb még meg kellett járnia a poklot ezen a földön, át kellett élnie az „istálló-emberek” sorsát „egy rettenetes világháború közepén, kiverve, megszegyenítve, megalázva”. Csodálkozhatunk-e ezek után, hogy 1944-ben valóságos ujjong, hogy a felszabadulást rendkívül felfokozott intenzitással éli meg, amikor az neki nem csupán egy rendszerváltozást, nem is csak társadalmi felszabadulást, hanem egyenesen a pokolról való felszállást, valóságos testi feltámadást, a már nem is remélt életet jelentette? Úgy eltölti ez a hirtelen kapott új hite, hogy szeretne átaladni belőle: „tanítani, megnyugtatni, magammal vinni, vinni, vinni”. Eközben pedig nem szabad megfeledkeznünk róla, hogy emlékeiben és tudatában mindig, tehát most is ott van a 19-es magyar kommun lefojtott, de soha ki nem hunyt reménye, amely szintén szítja e most lobbant lángot. Mostani lelkesedésének indítékai között tehát nem is csupán a háború előtti szorongás, a háború alatti rettenetes szorításából való szabadulás érzését kell számba vennünk, hanem annak az ifjúkori reménynek az újjáéledését is, amit az 1919-es tavasz visszatérése, a proletárforradalom győzelme jelent számára, s amit sem a bécsi, római, párizsi vándorlások és éhezések, sem a háború alatti megaláztatások idején nem tudott elfelejteni. Annak pedig, aki 1944-ben tudta, hogy „jönni fognak”, aki már tudta „a dalt is, a himnuszt, az igazat”, annak nem volt nehéz mélységesen hinni, hogy ez a feltámadás, ez a felszabadulás valóban az igazi, hisz

*Süllyedt, süllyedt a fekete hajó,
s rohagáltak a riadt roncsokon
jegyző, tanító, pap és szolgabíró,
csendőr, ispán, koma, sógor, rokon.*

Amint ez a lelkesedés az 1919-ben elfojtott tűz titkon izzó paraszából lobbant egyszerre lángra 1944-ben, hasonlóképp e lobbogás ellankadása is az idő és a költő változásának eredménye, s csak innen érthető meg. Természetes, hogy az újjáépítés lázas tevékenysége és a hurrá-optimizmus korszakát fel kellett váltania a kiegyensúlyozottabb, kevésbé látványos, de több kitartást és hozzáértést igénylő aprómunkának. Társadalmunk túlélt a proletárdiktatúra első szakaszán, az ún. forradalmi etatizmuson, s természetesen megváltozott az irodalom helye is a társadalomban, a társadalmi elvárás is az irodalommal szemben, más szóval, az irodalom számára éppúgy, mint az egész társadalom számára jóval bonyolultabb kérdések merültek fel, mint korábban. Időközben a nemzetközi munkásmozgalomról is kiderült, hogy nem okvetlenül mentes a válságoktól és megrázkódtatásoktól, sőt némely vezetői révén nagyhatalmi érdekek szolgálatába is befogható jó és igazságos ügy ellenében. Az az időszak ez, amikor

*Amit tettünk, minden rossz volt,
amit tettek, minden jó volt;
átkozott lett harmadizig,
aki nem szólt, aki mást szólt.*

E változásokkal egyidejűleg tapasztalja költőnk a fáradtság, az öregedés első jeleit is. „Be sok is az ötvenhárom!” — sóhajt fel —, annyi tavasz, annyi nyár és őszt után

*be nehéz is tavaszt hinni,
telet várni, megint hinni,
folyton hinni, újra hinni.*

Ez a csüggedés azonban nem a kispolgár megfutamodása, akinek szertefoszlottak a forradalomhoz fűzött illúziói, akit cserbenhagytak álmái, szubjektív elvárásai. Korántsem kiábrándulás ez, inkább lelkiismeret-furdalás, mert úgy érzi, hogy amit tett, „összesen semmi”, hogy bár szeretett volna „messzire menni [messzire jutni valamit tenni | valaki lenni], az eredménnyel, a hozzájárulással elégedetlen. Tudjuk, nem költői becsvágya maradt kielégítetlen, hisz többször is elmondta, hogy tartozik, nem követel. De az önmagával

való elégedetlenség összekapcsolódik a nemzedéke teljesítményével való elégedetlenséggel. Már elég korán kimondatják vele keserű tapasztalatai e rezignált gondolatot: „Ma már tudom, én, sajnos, soha, | én nem fogom megváltani a világot”. Am ez nem csupán egyéni tehetetlenségének tudatából ered, hanem mint későbbi, *Új világ* című versében igen egyértelműen megfogalmazza, annak felismeréséből, hogy nemzedéke nem tudta maradéktalanul megteremteni a teljes jólétet és a békét, hogy ez a feladat nagyobb, és több időre van szükség a megvalósításához, mint hitte és hitték. Ötven évvel ezelőtt egy idős elvtárs beszélt neki a boldog jövőről, az új világról, amelyben

... mézet iszunk csak
sütkérezünk virágos réten
napsugárból szőtt szőnyegen

s a boldog embernek társa lesz a boldog ember, fürdőszobája, tele kamrája lesz, iskola lesz, könyv és béke! Most pedig ő üzeni ugyanezt mai fiataloknak. Gál László tehát nem úgy vált hitetlen-hívővé, mint a kívülálló, közömbös szemlélő, esetleg kárörvendő ellendrukker, hanem mint e hit egykori hangos-lelkes hirdetője. Hitetlensége ezért nem más, mint a felszabadulás utáni túlzott, már-már eufórikus lelkesedés józan kritikája, mégpedig belülről jövő kritikája. Amint tehát 1944-ben kirobbant határtalan öröme, lobogó lelkesedése nem érhető meg a háború előtti évek szorongása s a háború alatti sorsának lidércnyomása nélkül, éppúgy nem lehetne megérteni a későbbi korszak csüggedését, rezignációját, ha azt nem a háború utáni évtized korrekciójaként, a higgadt, józan belátás megnyilvánulásaként fognánk fel. Szó sincs tehát arról, hogy későbbi önmagába fordulása, költészetének elmélyülése érzelmileg korábbi hitének a megtagadását jelentené. Érdemes odafigyelni ezzel kapcsolatban egy 1960. évi vallomásra, amelyben többek közt ezt olvashatjuk: „Nem hiszek az elefántcsonttorony elvont igazságaiban. Nem hiszek magamnak sem, ha azt írom, hogy a költő mindig egyedül van. Egyedülvalóságom csak olyankor érzem, amikor nem tudom kifejezni — ahogy akarnám, úgy — egy megértő közösshöz való vágyakozásomat... Hiszem, hogy ma — még inkább ma is — az absztrakció egy kicsit megfutamodás, egy kicsit félreállítás, egy kicsit emigráció és a maga egészében gyávaság is... Hiszek a szocialista ember, a szocializmus és a szocialista vers győzelmében”. (*Vajdasági ég alatt*. 144—145.) Később legközvetlenebbül a Magyar Szó *Böngésző*-ben vallott róla, hogy valamikor mennyivel simábbnak, zökkenő- és kátyumentesebbnek hitte a szocializmus útját, mennyivel közelebbinek a teljes jólét, a kommunizmus és a világbéke eljövételét. De ezt mindenkor az a Gál hangsúlyozta, aki nagy-nagy lelkesedésében kékebbre festette az eget, napnak tüzelt, meg ne fázson,

magam hiténél jobban hittem
szép szóra szóló szűz szívekben
a május szívű emberekben
az emberekben

hogy mindent tudtam hinni akkor
papok hiténél jobban hittem
hogy tej és méz csurog majd itten
nem bántam meg és nem szégyeltem
hogy mindent tudtam hinni akkor.

Nem véletlen, hogy Gál háború előtti és utáni költészetének egységéről, illetőleg a költői látás azonosságáról a kortárs Lőrinc Péter írta le a legfigyelemre méltóbb gondolatot, aki az embert, a költőt és a költészetét valóban összefüggésében, folytonosságában, egységében tudta szemlélni. Egysíkúnak minősítve a látást leszögezi: „Amint egykor alig látta meg a fényt is az árnyék mellett, úgy ma szinte csupán a fényt látja és látatja az árnyék nélkül... Ebben hasonlít a mai Gál a régi Gálhoz.” S hogy nem a költő változott meg valójában, arra Szelei István is utal egyik tanulmányában: „Mégsem csupán szerep volt ez a személytelenség, inkább önmaga őszinte és fenntar-

tás nélküli odaadása a költészetnél is fontosabbnak tartott dolgoknak, amelyeknek a szolgálatát verseivel vállalta." 1972-es tanulmányában (a *Rozsdás esték* c. kötet *Utószavában*) Bori Imre is részletesen foglalkozik e korszak költői termésével, s megállapítja: „Tulajdonképpen költői magatartásának az alapvető tendenciáit engedte érvényre jutni: eseményekből táplálkozó költői ihlete ekkoriban a felszabadult élet tényanyagából még szabadabban meríthetett, mint egykoron, amikor a háborúban való rohanás vészhiরে kellett reagálnia.”

Nyilvánvaló tehát, hogy Gál költészete és szerepvállalása a logikus és szükségszerű folytatása a háború előttinek, megtermékenyítve a háborús tapasztalatokkal, amint a 60-as évek utáni költői termése is erre a korábbi szakaszra épült. Egyetlen költői egyéniséggel állunk tehát szemben, de ez az egység nem a háború utáni évtized termésének megkerülésével és kiiktatásával, hanem ellenkezőleg, az életműbe való szerves beillesztésével állítható helyre.

KÁZMÉR ERNŐ JÓZSEF ATTILÁRÓL

Kázmér Ernő nevét hiába keressük a régi és újabb irodalmi lexikonokban, pedig 1915 és 1920 között A Hét egyik vezető kritikusa volt, 1917-ben *Idegen portrék* címmel már önálló kötete jelent meg, amelyet — többek között — Földi Mihály, Mácza János és Tabéry Géza méltattak. 1915 és 1936 között a Nyugatban is többször találkozzunk a nevével.¹ A Tanácsköztársaság idején írt forradalmi hangú cikkei miatt három hónapra bebörtönzik az ellenforradalmárok.² Szabadulása után, 1920 májusában szinte pánikszerűen menekül át Csehszlovákiába, ahol néhány hónapig teljes visszavonultságban él feleségével Zilinán. De nem sokáig tud irodalom és újságírás nélkül élni. Mihályi Ödön támogatásával még ugyanebben az évben munkatársa lesz a Kassai Naplónak. Hamarosan Pozsonyba költözik, ahol egész sor lapnak és folyóiratnak dolgozik.³ 1926-ban ott találjuk a Csehszlovákiai Magyar Írók Irodalmi Társaságának alakuló ülésén, ahol a gazdasági bizottság tagjává választják. Felszólalásában a dilettánsok elleni harc fontosságára figyelmeztet.⁴ Csehszlovákiában az alábbi három területen fejt ki jelentős munkát: a kortárs magyar irodalom ismertetése, a szomszéd népek közeledésének szorgalmazása irodalmi tettekkel és az Ady-kultusz ápolása. A modern magyar irodalomról szóló szlovák nyelvű tanulmányát a Nyugat is elismeréssel méltatja.⁵ 1933-ban költözik át Jugoszláviába, ahol először a Naplóban találkozunk írásaival — a lap vasárnapi mellékletében *Irodalmi napló* címmel önálló rovatot kap Havas Károlytól —, majd 1934-től a Kalangya egyik legszorgalmasabb munkatársa lesz. *Irodalmi Szemlé*ben rendszeresen beszámol a magyar és a világirodalom legjelentősebb eseményeiről, rengeteg új könyvről mondja el a jórészt ma is helytálló véleményét. Erről bárki meggyőződhet, aki elolvassa — hogy csak néhány példát említsünk — Dsida Jenőről, Gyergyai Albertről, Illyés Gyuláról, Kassák Lajosról, Nagy Lajosról és Tamási Áronról szóló kritikáit. A Kalangyában és a Láthatárban publikált íróportréival és esszéivel kiemelkedő szerepet játszott a délszláv—magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok ápolása terén. Ilyen irányú munkássága azonban kétoldalú volt, mert amíg a délszláv irodalmat az imént említett folyóiratokban ismertette, addig a kortárs magyar irodalmat a délszláv olvasók körében igyekezett népszerűsíteni.⁶

József Attilával Kázmér Ernő két alkalommal is foglalkozik 1938-ban. Először a *Mi a magyar most?* című tanulmánygyűjtemény kapcsán, amelynek szerzői a Szép Szó munkatársai voltak. Ezek az írók — Kázmér véleménye szerint — komoly erkölcsi felelősségtől vezetve, „egy tisztább, erkölcsösebb, európaiabb Magyarország felépítésén fáradoznak”. Kritikusunk így zárja bírálatát: „Ebből az emelkedett szellemű, szociális felelősségérzetből fakadtak ezek a tanulmányok, amelyek a magyar betegség pontos diagnózisa tudatában nyitott szemmel látatják a jövőt. Ennek a szellemnek költője, József Attila, tragikus halálával is demonstratív költő — aki alig néhány héttel ezelőtt egy robogó gyorsvonat (sic!) elé vetette fáradt, fiatal testét —, a *Mi a magyar most?* tanulmányait egy jajongó verssel vezette be. E költemény utolsó sorainak sikolyát, reményeit itt idézzük:

*Adtál földmívest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,*

*hogy mi ne legyünk német gyarmat.
Hadd írjak szépet, jót — nekem
add meg boldogabb énekem!”*

Második alkalommal — ekkor már érdemben és leplezetlen rokonszenvvel — József Attila összes verseinek megjelenésekor foglalkozik a költővel.⁸ Kétségtelen, hogy a „(k. e.)” jelzéssel megjelent kritikát Kázmér Ernő írta. Ugyanis a rövid életű Tátra című folyóirat munkatársai közül csak Kovács Endre névjele egyezik meg a Kázmérével. Ő viszont határozottan kijelentette, hogy a József Attila-kritika nem az ő írása. Ez a tény, valamint a bírálat stílusjegyei egyértelműen igazolják Kázmér szerzőségét. Kázmér értő, sok értékes megfigyelést tartalmazó — érdemes összevetni például Németh Andor és Kázmér véleményét József Attila politikai tárgyú verseiről —, jellemző idézetekkel illusztrált rövid és méltatlanul elfelejtett kritikája megérdemli, hogy teljes terjedelmében közöljük:

JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI. (Cserépfalvi-kiadás, Budapest)

„Szegény, szerencsétlen sorsot ért József Attila, már életében úgy élt a magyar irodalmi köztudatban, mint a háború utáni magyar líra egyik legeredetibb egyénisége. Most, öngyilkosságának évfordulójakor, verseinek összegyűjtött kiadása a magyar olvasóközönség széles rétegeiben tudatosítja ennek a kivételes finomságú költészetnek báját és varázsát. József Attila a szegénység és az igazság fanatikus költője volt, kiben ember és hivatás, valóság és líra, költői érzékenység és kainaszos báj olvadtak össze olyan szintézisben, mely a legszebb verssorokat adományozta, az újabb kori magyar lírának. Amikor a húszas évek elején hetykén, ifjonti hévvel belekiáltotta az irodalmi köztudatba: *Én, József Attila itt vagyok!* — sokan csak ezt a különvilloni pózt látták benne, mely megtagadott minden összefüggést az Ady megteremtette stíliromantikával. Valóban, a *Nincsen apám se anyám* c. kötet még a társadalmon tudatosan kívül helyezkedő ember érzelmi kötődését mutatja a világgal, Istennel, megkövesedett formákkal. Az irodalomtörténet egyszer ki fogja mutatni, milyen új lehetőségek felé vitte a magyar lírát ez a gyökeresen új és mégis népdalszerűen egyszerű költői kifejezési forma: a tárgyi világ objektivációinak micsoda tarka lehetősége nyílt meg ezután az eddigi szubjektív, belső lírai világkép, Ady, Babits, Kosztolányi értelmi színezetű költészetével szemben. A »saláták az esthamatban«, »harmatos füvek gyenge ízzel«, a hangya, mely »kis, fáradt fejét csillámokra hajtja«, és a Medáliák-sorozat miniatűr állatai, hajszálfínomságú természeti képei, metaforái azóta egy egész nemzedék tudatában érlelődtek költői iránnyá, majdnem világnézetté. A költőt mintha itt még fogva tartaná a bűvészkedés tudománya, a kifejezési alakzatok pazar árnyalatú gazdagsága, mely ilyen sorokat írat vele:

*Zöld füst az ég és lassan elpirul,
csöngess, a csöngés tompa tóra hull,
jéglapba fagyva tejféhér virág,
elvált levélben lebeg a világ ...*

Vagy egy másik helyen:

*Egy fáradt alma függ fejem felett,
a hernyó rágott szívéig szemet,
kinéz hát rajta és mindent belát,
virág volt ez a vers, almavirág ...*

Egyéni sorsa, proletár rendeltetése, kitzasztottsága kezdettől fogva élményeinek tengelyét alkotja. A szegénység, ez az a prizma, mely magába gyűjt és megtör minden világból jövő sugarat, mely hangját előbb kamaszosan felelőtlenülé, csakazértis dacolóvá, majd az évek múltával egyre bánato-

sabbá, egyre öntudatosabbá fokozza. Elsüllyedt gyermekkorának mindmegany-nyi megalázó, kínzó emléke (tudjuk Móricz Zsigmond megemlékezéséből, hogy ezek a gyermekkori emlékek, mint valami kóros fixációk, öngyilkossága közvetlen motívumaiként is közrejátszottak) utólagosan szimbolikusan naggyá válik szemében. Legtöbbnyire az anyja áll ezeknek az emlékeknek a közép-pontjában, az elkínzott, mosásban elnyűtt proletárasszony, aki korán meghalt, és akinek megszépült emléke abban a gyermeki, gügyögő szóban nyer helyet a költő élményszótárában: mama. Őt látja számtalan változatban:

*Látom, megáll a vasalóval.
Törékeny termetét a tőke
megtörte, mindig keskenyebb lett —*

Aztán, mintha ez már nem is tartoznék a vershez, intőleg teszi hozzá:

gondoljátok meg, proletárok . . .

És ki tudná elfelejteni az utolsó töredékek reszkető, elcsukló dadogását:

Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj, kész ez a vers is!

Költészetének második nagy fázisa öntudattá, világnézetileg alátámasztott szociális költészetévé érleli az élményeknek ezt a komplexusát. De még így is mennyire más ez, mint az ún. proletárköltők kopogó, unt, erőszakolt lírája! Ösztönös költői lényének az élet szociális megértésével való tágulása végül is egy olyan költészet megszületését segíti elő, melyben a szociális mondanivaló nem fojtja el a látás szépségét, de feloldódik benne, magasabb harmóniában egyesül. József Attila itt a magyar szociális líra csúcspontjain jár: mint borban a tűz, úgy hat remek természeti megfigyeléseiben a csiszolt, komoly szociális tartalom. Költői egyénisége kifejlődött, teljesen készen áll. A *Nagyon fáj* c. kötet már arról a fájdalomról ad hírt, melyben az ember »oly hontalan, mint amilyen gyámoltalan a szükségét végző vadállat«. Vallomása egyben program is:

*Felnöttem már. Szaporodik fogamban
az idegen anyag,
mint szívemben a halál. De jogom van
és lélek vagy agyag
még nem vagyok s nem oly becses az irhám,
hogy érett fővel szóltanul kibírnám,
ha nem vagyok szabad!*

Van József Attilának egy verse, az a címe, *A Dunánál*. Akik hisznek a közép-európai népek kulturális megbékülésében, a *Génie du Danube*-ben, ezt a verset himnuszként kell becsülniük. A vers így végződik:

*Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a múltat be kell vallani.
A Dunának, mely múlt, jelen s jövőendő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
és a mi munkánk; és nem is kevés.”*

JEGYZETEK

- 1) Az említett időszakban 9 írása jelent meg Kázmérnak a Nyugatban.
- 2) E cikkek javarészt a kevésbé ismert Magántisztviselők Lapjában láttak napvilágot 1919-ben.
- 3) A Reggel, Este, Magyar Minerva, Magyar Újság, Nemzeti Kisebbségek, Tátra. Az utóbbinak már Jugoszláviából küldte cikkeit Kázmér.
- 4) Farkas István: *Magyar Írók Irodalmi Társasága*. Irodalmi Szemle, 1974. 4.
- 5) Braun Róbert: *Két cikk a modern magyar irodalomról egy tót folyóiratban*. — Nyugat, 1926. 12. füzet. Kázmér írása a Prúdy c. folyóirat 1925. évf. 9., ill. 10—11. számában jelent meg Ján Smrek fordításában.
- 6) Az alábbi szerb lapok és folyóiratok közölték Kázmér magyar tárgyú írásait: XX vek, Jutarni list, Obzor, Smena, Srpski književni glasnik, Vidici.
- 7) Kalangya, 1938. 2. 82—83.
- 8) A Cserépfalvi-féle kiadásról van szó.
- 9) Tátra, 1938. 8. 226—227. Az írás szövegét — a nyilvánvaló sajtóhibáktól megtisztítva — változtatás nélkül közöljük.

RÓKAI PÉTER

SZABADKA ALAPÍTÁSA ÉS IV. BÉLA VÁRÉPÍTŐ POLITIKÁJA

Megjegyzések Iványi István elméletéhez

A történetírás maradandó eredményei elsősorban forrásadatokon alapulnak. Ezek hiányában a kutató kénytelen koncepcióját analóg példákra építeni. Erre kényszerült Szabadka monográfusa, Iványi István is. Mivel a források nem derítenek fényt a város keletkezésének körülményeire, Iványi városmonográfiájában ezt az eseményt Magyarország történetének általános vonásai alapján kísérelte megrajzolni.¹

Ismeretes, hogy IV. Béla király a tatárjárás után legelső feladatának Magyarország védelmi rendszerének újjászervezését tekintette. Ebbe a tevékenységbe illeszkedtek bele új várak építését kezdeményező intézkedései.² Iványi, Szabadka alapítását IV. Béla tatárjárás utáni várépítő politikájával hozta összefüggésbe. Feltételezte, hogy „Szabadka, ha nem előbb, bizonyosan a tatárpusztítás utáni években keletkezett IV. Béla király alatt”. Iványi szerint: „...akkor épült itt kis erdő is...” Állításához, hogy annak nagyobb súlyt kölcsönözzön, hozzáfűzi: „A király egy ismétlődő tatárvérsztől félvén, az ország több helyén hasonló intézkedéseket tett.”³

Annak eldöntésére, hogy Szabadka alapítása csakugyan IV. Béla várépítő politikájának következménye volt-e — mint ahogy azt Iványi állítja —, szűkebb közelebről megvizsgálni ennek a politikának ismereteit, összehasonlítva azokat Szabadkára vonatkozó ismereteinkkel. Iványi feltételezi, hogy Szabadka csupán földvár volt, mely „csak árkokból és földtöltésekből állott”. Szerinte azonban ez az „erőd” ... „mocsarak által körülvéve s megközelíthetetlené téve veszedelem idején a ...lakosságnak” mégis „véd- és menhelyül szolgálhatott”.⁴ IV. Béla várépítő politikáját a tatárpusztítás előtt alkalmazott védelmi eszközök elégtelenségének felismerése sugallta. A tatárok mindent elsőprő hadjárata nyilvánvalóvá tette, hogy földvár, még ha mocsarak vették is körül, támadásukkal szemben nem nyújt hathatós védelmet.⁵ Ezt egy részleteiben is jól ismert eset is bizonyítja. A tatárveszedelem idején némely védtelen Arad és Zaránd megyei falvak lakói egy félszigetre menekültek, melyet Nadab közelében, Zaránd, Ágya és Gyula közt a Fehér—Körös mocsarai környeztek. Ezt a félszigetet őrsége hevenyészett védművekkel megerősítette; fonott gyeppél körülvette és a földnyelvre, mely a szárazföldre összekötötte, három tornyot épített. A tatárok hada mégis, mint Pauler mondja, „úgy-szólván játszva” elfoglalta.⁶ Feltételezhetően hasonló sors ért még sok más, földtöltséget és mocsarak által védett helyet, csakhogy ezek esetében az események lefolyását források híján nem rekonstruálhatjuk.⁷ Ebből viszont az

következik, hogy IV. Béla tatárjárás utáni várépítő politikájában nem számíthatott többé földtöltesekre és mocsarakra. Alig hihető, hogy IV. Béla Szabadka esetében kivételt tett volna és a tatárveszedelem felújulásától tartva itt olyan védelmi eszközök felhasználásával épített volna újonnan erődöt, melyek alkalmatlansága minden kétséget kizáróan bebizonyosodott.

Iványi feltevése ellentmond egyébként a IV. Béla által újonnan épített várak adatai alapján kialakított képnek is. Habár nem kétséges, hogy egyes országos jelentőségű helyek védműveit a király a tatárjárás után, tekintet nélkül fekvésükre, megújította, várépítő tevékenységére általánosságban mégis más jellemző.⁸ Szemügyre véve azoknak a váraknak a fekvését és alapításának körülményeit, melyek IV. Béla politikájának eredményeként épültek, akár közvetlenül királyi alapításúak azok, mint Pestújvár (Buda), Gréc (Zágráb), vagy Visegrád, akár közvetve azok, melyeket IV. Béla kezdeményezésére világi vagy egyházi birtokosok építettek, mint amilyenek Diósgyőr, Losonc, Kőszeg, illetve Gyulafehérvár, feltételezhetően az új Pétervárad és Szigliget voltak, hogy csak a legjelentősebbeket említsük, megállapíthatjuk, hogy azok elsősorban a Pannón-medencét övező hegyvidéken épültek, elkerülve széles ívben az Alföldet.⁹ Ezek mellett számos új vár épült a Dunántúl kiemelkedőbb pontjain is.¹⁰ Nem ismeretes azonban egyetlen vár sem, mely IV. Béla honvédelmi politikájának keretében a Duna—Tisza közén újonnan épült volna.¹¹ Ennek a megállapításnak súlyt kölcsönöz az a körülmény, hogy a IV. Béla-kori okleveles anyag felmérése gyakorlatilag lezártnak tekinthető és így újabb adatok felbukkanására, melyek megváltoztathatnák a fentebb vázolt képet, aligha kell számítanunk. Másrészt viszont a tatárjárás után keletkezett okleveles anyagot feltételezhetően kisebb pusztulás érte, mint az 1241 előtti, és így az viszonylag teljesnek mondható.¹²

Az ellentmondás, mely Iványi elmélete és a forrásadatokra épülő, az általános magyarországi helyzetképből leszűrt tanulságok közt fennáll, nem oldható meg jelenlegi ismereteink alapján. Ezek csak egy biztos, de negatív következtetést engednek meg; azt, hogy Szabadka alapítása nem illeszkedik bele IV. Béla tatárjárás utáni országos méretű várépítő politikájának vonalába.¹³

J E G Y Z E T E K

- Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története* I. Szabadka, 1886. 36.
- Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* II. Budapest, 1899. 196; Hóman Bálint—Szekfű Gyula: *Magyar történet* I. Budapest, 1939. 559—561.
- Iványi István: I. m., i. h.
- Iványi István: I. m., i. h.
- Hóman—Szekfű: I. m. 559—560. Habár kétségtelen, hogy kisebb csoport menekültnek a mocsarak rejtekhelyet nyújthattak. Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Budapest, 1966. 258. Scherer F.: *Gyula város története*, I. Gyula, 1938. 38.
- Szentpétery Imre: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* II. Budapest, 1938. 578—579; Szabó Károly: *Rogerius mester váradi kanonok siralmas éneke Magyarországnak IV. Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról*. Pest, 1861. 37—40; Turchányi Tihamér: *Roger mester siralmas éneke a tatároktól elpusztított Magyarországról*. Budapest, 1903. 46—48; Pauler Gyula: I. m. 168; Hóman—Szekfű: I. m. 557.
- Ez történt Szatmár—Németi és Csongrád esetében is, hogy csak néhány példát említsünk. Karácsonyi János: *Szatmár város eredete. Klebelsberg Kunó-émlékkönyv*. Budapest, 1925. 221; Györfly György: I. m. 888. 894.
- Feltételezhetően így volt például Szeged esetében, Reizner Jenő: *Szeged története* I. Szeged, 1899. 41, 47; Bálint Sándor: *Szeged városa*. Budapest, 1959. U. a. Szeged reneszánsz-kori műveltsége, Budapest, 1975. 6; Oltvai F.: *Szeged múltja irásos emlékekben 1222—1945*, Szeged, 1968. 15.
- Pauler Gyula: I. m., 196. 200. Egy sokkal részletesebb jegyzéket közöl Hóman—Szekfű: I. m. 560—561.
- Hóman—Szekfű: I. m. 560—561.
- Ez természetes, mivel ez a vidék nagy mértékben elnéptelenedett a tatárjárás következtében. Hóman—Szekfű: I. m. 563; Dudás Gyula: *Bács-Bodrog vármegye monográfiája* I. Zombor, 1896. 82.
- Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Budapest, 1930. 79; Hóman—Szekfű I. m. 657; Dudás Gyula: I. m. 83.
- Nem fogadta el Iványi elméletét Dudás Gyula sem. Szerinte nem valószínű, hogy „Szabadka már IV. Béla korában árokkal erősített hely lett volna...” Érvelése azonban, melyre véleményét alapozza, t. i., hogy „az oklevelek Szabadkát 1439-ig mindig possessióknak és oppidumnak nevezik, téves, mert ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy Szabadkán vár volt. Dudás Gyula: I. m. 122.

A KÖZÉPKORI TELEPÜLÉSHÁLÓZATRÓL A MAI SZABADKA KÖZSÉG TERÜLETÉN

Kartográfiai és írott okiratok alapján

A kartográfiai és az írott emlékek, valamint a régészet, számos titkot tárt fel a mai Szabadka község területének középkori településhálózatáról. Mindezek ellenére még ma is sok megoldatlan kérdés vár tisztázásra.

Szabadka község területe ősidőktől fogva lakott volt. Erre utalnak az eddigi feltárt régészeti leletek, amelyek szerint környékünkön szinte megszakítás nélkül lüktető élet folyt kezdve az újabb kőkorszaktól, vagyis a neolitikumtól, a réz-, bronz- és szarmata korszakon, a népvándorlás és a középkor szakaszain át egész a mai napig. Laktak erre trákok, kelták, dákok, szarmaták, germánok, szlávok és néhány, az ázsiai sztyeppékről érkezett nép is, amelyek közül a legjelentősebb az avar volt.

A IX. Század végén jelentek meg a Kárpát-medencében a honfoglaló magyarok, akik a Duna—Tisza táján uralkodó földrajzi, társadalmi, politikai és egyéb viszonyokhoz a legmegfelelőbbben alkalmazkodva megteremtették államukat, amely ennek a tájnak új fejlődési irányt szabott. A magyarság az elején főleg állattenyésztéssel foglalkozott, habár ismerte a földművelést is. Az állattenyésztéshez az akkori viszonyok mellett nagy kiterjedésű legelőkre volt szükség. Ebből kifolyólag olyan életmódot alakítottak ki, amely megkövetelte a kettős vagy váltott lakhelyet; a nyári szállást a pusztán és a téli szállást a folyók és állóvizek közelében. Ezekből a szállásokból alakultak később az állandó jellegű telepek vagy falvak.

A magyarok új honukban főként avar, szláv és bolgár néptöredékeket találtak, akik nagyban elősegítették az új települések kialakulását, tekintve, hogy nekik már megállapodott településrendszereik voltak.

A mai Szabadka község területén a XV. század végéig sűrű településhálózat alakult ki. Erre a megállapításra kell jutnunk, ha megvizsgáljuk az erre vonatkozó kartográfiai anyagot és középkori okmányokat, valamint az eddigi régészeti feltárások eredményeit. Számottevő bizonyítékokat nyújtanak a XVIII. század folyamán készített helyszínrajzok és térképek adatai is.

A törökök visszavonulása után a királyi kamara felmérte a visszafoglalt területeket. Szabadkáról és a hozzá tartozó pusztákról 1740-ben és 1747-ben készült az első ismert felvétel. Csak fél századdal később, 1789-ben fejezte be Gabriel Wlassits, városi mérnök a város összes területeinek részletes térképét. Az akkori felméréseknek, mai szemmel nézve, többek között az a felbecsülhetetlen értéke, hogy egész sor középkori templomromot rögzítettek, amelyek akkorigiban a föld felszínén még számottevő, megjelölésre érdemes objektumokat képeztek. A romokat Kirchen Grund vagy Rudera névvel jelölték.

Az 1747-ben készített helyszínrajzon a következő helyeken találunk templomokat: Bajmokon a Krivaja északkeleti ágánál, a Krivaja északi eredőágánál, Györgyénben a Krivaja nyugati partján, Vámtelék pusztán a Krivaja keleti ágánál, Nagyfénytől délnyugatra a Krivaja partján, Verusics pusztán a Csík-ér

déli partján, Ludas pusztán a Ludas-tó északi partos részén, Csantavéren a Csík-ér völgyében, Sándornál a Palicsi-tó partján és Kelebia pusza területén a Kelebiai-tó által közrefogott területen.

Bajmok pusztáról a falu újraterelítése előtt részletes helyszínrajzot készített Michael Carpe neves kamarai mérnök. Az említett puszta területén akkor a térkép szerint kilenc tanya, néhány kút, utak és egy templomrom volt.

Sándort a falu betelepítése után Gabriel Wlassits mérnök mérte fel, aki az ott fellelhető templomromot szintén pontosan megjelölte.

Hasonló térkép bizonyára Csantavér pusztáról is készült, de az valószínűleg elkallódott.

Wlassits majd kétszáz évvel ezelőtt készített plánján összesen öt bejegyzett templomrom található. Akkor talán annyi volt még látható a föld felszínén Tavankút, Györgyén, Vámtelek, Nagyfény és Zobnatica pusztákon. Verusics pusztán csak egy Klisa nevű hely szerepel, amely szintén templom helyét jelzi.

A Szabadkai Városi Múzeum a régészeti leletek alapján még számos templomrom és középkori település helyét tartja nyilván. Így, Sebesicsen, Kaponyán, a Palicsi-tó partján, a Ludas-tó partján két helyen és Csantavéren is. Közismert ezeken kívül az a XII—XIII. századi temető, amely a Hingán volt Nosza tőszomszédságában.

A XVIII. század folyamán a falvak újraterelítésével, a föld intenzívebb megművelésével és a lakosság szaporodásával a templomromok lassanként eltűntek a föld felszínéről. Nagy részüket a lakosság hordta szét épületanyagként.

A templomépítést az Árpád-házi királyok korában szigorú királyi rendeletek szabályozták. I. István idevágó törvénye szerint minden tíz falu volt köteles egy templomot építeni. Ha tehát ezt esetünkben is tekintetbe vesszük, még azt is feltételezhetjük, hogy nemcsak egy falu, hanem több, kisebb faluból álló csoport tartozott egy templomhoz, illetve hogy a felsorolt templomromok körül (legalábbis a koraiak esetében) egykor elterülő településeken kívül is számíthatunk kisebb településekre. Erre a kérdésre azonban csak a régészet hivatott választ adni.

A kartográfia a XV. század folyamán indult gyors fejlődésnek. Ezt az új földrészek felfedezése és a fenyegető török hódítások tették szükségessé.

A minket érdeklő legkorábbi térkép, az úgynevezett Lazarus-féle térkép 1514-ben készült. Készítőjének halála után Georg Tanstetter 1528-ban ezt kiegészítette, Peter Apianus pedig Ingolstadtban kinyomtatta.

A Lazarus-féle térkép alapján következtetve a török hódoltságig a mai Szabadka község területén öt nagyobb település létezett.

Lázár deák térképét követően a zentai csatáig (1697) — mai ismereteink szerint — még kilenc térkép készült, mind Nyugat-Európában. Ezeknek a térképeknek van egy jellegzetességük. A török adójegyzékekből, a defterekből tudjuk, hogy a Szabadka környéki települések nevei a török korban a korábbiakhoz képest részben megváltoztak, bár többnyire a korábbi elnevezések alapján formálódtak újjá. Ennek ellenére a kiadott térképek kivétel nélkül a régebbi településneveket használták; nyilvánvalóan korábbi adatok alapján dolgoztak, tehát érdekesebbek a mi témánk szempontjából. A Lazarus-térképen látható adatoktól sokkal többet nem mondanak ugyan, de mégis vegyük őket szemügyre.

Az alábbiakban felsoroljuk azokat a térképeket, amelyek „szabadkai” adatokat tartalmaznak és a XVIII. századot megelőző korban készültek. A térképek mellett adjuk a mi területünkre vonatkozó adatokat is.

A térkép készítője	A készítés helye	Kelt	Települések
1. Lazarus	Ingolstadt	1514 (1528)	Zabatka Torankut Ludas Vereseghat Sebastin
2. Matthes Zündt	Nürnberg	1567	Sabatka Torankut Ludas Vestrebhas
3. Wolfgang Lazius	Bécs	1570	Sabatha Ludas
4. Zsámboki János	Bécs	1579	Sabatka Tariankut
5. Gerard Mercator	Flandria	1595	Zabatka Torankut Ludas Vesereghatz Sebastin
6. John Speede	Anglia	1626	Zabatca Torankut Ludas Vesereghatz Sebastin
7. Willem Janszoon Blaeu — Johannes Blaeu	Amszterdam	1647	Zabatka Torankut Ludas Vesereghatz Sebastin
8. Jacob von Sandrart	Nürnberg	1664	Sabatka Tarankut Ludas Vestreg haz
9. Nicolas Sanson	Franciaország	1689	Zabatka Vesereghat

Az alábbiakban az írott okiratokkal fogunk foglalkozni.

A Szabadkára vonatkozó legrégebbi okmány 1391-ből való.

Egy másik, 1439-ből származó oklevélben Albert király többek között Hunyadi Jánosnak adta zálogba Towankwth (Tavankút) és Zabatka városokat (oppida).

Szabadkával együtt a környékén levő többi falut először 1462-ben, Corvin Mátyás adományozó levelében említik. Corvin Mátyás anyjának, Szilágyi Erzsébetnek adományozta Gywrge (Györgyén), Baymak (Bajmok), Shontafeyer (Csantavér) és Napfen (Nagyfény) possessiókat* és egy Palij nevű prédiu-mot.** Mindezek akkor Csongrád megyéhez tartoztak.

A fenti okmány és a XVIII. századból ismert erre vonatkozó templomro-mok alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy Gywrge, Baymak, Napfen és Chonta-

* A possessio a XIII. századtól feudális nemesi földbirtok. Eleinte az egész falunak, vagy több falu és a hozzátartozó birtok megjelölésére használták.

** A XV. századtól a prédiu-m pusztát jelent vagy elpusztult falut.

feyer falvak a mai hasonló nevű települések helyén vagy azok határában helyezkedtek el.

A XVIII. században feltérképezett templomromok alapján a fentiekén kívül feltételezhető, hogy falu vagy esetleg több kisebb faluból álló csoport (?) volt még Kelebián, Sándorban, Vámteleken és Kaponya pusztán, amelyeknek középkori neve írott források híján ma még ismeretlen. Ezekhez kell még hozzáadni a Verusics és Sebesics pusztákon ismert romokat, amelyek a Vörösegyház, illetőleg Sebestyénegyház (Sebastin) nevű régi településeket fedik.

Iványi István írott forrásokra hivatkozva említ egy Kelyb nevű kun települést, amelyet Kelebiával hoz kapcsolatba.

A településhálózat elfogadható rekonstrukcióját bizonyos problémák ma még nagyban gátolják. Így a XVI. századi okmányok (1504, 1511, 1518 és 1519) viszonylag rövid idő leforgása alatt nem elhanyagolható ingadozást mutatnak a Szabadka környéki településekre vonatkozóan.

Az 1504-ből származó okmány, például, Tavankutat, Sebestyénegyházat és Vörösegyházat falunak, míg az 1519-es okmány városnak említi.

A pillanatnyilag rendelkezésünkre álló kartográfiai anyag és az írott emlékek a mai Szabadka község területén azonban kétségtelenül elég sűrű településhálózat létezésére utalnak egészen a XVI. század elejéig. A települések kiterjedése nem lehetett nagy, mivel a lakosok száma sem lehetett túl nagy.

A középkori települések felbukkanását és azok eltűnésének idejét, a települések számát az egyes korszakokban, azok nagyságát, az esetleges elpusztasodások idejét a régészet hivatott meghatározni. Mindezek tudatában tehát teljes képet a középkori településhálózatról csak a hiányzó mozaikcokk beillesztése után kaphatunk.

Ezeknek az adatoknak felkutatására pedig még várni kell.

IRODALOM

Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története I.* Szabadka, 1886.

Dudás Gyula: *Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája I, II.* Zombor, 1896.

Nemes Klára: *Cartographia Hungarica I.* Budapest, 1972.

Dr. Sima Čirković: *Srednji vek — Vojvodina.* Novi Sad, 1971.

Szekeress László: *Régészeti kiállítás.* A Múzeumi vezető című kötetben. Szabadka, 1972.

Mesaroš Piroška: *Istorijski razvoj naselja na teritoriji Subotičke opštine.* Specijalistički rad na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. 1974.

Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század).* Budapest, 1971.

László Gyula: *Vértesszőlőstől Pustaszertig.* Budapest, 1974.

Az áttanulmányozott kartográfiai anyag a következő levéltárak állagát képezi:

Szabadkai Történelmi Levéltár

Országos Levéltár, Budapest

A bécsi Hofkammerarchiv és a Finanz- und Kammerarchiv Szabadkára vonatkozó anyaga a Szabadkai Történelmi Levéltár közvetítésével jutott el hozzám.

Sok hasznos útmutatást kaptam Ulmer Gáspár szabadkai levéltárostól.

A LEOVICS-PALOTA

A Magyar Képzőművészek Szövetsége Művészet című lapjának egyik 1964-es számát lapozva, Vámos Ferencnek egy nagyon érdekes írására bukkantam Lechner Ödönnek (1845—1914), a nagy építésznek munkáiról. Néhány szó különösen megragadta a figyelmemet: „...De Szabadkán (Subotica) is épített egy kis házat, a Leovics-házat (megvan-e még?).”

A Lenin parkban a vasútállomás előtt, annak a területnek egy részén, amelynek a nép egykor a Rogina bara nevet adta, gyönyörű paloták sorakoznak az eklektika stílusában, amelyeknek kontúrjait csaknem százéves platánok lombos ágai rejtik. De egy épület mégis kiválik a harmonikus sorból és magára vonja figyelmünket hullámzó felületeivel. Ez a Leovics-palota, amely majdnem ugyanabban az időben építettek, amikor a platánokat ültették. Ez a palota egy új, egészen más stílusban épült, abban a stílusban, amelynek több elnevezése is van, nálunk pedig szecesszió néven ismert.

A szecesszió gyökerei talán egészen az 1800-as évek kezdetéig is visszanyúlhatnak, amikor Angliában William Blake, a kiváló költő, grafikus és festő dolgozott, aki saját költeményeit eredeti módon illusztrálta; azután a preraffaeliták csoportjáig, akik, ahogyan ők állították, a középkor tiszta és erkölcsös művészetéhez tértek vissza, és William Blake szimbolikus-misztikus művészetét is becsülték. A preraffaeliták a múlt század második felében jelentek meg, teoretikusuk J. Ruskin volt, egyik legsokoldalúbb művésziük pedig William Morris építész, festő, iparművész, költő és szakíró. A szecesszió elnevezéssel (= kivonulás, t. i. az „elavult” művészetből) az 1890-es években találkoztunk először. Kiváló művészeik többek között: Charles Rennie Mackintosh, Otto Wagner, Josef Hoffmann építészek, Gustav Klimt és Egon Schiele festők, teoretikusuk pedig a sokoldalú Henry Clemens van de Velde, aki a képzőművészet majd minden ágával foglalkozott.

A szecesszió művészeinek közös célja és törekvése abban nyilvánult meg, hogy elvessék az eklektika hamis, mesterkéltszerű stílusát, hogy az építkezésnél új anyagokat használjanak fel: vasat, betont, üveget, és hogy ezeknek az anyagoknak a számára új formákat találjanak, amelyek által kifejezésre jut természetes szépségük és célszerűségük. Számunkra a legfontosabb azonban ezeknek a művészeknek az a törekvése, hogy munkájukba beültesenek valamilyen népi jellegű, ami a népművészet, a népi motívumok kutatásához, élénk etnológiai tanulmányozásokhoz és azok eredményeinek a gyakorlatban való felhasználásához vezetett. Így jött létre a magyar szecesszió is, amelynek úttörője és nagymestere Lechner Ödön.

Lechner Ödön Berlinben végezte az építészeti akadémiát az apatini születésű Gyulával (1845—1916) együtt, akivel többször együtt is dolgozott. Első munkái az akkor egyedüli hivatalosan elismert stílus, az eklektika szellemében készültek, főleg a francia reneszánsz eklektikájának jegyében. Angliai utazásai, megismerkedése az angliai építészettel, amelynek alkotásain ekkor már kifejezésre jutottak a kolóniai népművészetének motívumai, arra ösztönözték Lechnert, hogy ő is nemzeti jellegzetességű épületek tervezésével foglalkozzék. Így jött létre a magyar népművészet díszítőmotívumaival az Iparművészeti Múzeum Budapesten (1891—1896).

Azokat a levéltári adatokat figyelembe véve, amelyek szerint Leovics Simon özvegye már 1892-ben kéri az engedélyt családi ház építésére az akkori Erzsébet parkban, továbbá 1893-ban kérelmezi, hogy az épület tornyát 2,5 méter magasra emelhessék (a torony ma az épület azonosítására szolgál),

valamint maga az 1893. évszám a homlokzat címerében arról tanúskodik, hogy ennek az épületnek a tervét már 1892-ben kidolgozták, és hogy a következő évben már fel is épült. Ezeknek az adatoknak az alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy ez a kis szabadkai palota Lechner Ödön leghamarabb elkészült műve a magyaros szecesszió stílusában. (A kecskeméti városháza, amelyet ugyancsak 1892-ben kezdett építeni ugyanebben a stílusban, 1894-ben készült el.)

Lépjünk közelebb az épülethez és próbáljunk meg megismerkedni szépségével és jelentőségével. Kövesse tekintetünk a homlokzat gyöngéden hullámzó felületeit, kússzon fel a bal oldalon az impozáns torony csúcsáig és álljon meg a lámpatartón, mely az épület csúcsát díszíti, azután térjen vissza az emeleti ablakok hajlataira és a homlokzat leveles végződéseire, amelyek a középső és a bejárati részen dominálnak, majd állapodjon meg a kapu hatalmas ívein.

Jellemző, hogy Lechner Ödön nagy jelentőséget tulajdonított az építőanyagoknak is, és azt is teljes mértékben kifejezésre juttatta. A kiváló minőségű téglá selymes felületével különleges fényt ad a homlokzatnak. Minden finomsága mellett az épület valami monumentalist is hordoz magában, ami az ablakok és az ajtó szabályosan faragott kőszegélyezése által jut kifejezésre, ami Lechner későbbi alkotásaira is jellemző.

Ezen az épületen találkozunk egy új anyaggal is, egy olyan jelentős anyaggal, amely a szecesszió stílusában különösen érvényesült, s amely a mi vidékünkön külön jelentőséghez és jellegzetességhez jutott, s ez a kerámia. Igaz, ezen az épületen csak csekély mértékben van alkalmazva, és pedig csak mint díszítő szegély a homlokzat hajlott vonalain, de már itt is sejthető jövőendő jelentősége, amely az építész számára nagy lehetőségeket nyújt elgondolásainak megvalósítására, mivel lenyűgözheti az alkotásában gyönyörködőket.

Végül is felelhetünk Vámos Ferencnek kérdésére: Igen, a Leovics-palota még áll és városunk egyik legnagyobb kincse. Több figyelmet kellene szentelnünk neki, védelmeznünk és szeretnünk kellene, úgy, mint egy kiváló építész különleges alkotását, amelyet egyike a magyar művészet első remekeinek egy olyan időszakban, amelyet Kovács Gyula így jellemez: „A nagy-művészet és a népművészet Magyarországon a századforduló színterén volt.”

KENYERES KOVÁCS Márta fordítása

MONOGRÁFIA ÉS RÉGÉSZETI KUTATÁSOK

Még jóval az előtt, hogy a szabadkai történeti monográfia megírásának gondolata (egy emlékezetes pályázat alakjában) megért volna, kísérletek történtek egy olyan mozgalom megindítására, amelynek végeredményben Szabadkáról egy történeti áttekintést, egy mindent felölelő monográfiát kellett volna eredményeznie.

1963-ban vetődött fel komolyan annak a gondolata, hogy egy a Városi Múzeumhoz fűződő, időnként megjelenő tanulmánygyűjteményt vagy folyóiratot kell megindítani, amelyben kívébe tudnánk szedni mindazokat az eredményeket és dokumentumokat, amelyekből a monográfia szilárd vázát fel tudnánk építeni.

A kezdeményezés anyagi, de még inkább — legyünk őszinték — szubjektív okoknál fogva kudarcba fulladt. Talán nem is volt az éppen kudarc, csupán lassú lemondás, beletörődés, vagy még inkább, szeretnénk hinni, tetszhalál. Nyilvánvaló, hogy azok az erők, amelyekre ezt a projektumot akkor építeni kellett volna, még nem voltak érettek egy ilyen feladat megvalósítására.

Az eltelt 13 év alatt történtek dolgok, amelyek új helyzetet teremtettek. A legfontosabb: intézményesítették a monográfiával kapcsolatos munkát. Ezen túl, több-kevesebb sikerrel, erőfeszítések történtek a folyamatos kutatómunka megszervezésére és a körülbelül két évvel ezelőtt kinevezett, sorrendben második monográfiabizottság most már határozott lépéseket tesz a koncepció tisztázása terén, valamint az alkotó munka megindítása érdekében.

Az évek elég hosszú során át elkövetett mulasztásokat azonban nem lehet pótolni. Vannak kutatási területek, amelyeknél a kedvező alkalmak nem ismétlődnek meg, ahol a kutatási lehetőségek évről évre csökkennek. A régészeti anyaggyűjtés, adatgyűjtés terén alapvető hiányosságok észlelhetők, amelyeknek kiküszöbölése még nagyon sok munkát, esetenként jelentős anyagi támogatást igényel.

Az alábbiakban arról szándékozom beszélni, milyen feladatokat hivatott a régészet megoldani, feltéve ha azt akarjuk, hogy a tervezett monográfia ne régebbi, sok esetben már elavult adatokat legyen kénytelen ismételtetni.

A lista hosszú. A szemlélő nem szabadulhat attól a benyomástól, hogy a város sokáig talán még a minimálisnál is kevesebbet tett, amikor nem kevesebbről, mint saját múltjáról volt szó. Olyan problémák körül is homály terjeng, amelyek nyugodtan nevezhetők kulcsfontosságúaknak. Ez mint majd látni fogjuk, kiváltképpen a város középkori történetére érvényes.

Kezdjük egy rövid összefoglalóval.

Szabadkán a régészeti tárgyak gyűjtése, más szóval a város és környéke iratlan történetének néma maradványainak nyilvántartása csaknem egy évszázaddal ezelőtt kezdődött. Attól kezdve, hogy a legelső tárgyakat megmentették, egészen a legújabb időkig, különböző jelszavak alatt, különféle szervezeti formákban folyt ez a munka. Sokszor dőcögött, még többször akadt el, máskor érzékeny károk is érték a gyűjteményeket, de a befektetett energia nem veszett el; ma már kezd gyümölcsözni. Számottevő, igen becses régészeti dokumentációs anyag birtokában vagyunk, amely őriási időt ölel fel a paleolitikumtól, a jégkorszak végétől kezdve egészen a késői középkorig. Az egyes tárgyak vagy tárgycsoportok mintegy száz, pontosan meghatározott lelőhelyről származnak, s mindezek képessé tesznek bennün-

ket arra, hogy nagy vonalakban végig tudjuk követni az európai kultúra és társadalom fejlődését 15 000 évre visszamenően. És ez nem kis dolog.

Ezt a „nyomkövetést” azonban megnehezíti, hogy nincs minden korszak egyforma mértékben, egyforma értékű anyaggal képviselve; egyes periódusok csak szörványleletekből vagy csupán felszíni megfigyelések alapján ismeretesek. Ez pedig csak arra elég, hogy megtudjuk: ebben és ebben az időszakban is éltek erre emberek. Más szóval, olyan hiányokat észlelünk, amelyeknek feltöltése csakis térvásatásokkal lesz lehetséges.

Ezen felül nehézségeket jelent az is, hogy egyes kisebb ásatások bizonyos problémák megoldása mellett egész sor újabb, egyenlőre megoldhatatlan kérdést vetettek fel csak azért, mert nincs módunkban átfogó térvásatásokat végezni.

Meg kell itt említeni még néhány kérdést, amelyek szorosan ugyan nem tartoznak a régészet körébe, de foglalkozniuk kell velük, mivel csakis régészeti módszerekkel oldhatók meg kielégítő módon. Arra a problémakörre gondolok, amely a szabadkai várhoz mint épülethez kötődik és azon túl a vár, illetve a későbbi „szabadkai sánc” védelmi rendszeréhez kötődik (annak a sáncrendszernek a problémája ez, amellyel Szabadkát 1693-ban körülvették).

A fent ismertetett általános keretből kiindulva, vegyük most sorba azokat a kérdéseket, amelyeket lehetőleg még a monográfia megírása előtt kellene tisztázni.

Szigorú válogatással a fölmerülő kérdéseket öt terjedelmesebb fejezetbe tömöríttem össze:

- 1) A legkorábbi neolitikum problémái környékünkön (i. e. VI. évezred).
- 2) Azok a kérdések, amelyek a szarmaták megjelenéséhez fűződnek a Duna—Tisza közén, a szarmaták itteni szerepléséhez, valamint a politikai porondról való eltűnésükhöz (I.—V. század).
- 3) A népvándorlás eléggé komplikált szakaszához fűződő nyitott kérdések (V.—IX. század).
- 4) Észak-Bácska középkori településhálózatának kérdése és ezen belül Szabadka és a körülötte elhelyezkedő települések problematikája (XI.—XVI. század).
- 5) Azoknak a kérdéseknek sorozata, amelyek a szabadkai várhoz és a hozzátartozó védművekhez kapcsolódnak, valamint a XVII. századi sánccok kérdése.

I. A legkorábbi európai földművelő kultúrák nálunk az úgynevezett Körös kultúrához kapcsolódnak. A szabadkai múzeum gyűjtőterületén ma több fontos lelőhelyet ismerünk ebből az időszakból; ezek a Ludas-tó, illetőleg a Kelebiai-tó partjain összpontosulnak. Ludas és Nosza közelében kettő *részben* már fel van tárva. Joggal tételezhető azonban fel, hogy a ludas—budzsáki és egy még feltáratlan kelebiai lelőhely párhuzamosan végzett alapos kikutatása egész sor nagyon fontos, szélesebb tudományos körökben is érdeklődéssel várt kérdésre vethet fényt. Olyan kérdésekre, amelyeket eddig senkinek sem sikerült részletesebben kikutatnia, sőt kitapogatnia. Ezek a kérdések a kora neolitikus kultúrák hordozóinak gazdaságához és a természetes környezetbe való beleilleszkedés problematikájához kapcsolódnak (I. László Szekeres: *Neki aspekti istraživanja ranog neolita u Severoistočnoj Bačkoj*. A tanulmány az 1974-ben Belgrádban megjelent *Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i Srpskom Podunavlju* című gyűjteményben található). Hangsúlyozniuk kell, hogy az említett kérdések pillanatnyilag nagyon időszerűek, és az őstörténeti kutatás központjában állnak. Nagyszerű eredményképpen könyvelhetnénk el, ha itt Szabadkán oldanánk meg ezeket a problémákat és így „saját” problémáink tisztázásával a nemzetközi tudománynak is szolgálatot tennénk.

II. Környékünkön szinte érthetetlen mennyiségben fordulnak elő olyan telepnyomok, amelyek a Fekete-tenger mellékéről ide áttelepedett szarmatáktól származnak. Ezek a szarmaták, akik három hullámban érkeztek a Tisza

vidékére, a római birodalom szomszédjaiként, annak árnyékában, az I. és V. század közötti időszakban sajátos kultúrát teremtettek, amelyet azonban többnyire véletlenül előkerült leletek alapján, csak kevés tervásatáson keresztül tanulmányozhatunk. És nemcsak nálunk. Kézenfekvő tehát, hogy ennek a népnek néhány településéről kellene ásatások útján megbízható adatokat begyűjteni.

III. A népvándorlás korából Közép-Bácska területéről néhány jelentős temetőt ismerünk, amelyekhez azonban hiányzik a mai igényeket is kielégítő dokumentáció. Nem számítva a bácstopolyai ásatásokat, amelyek elsődleges eredményeket adtak, többi ásatás az I. világháborút megelőző években folyt.

Bajmokon pár évvel ezelőtt akadtak rá egy avar kori temetőre, amelyet érdemes lenne kutatás tárgyává tenni.

IV. A török hódoltságot megelőzően környékünkön virágzó települések egész sora létezett. Majd minden 5—7 kilométer távolságban volt egy település, amelynek magját egy-egy kis falusi templom képezte. A mai Szabadka köztség területén pillanatnyilag 17 ilyen templom romjainak a helyét ismerjük! Ezek a templomcskák azért nevezetesek, mert ezek voltak felénk a legelső szilárd anyagból, téglából emelt épületek. Az említett települések már magukban véve is impozáns hálózatot képeznek, amelynek kikutatása nemcsak indokolt, hanem egyenesen követelmény. Mert bár hihetetlennek tűnik, ezeknek a romoknak a kikutatása olyannyira el van hanyagolva, hogy közülük csak egyetlenegyét ásattak meg, azt is nagyon régen, még 1913-ban, s még annak az egy ásatásnak a dokumentációja sincs meg. A többi rom része nincs olyan állapotban, hogy kutatásához hozzá lehetne fogni. Még szomorúbb, hogy a maradék párra is hasonló sors vár, hacsak idejében észbe nem kapunk.

Elsősorban meg kellene az arra alkalmas romokat vizsgálni és megállapítani építésük, illetőleg pusztulásuk pontos idejét. Ezekkel a kutatásokkal párhuzamosan meg kellene ásatni az egykori templomokhoz tartozó településeket is és adatokat gyűjteni az annyszor emlegetett középkori jobbágyság életkörülményeiről és kultúrájáról.

Tisztában vagyok a probléma horderejével és az ebben a fejezetben vállalt feladat nagyságával, összetettségével. Egy különálló, részletes terv keretében kellene vele foglalkozni. A kutatások is sokáig tartanának és jelentős összegeket igényelnének, de ha egy komoly elhatározás születne, amelyet megfelelő anyagi vonatkozású intézkedések kísérnének, akkor biztosan minden nehézséget át lehetne hidalni. Még talán szomszédos múzeumokat is be lehetne egy ilyen projektumba kapcsolni.

V. Az, amit mi Szabadkáról, a XVI. századot megelőző Szabadkáról tudunk, inkább találgatások, mint kétségtelen tények halmaza. Sajnálatos és lesújtó tény, hogy városunk nagyon szűkölködik középkori írott forrásokban. Alig van néhány olyan okirat, amely rá vonatkozik. De nemcsak a források hiányoznak, nagyon kevés történet a kutatások terén is; úgyszólván semmi. A várat, amely már századok óta áll a város központjában különböző bontásoknak és átépítéseknek kitéve, csak néhány szűkös lejegyzés alapján ismerjük — hisszük, hogy ismerjük. Köréje legfeljebb legendás történetek fónódnak, amelyek a kétes igazság köntösébe vannak bujtatva.

Amit a várral kapcsolatban mondtam, még inkább vonatkozik a XVII. század végén épített sáncrendszerre, amely a jövődöbéli város magját egykor körülvette.

*

A fenti problémák kutatása nagy figyelmét, összehangolt munkát, több megértést és természetesen elegendő pénzt igényel. Csak ilyen feltételek mellett juthatunk el olyan megismerések és felfedezések birtokába, amelyekre a szabadkai monográfiának szüksége van, amelyek méltán kielégíthetik a város közönségének is gyors ütemben növekvő ilyen irányú igényeit is.

A FORDULAT ÉVEI

(A SZABADKAI SAJTÓ TÖRTÉNETE második részének bevezető fejezete)

Szabadka sajtótörténete szempontjából 1919 és az ezt közvetlenül követő esztendőek nem egyszerűen azért jelentik a háború előtti időszak folytatását, mert 17 és 18 után következnek 19, hanem sokkal inkább azért, mert két korszakot áthidaló folyamatosságról van szó, olyan folyamatosságról, amelynek útjelző köve néhány jelentősebb, történelmi változásokat túlélő sajtótermék. Ezek között — mintegy az új történelmi korszakban való indulás első kilométerköveként — meg kell említeni a még a múlt század végén havilapként született, majd hetilappá előlépett Nevent, amely azonban a vérzivatar kitörésekor beszüntette megjelenését, mert katonának hívták be legtöbb munkatársát. Az új korszak beköszöntésének ugyanis első jele volt a sajtó berkeiben, hogy a Neven 1918 novemberének közepén újra megjelent, mégpedig napilapként, jelezve a város történetének minőségi változását. Maga a Neven azonban még nem volna elegendő ahhoz, hogy megjelenésével rányomja a folyamatosság bélyegét a város sajtóéletére. Ez a lap bizonyára csak a kivétel meggyőző, vagy kevésbé meggyőző érveléssel tanúsodna a nagy történelmi változásnak a régítől eltérő, egészen új útja mellett, annál inkább, mert hiszen újbóli megjelenése éppen ennek a változásnak a lényegét emeli ki: a délszláv állam megalakulását a régi monarchia e táján. Ha tehát a folyamatosságot keressük a sajtótörténetben a bekövetkezett mélyreható változások ellenére is, akkor a Neven mellett fel kell figyel-nünk olyan sajtótermékekre, amelyek pusztán létükkel is magukkal hozták az új Szerb—Horvát—Szlovén Királyságba a régi monarchia életének legalább egy, címünkben megbújó picinyke maradványát. És akkor észrevesszük a Bácskai Hírlapot, Braun Henrik egykori lapját, mely 1897-től egészen 1919 elejéig első megszűnéséig, naponta bekopogtatott az olvasókhoz, de még ez a megszűnés sem vetett véget életének, mert néhány hónap múlva újra megjelent, ha új címmel is, mint Magyar Újság, sőt két esztendő múlva újra felölthette a régi címet. És észrevesszük a Pusztai Béla szerkesztette Szabadkai Újságot — még akkor is, ha később Suboticei Újságra változtatta nevét. Nem kerüli el figyelmünket a Délvidék sem, mely a túlságosan is keresztényszocialista Bácskai Napló helyett indult 1917 áprilisában, amikor a háború borzalmai és kilátástalansága nyomán egyre inkább terjedő szocialista eszmék bizonyos visszavonulásra kényszerítették a jobboldalt, de aztán az új világban kiadói újra alkalmasnak látták az időt arra, hogy visszakanyarodjanak a régi címhez. És különösen nem feledkezünk meg a Bácsmegeyi Naplóról, amely némi megszakitással 1903 óta járta a fejlődés útját, és csodálatosképpen éppen az új körülmények között, szláv környezetben érte el végül fejlődésének csúcspontját, amikor vitathatatlanul az egyik legjobban szerkesztett és legismertebb magyar nyelvű napilappá vált Magyarország határain kívül.

Ezek azok a lapok, amelyek megadják a jellegét annak, a háborút közvetlenül követő időszaknak, amelyet méltán nevezhetünk a múlt folytatásának. Ez a jelleg azonban természetesen egyáltalán nem szűkíti le az új körülmények között kibontakozó új sajtóéletet, amelynek új irányát feltétlenül a megváltozott helyzet szabja meg, még attól eltekintve is, hogy a szláv államban a város szláv nemzetiségű lakossága a régi bilincstől megszabadulván, egészen természetesen egyre inkább kifejezésre juttatja lapéhségét, és bizonyára ennek a lap- és betűéhségnek a következménye, hogy a régi időktől eltérően rohamosan szaporodni kezdenek a szláv nyelvű lapok is, anélkül azonban, hogy ez a szaporodás a magyar lapok számbeli visszaszo-

ulását jelentené. Éppen ellenkezőleg, azt mondhatjuk, hogy az új körülmények — a nemzeti türelmetlenség időnként jelentkező hullámai és a hatósági megszorítások ellenére is — bizonyos kiegyenlítődést hoznak létre a város nemzetiségei között — legalábbis ami a sajtótermékek számát illeti. És ezzel kapcsolatban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy — különösen az első időben — igen divatosá váltak a kétnyelvű lapok is, szinte önkéntelen hangsúlyt adva egy olyan szükségyszerűségnek, amelyet a nemzetiségek együttélésének puszta ténye diktál. Ez a kiegyensúlyozott számbeli fejlődés a magyarázata annak is, hogy a két háború közötti időszakban olyan szintet ért el a Szabadkán megjelent lapok száma, ami szinte elképzelhetetlen még annak is, aki tudja, hogy a város sajtótörténetének első időszakában amelyet 1848-tól 1919-ig foglaltam össze első kötetemben, (*Szabadkai sajtó*. Életjel Könyvek 2. Szabadka, 1973). mintegy 140 különféle lap látott napvilágot ebben a városban. Ezt a számot ugyanis, amely (ha 1871-től számítjuk is!) mintegy ötven esztendő sajtó terén kifejtett munkájának eredményét jelzi, szinte pontosan kétszeresen túlszárnyalja az 1919 és 1945 közötti, valamivel több mint negyedszázad sajtótermékeinek száma.

Az imént bizonyos kiegyenlítődéstről, kiegyensúlyozottságról beszéltem a város nemzetiségei között a sajtótermékek megoszlása tekintetében. Ezt a kiegyenlítődést azonban nem lehet egészen leegyszerűsítetten tekinteni. Mert igaz ugyan, hogy fenntartás nélkül vonatkoztatható a számbeli adatokra, viszont semmiképpen sem jött létre a lapok súlya, jelentősége tekintetében. Ennek legfőbb megnyilatkozási formája az a jelenség, hogy ugyanakkor, amikor a város magyar lakosságának a régi Jugoszlávia egész ideje alatt megvolt a maga napilapja, a szláv napilapok nem voltak képesek huzamosabb ideig fennmaradni — még szubvencióval sem, hiszen például a Jugoslovenski dnevnik is csak öt esztendeig élt, s aztán átköltözött Szabadkáról Újvidékre, de csakhamar ott is megszűnt. Joso Šokčić úgy magyarázza ezt a jelenséget, hogy a szláv lakosság elsősorban a belgrádi és zágrábi nagy lapokat olvasta, és nem érezte szükségét más lapok olvasásának. Ennek szerinte az az oka, hogy tulajdonképpen csak ekkor kezdte igazán megszokni az újságolvasást, ez volt Szabadkán a szláv napisajtó első igazi olvasónemzedéke. A többség ugyanis a földművesek soraiból került ki, s ez a réteg azelőtt egyáltalán nem is olvasott napisajtót, a szállásokra nem járt ki az újságárús. Amikor tehát most hozzájutott egy nagyvárosi újsághoz, fölöslegesnek érezte mellette még a helyi lapot is. A belgrádi és zágrábi lapok egyébként is korán reggel Szabadkára érkeztek, és sok helyi hirt is közöltek. S ha valaki mégis nagyobb érdeklődéssel fordult a helyi események felé is, akkor a helybeli magyar lapot vásárolta meg, tekintve hogy ismerte a nyelvet.

A Hírlap egy alkalommal, a Neven ideiglenes betiltásával kapcsolatban szintén foglalkozott a szláv sajtó kérdésével, és egyebek között megállapította:²

„Általában véve a suboticei szláv sajtóról el lehet mondani, hogy még nem nőtt ki a gyerekcipőkből...”

„Suboticán még kizárólag a pártérdek az a mechanikai erő, mely utcára veti a lapokat. Horizontjuk tehát szűk körű, szemléletük egyoldalú, újságírói stílusuk alig van, hogy újságírói készületségről és modern sajtószolgálati szervezetről szó se legyen.”

És a konklúzió:

„A jó újság kultúrmunka, és ezért a magyarság is szeretné, ha a suboticei szláv sajtó minden tekintetben megfelelné a követelményeknek, mert ezzel emelkednék Subotica kultúr színvonala.”

A magyar Hírlap tehát 1921-ben így látja a dolgokat. De tizenöt év után hasonló értékelést találunk a szláv Naše slovo hasábjain is:³

„A sajtónkkal végzett eddigi kísérletek azért buktak el, mert nem gyökereztek a nép minden rétegében, mert különböző mesterséges csoportokra és különböző rendelkezési alapokra támaszkodtak, és többnyire avatatlan elemek kezében voltak. Ha népünk és a tartomány értelmisége nem képesek maguknak komoly és erős napisajtót teremteni, akkor nem érdemlik meg, hogy több figyelmet fordítsanak szükségleteikre, mint eddig. Mi vagyunk a tartomány legszamosabb és legkultúraltabb eleme. A múltban megteremtettük

a nagy és tekintélyes Matica srpskát is, az egyesülés előtt több napilapunk is volt. Lehetne most is, csak dolgozni kell.

Mindaddig, amíg nem oldjuk meg ezt a kérdést, nincs jogunk arra, hogy rosszmájúan tekintsünk a jó és komoly magyar sajtóra, s hogy felpanaszoljuk, hogy illetékes helyen nem fordítanak elég figyelmet szükségleteinkre."

Mindez azonban a későbbi esztendőök problémája. Maga 1918 és a fentiekben említett folyamatosság egészen más jellegű, feleletre váró kérdéseket rejtett magában. Mert hát ezt a látszatra zavartalan folyamatosságot több oldalról megnyilatkozó hatások tették szövevényessé. Az események gördülését és a város helyzetére való kihatását nem lehet arra leegyszerűsíteni, hogy 1918. november 10-én megalakult Szabadkán a bunyevácok és szerbek népi tanácsa, és Blaško Rajić szónoki szavai után az egyesülés mellett szállt síkra. A történelmi valósághoz tartozik, hogy már három nappal a tanács megalakulása után, 1918. november 13-án bevonult a szerb hadsereg, és természetesen a tanács tagjai is megjelentek fogadtatásán a vasútállomáson. A fogadtatás ünnepségei azonban csupán az események irányát jelzik, de nem egyúttal a több oldalról megnyilatkozó hatás összeütközése keltette bizonytalanságérzetet is. Mert igaz ugyan, hogy 1918 novemberében a nemzeti felszabadulást és az impériumváltozást jelentette Szabadka szláv lakossága számára, a háttér azonban korántsem ennyire egyszerű. A nemzeti felszabadulás tényét ugyanis sokrétűbbé tette az a körülmény, hogy körülbelül ebben az időben, 1918 októberének utolsó napján az ószirózsás forradalom eredményeképpen polgári demokratikus kormány került uralomra Magyarországon. Ez a körülmény meglehetősen nagy zavarokat keltett még a szabadkai magyar lapok szerkesztőségében is. A baloldali irányzat ugyanis, különösen azután, hogy már 1918 novemberében megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, amely egyre inkább az események élére került, míg végül 1919 márciusában sor került a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltására is, legalább annyira idegen volt a polgári, sőt néha határozottan jobboldali beállítottságú szerkesztőségek előtt, mint a délről bevonuló szerb hadsereg.

Másrészt a nemzeti felszabadulást hozó szerb katonák zászlaján hiábé kereste volna bárki is a teljes társadalmi felszabadulás jelszavait is. A történelmi szempontból előretett lépést jelentő fordulat éppen ezért magában hordozta a megtorpanás csíráját is. A Szabadkára bevonuló szerb csapatokat a magyarok képviselőjeként így köszöntötte dr. Havas Emil, a háború előtti időszak egyik ismert szerkesztője:

„Testvéreim! A magyar nemzeti tanács megbízásából üdvözöllek benneteket a szabadkai magyar polgárok nevében... Minthogy a békéhez közeledünk, egy szabad, demokratikus állam küldötteiként köszöntelek benneteket az új magyar demokratikus nép nevében”.

A szigorú intézkedések ellenére is voltak olyan jelek, amelyek arra utaltak, hogy az új határvonal innenső oldalán is a demokratizálódás irányában fejlődnek az események. 1919 márciusának végén Szabadkán megtartották a szociáldemokraták pártkongresszusát a Bácska, Bánát és Baranya területén működő pártszervezetek küldötteinek részvételével. A kongresszuson a nemzetközi szolidaritás dokumentálásaképpen megjelent az országos szerb szociáldemokrata párt képviselőjében Dragiša Lapčević szerb országgyűlési képviselő és dr. Nedeljko Košanin belgrádi egyetemi tanár. „Nagyképű akarnokok helyett tisztos képű, becsületes meggyőződésű munkások folytattak tanácskozást a munkásságot megváltó eszmékről” — írja erről a kongresszusról a Szabadkai Újság.⁴ Lapčević képviselő pedig így beszélt a helyzetről — a szintén a Szabadkai Újságból vett, bizonyára nem szó szerinti idézetben:

„Az öt esztendeig tartó háború tulajdonképpen a tőke harca a tőke és a proletariátus ellen. Közel az idő, amikor a munkásság a helyzetet fel tudja fogni és magáról a rabszékát lerázni. Szervezkedni kell minden munkásnak, és akkor megsemmisíthető lesz a mai áldatlan társadalmi rendszer.”

„Habár a magyar nyelvet nem ismerem — ezek már dr. Košanin szavai —, hiszem, hogy minden elvtársam meg fogja érteni beszédemet, mert proletár nyelven szólok hozzátok. A proletár nyelv nemzetközi, azt mindenki megérti.”

Ezzel a megértéssel bizonyára nem is lett volna baj. Német elnök például bejelentette, hogy az akkor még csak megszállottnak tekintett terület szociáldemokrata szervezetei csatlakoznak a belgrádi nemzetközi szociáldemokrata párthoz, Váci András pedig mindjárt azt is indítványozta, hogy magyar, német és szláv nyelvű szocialista lapokat kellene alapítani. A kongresszus magáévá is tette ezt az indítványt, azzal, hogy a lapok teljes függetlenségének megóvása végett mindjárt nyomdákat is rendelkezésükre kellene bocsátani.

Nagy tervek, jóval több lelkesedéssel, mint valóságérzettel. De hát ezt a lelkesedést látszott igazolni az 1918. november 25-én összeült vajdasági nemzetgyűlés is, amely elhatározta a Szerb—Horvát—Szlovén Királysághoz való csatlakozást, és megalakította a Narodna upravát, azaz a nemzeti tanácsot — kormányjelleggel. Az új vajdasági nemzeti tanács aztán úgy határozott, hogy az új határok közt maradt nem szláv népeknek biztosítja minden jogát, hogy fejleszthessék nemzeti létüket mint kisebbségek, s ugyanakkor követelte, hogy a határokon kívül maradt szerbek, bunyevácok és sokácok is ugyanilyen jogokat élvezzenek.

Micsoda reményt adó kezdet! A népi baloldal erősnek érezte magát. A kommunista párt ugyan, amelynek Belgrádban központi lapja volt, nem is tervezte Szabadkán külön lap indítását, de a befolyása — mint az 1920. évi választásokon meg is mutatkozott — igen erős volt a városban. Ezt tanúsítják a négy párt választási küzdelméből született eredmények is. A bunyevác pártnak jutott 2600 szavazat, a radikális párt 2550 s a demokrata 2185 szavazata mellett ugyanis a kommunistáknak is jutott 2405 szavazat, a választási rendszer előírásai alapján azonban a szavazatoknak ez a kiegyenlítettsége is csak azt jelentette, hogy a kommunista párt egy mandátumot kaphatott a bunyevácok és a radikális párt 3—3 mandátuma mellett. Minthogy a belgrádi Marinović, a kommunisták képviselőjelöltje fővárosi mandátumát tartotta meg, a szabadkaiát átengedte helyettesének, Váci Andrásnak. Ez a helyzet azonban — mint ismeretes — nem sokáig tartott, mert a parlament a későbbiekben megsemmisítette a kommunista párt minden mandátumát, s magának a pártnak is a betiltás lett a sorsa.

A helyzet tehát tele volt ellentmondásokkal, s ez a magyarázata annak, hogy a gyakorlatban csak formális maradt az újonnan megalakult vajdasági nemzeti tanácsnak a kisebbségek jogaira vonatkozó ígéretes nyilatkozata is, ami persze egyáltalán nem csoda, mert hiszen az SZHSZ Királyság, a háború után létrejött új szláv állam is csak burzsoá monarchia volt, s így nem hozott magával lényeges társadalmi haladást a régi monarchiához viszonyítva. Éppen csak megfordult a kerék. Ez pedig egyre világosabbá vált már a kezdetben is. A szerb hadsereg Szabadkára történt bevonulása után a helyőrség parancsnokának rendelete egészen logikusan hangzott ugyan, amikor harmadik pontjában a sajtóra vonatkozóan a legszigorúbban megtiltotta a nyugtalanító és izgató hírek terjesztését, amelyek megzavarhatnák a fennálló rendet. A rendelet értelmében a lapoknak tilos volt írniuk a szerb hadsereg mozdulatairól és minden olyasmiről, ami rossz vért szült volna a lakosság körében, és megzavarhatta volna a hadsereg és a nép közötti viszonyt. A későbbi rendelkezések azonban nagyon is ellentétben álltak a népi tanács nyilatkozatával. Hadd hivatkozzak ezzel kapcsolatban a Neven egy kis hírére:⁵

„*Nyelvünk a hivatalokban.* Néhány nappal ezelőtt rendelet érkezett, amelyben a belügyminiszter ismételten figyelmezteti az egész tisztviselői kart, hogy a mi nyelvünkön intézze az ügyeket, vagy ha még nem tudja, akkor minél előbb tanulja meg. Ez azért szükséges, mert a jelenlegi helyzet rendeződése után rendelet jelenik meg, amely határidőt szab, hogy a tisztviselőknek meddig kell elsajátítaniok nyelvünket, mert különben elbocsátják őket a szolgálatból. Ez a rendelet azokra a magyar tisztviselőkre vonatkozik, akik nem beszélik nyelvünket, s akik elvesztenék egzisztenciájukat, ha meg kellene válniuk szolgálatuktól. Az ő érdekük, hogy minél előbb és minél jobban elsajátítsák.”

És még csak nem is egyszerűen az „állami nyelv” jelentkezéséről van szó, hanem ezen belül még nagyobb megszorításról: a cirill betűhasználat elrendeléséről. A Nevenből ugyanis megtudjuk azt is, hogy a hatóságok olyan

értelemben intézkedtek, hogy a cirill-írásnak kell elterjednie a latin betűk helyett.⁶ A Neven azonban az első idők lelkesedésében így reagál erre a híre is: „Ne tartson senki semmitől, minden bunyevác meg fogja tanulni a cirillbetűket — csupán az szükséges, hogy legyünk türelemmel még egy kis ideig.”

Matijević polgármester pedig már 1919 decemberében szigorú rendeletet adott ki, hogy az újdarabokat hivatalos nyelven kell megszerkeszteni. A hivatalfőnököknek sürgősen jelenteniük kellett, ha „alantas közegeik” nem beszélik a hivatalos nyelvet, s emiatt nem tehetnek eleget a rendelkezéseknek.

Mindez mindennapi fegyvere volt a burzsoá kormányzatnak a nemzetiségi kisebbségekkel, de ezen keresztül még a szláv néppel szemben is. A kormányzat ugyanis nem is elsősorban a nemzetiségiakkal állt hadilábon. Sokkal nagyobb veszedelmet jelentett számára az egyre erőteljesebben kibontakozó munkásmozgalom, még akkor is, ha a határon túl igen rövid életűnek bizonyult a külső beavatkozás folytán a tanácsköztársaság. S ebben a rettegésben szövetséges társat keresett még saját munkásosztályában is, abban reménykedve, hogy a nemzetiségi ellentétek felajzásával rést üthet a munkásmozgalom nemzetköziségén, szembeállíthatja egymással a szláv és a magyar munkásokat. Ez a törekvése mutatkozott meg például akkor is, amikor az osztályok közötti békíthetetlen harcot úgy akarta bemutatni, mint a magyar sovinizmus próbálkozásait — mint Petkovics Kálmán is részletesen kifejti *A tizennyolc nyárfa* című kis művében. Az egykori magyar nacionalizmus helyébe lépett új szláv nacionalizmus is arra törekedett a régi, bevált recept szerint, hogy nemzeti alapon megossza a munkásosztályt, s külön-külön aztán könnyebben leszámolhasson vele. Erre egyébként nagyon jellemző az antiszemitizmus is.

A Neven már 1919. február 11-i számában azt a kérdést veti fel a lakosság összeírása alapján, hogy mennyi magyar is van Szabadkán, úgy próbálva felmérni a magyarok számát, hogy a magyar hangzású neveket kereste a listán, s ennek alapján eljutott ahhoz a megállapításhoz, hogy igen kevés a tiszta magyar. „Olyan kevés, amennyinek még mi sem gondoltuk” — állapítja meg. Az efféle statisztika persze egyáltalán nem valami újdonság a sovinizmus fegyvertárában, hiszen ugyanezzel a mesterkedéssel, vagy valami hasonlóval éltek a háború előtt még a leghaladóbb polgári újságok is — a szlávok polgári jogai elleni harcukban.

Ekkor, 1918 után azonban még bonyolultabb volt a helyzet, mert a nemzetiségi ellentétek egyre inkább feloldódtak magában a népben — az osztályellentétek felismerésének hatására. S ha teltek a börtönök — mert hát az elégedetlenséget nemigen lehetett eloszlatni látszatjátékonykodással, néhány kilogramm liszt vagy egyéb élelmiszer kiosztásával az éhezőknek, hadi-övezgyeknek és hadiárvának —, nemcsak a magyar nemzetiség fiai kerültek a rács mögé, hanem szláv munkástevéreik is, akik osztályalapon képzelték el a harcot — nemzetiségi alap helyett. Csoda-e hát, ha ez a szövvényes helyzet zavart keltett magában a sajtóban, a szerkesztőségekben is. Szabadka kereste önmagát, és ebben a keresésben egyre inkább az osztályérdekek váltak irányítónak a nemzeti érdekek mellett, sőt helyett. Ez a magyarázata annak is, hogy — mint Petkovics Kálmán is megállapítja említett könyvében — még a nemzetiségi ellentétekről is megfeledkeznek, ha a munkásmegmozdulásokra reagálnak, és szinte egyöntetűen lépnek fel — a Neven, a Narod, a magyar Bácskai Hírlap, a klerikális és jobboldali Bácskai Naplóról persze nem is beszélve.

De hát — visszatérve az 1919 elején a Neven által felvetett nemzeti-ségi megoszlásra — érdekes dolgokat mutatnak ki ezzel kapcsolatban a későbbi, 1921. január 31-i népszámlálás adatai. Szabadkának ekkor — a városi levéltárban őrzött hivatalos népszámlálási adatok szerint 101 709 lakosa volt. S a népszámlálás, illetve a népszámlálók adatai szerint ebből 70 737 szerbhorvát, és csupán 27 561 magyar. Persze nevéstéges volna ezeket az adatokat mondjuk az 1880. évi népszámlálás adataihoz hasonlítani, amikor meg mindössze 27 000 szláv lakost mutattak ki a kereken 35 000 magyar lakossal szemben, mert igen jól tudjuk, hogy egyik népszámlálás eredménye sem tükrözi a való helyzetet, hanem csakis a nacionalista kormányzat törekvéseinek eredménye.

Persze ezek a légből kapott adatok a valóságban nincsenek komoly kihatással még a kisebbségek helyzetére sem, inkább csak szépséghibái, de jellemző szépséghibái a rezsimnek. Még a sajtó története szempontjából is jelentéktelen hatással voltak a magyar lapok megjelenésére, mert a város vezetősége (és az állami kormányzat) egyébként is a minimumra redukálta a megjelent magyar újságok számát, és ezektől az adatoktól függetlenül is olyan véleményét juttatta kifejezésre, hogy egy-egy kérelmezett lap megindítására nincs szükség, mert egyébként is elegendő magyar lap van már a városban.

Mindennek konkrét adataira természetesen még visszatérek, most azonban inkább a sajtó egy másik — a szláv és magyar lapok szempontjából közös — sérelméről kívánok néhány szót szólni. Talán nem is nehéz eltalálni, hogy a cenzúra bevezetéséről van szó. Szerbia alkotmánya ugyan szavatolta a sajtószabadságot, de a kormány a háborús körülményekre való tekintettel mégiscsak előszedte a lomtárból ezt a megszorító intézkedést. Igaz, hogy egyrészt megszűnt a politikai lapoknak a háború előtti Magyarországon bevezetett kauciója, viszont a cenzor ceruzája igen gyakran beleszabdalt az újságcikkekbe, sőt nem voltak ritkák az elkobzások sem. Az első időben nagy fehér foltok jelezték az újságban a cenzor működését, később azonban elrendelték, hogy a kicenzúrázott részek helyét nem szabad üresen hagyni, hanem be kell tölteni más anyaggal. Persze ez sem nagyon tűntette el a cenzúra nyomait, mert hát a szerkesztők ilyenkor leginkább olyan tartalékanyagot tettek a lapba, amelyről már messziről leritt a turpisság. Ily módon került néha novella, sőt vasúti menetrend is az első oldalra — minden külön aktualitás nélkül. 1919. július 26-án ugyan a Neven örömmel közölte egyik hírének címében, hogy megszűnik a cenzúra, a hírből azonban kiderült, hogy csak a külföldre irányított levelek cenzúrázásának megszüntetéséről van szó, de — legalább is a remény szerint — rövidesen sor kerül az újságok cenzúrázásának megszüntetésére is.

Persze sok víznek kellett még lefolynia a Dunán, míg valóban sor került — legalább is ideiglenesen — erre az intézkedésre. Addig még sok-sok panasz elhangzott az újságok részéről. A Neven például egy hírben így kesereg:⁷

„A magyar újságok cenzúrázása. Mint halljuk, megszüntették a Magyarországról érkező lapok cenzúrázását, a mi hazai lapjainkat viszont nagyon is cenzúrázzák.

Nem tudom, ki adta ki ezt a rendelkezést, de mindenképpen nagyon remek ember lehet, akinek több bizalma van Horthy újságjaiban, mint a mi jugoszláv lapjainkban. E logika szerint hazánk érdeke szempontjából nagyobb szükség van a magyar sovínisza sajtó írásaira, mint a jugoszláv lapok írásaira. Az egészséges logika egyébként azt követelné meg, hogy a magyar lapokat cenzúrázzák, a jugoszlávokat viszont ne. Jól tudjuk azonban, hogy az egészséges logika és a jugoszláv kormány két ellentétes fogalom, s ezért egyáltalán nem csodálkozunk ezen a rendeleten.”

Persze vannak másféle panaszok is a cenzor kíméletlen működésére. A Bácsmezei Napló például ezzel a magyarázattal szolgál olvasóinak 1920. október 1-én a lapban mutatkozó visszaállásokra vonatkozóan:

„A mi lapunk késedelmes előállítása s a cikkek egyes részei között mutatkozó összefüggéstelenségek tőlünk kívül álló okok miatt következtek be. A cenzúra törlése következtében egyes cikkek engedélyezett részeit kénytelenek voltunk egyszerűen összetolni.”

És lapozzuk fel megint a Neven! Íme:

„Fölemeltük szavunkat az ellen, hogy Szabadkán a főispáni hivatal végezze a cenzúrát a bíróság helyett. Annak idején előterjesztettük indokainkat és bizonyítékainkat, hogy a cenzúrázást — amennyiben államunk érdeke ezt megköveteli — a bírák végezhetik legjobban.

Nem ringattuk magunkat illúziókban, hogy írásunk eredményeképpen a cenzúra a bírák kezében marad. A cenzúra azonban a mai napon is bizonyítja, hogy teljesen igazunk volt.”

És itt a cenzúra működésének beszédes tanúságaként egy fehér folt következik a hírben, majd így hangzik a további szöveg:

„Térjünk át a tényekre.

A Neven tegnapi számában kidobott a cenzúra egy cikket, amelyet minden kommentár nélkül, szóról szóra egy belgrádi napilapból vettünk át, de ugyanez megjelent nemcsak egy, de több belgrádi lapban is. A cenzor arra a következtetésre jutott, hogy a cikk kommentár nélkül nem jelenhet meg.”

„A Nevennek nem szabad megírnia azt, ami megjelent a belgrádi, zágrábi és más lapokban. Vajon Szabadka nem tartozik Jugoszláviához?

Igy fest az egyenjogúság és az egység, amit a demokraták olyan gyakran hangsúlyoznak.”⁸

1921-ben egyébként különösen az ellenzéki lapok részéről sok támadás érte a sajtószabadság megnyirbálását. Az újságírók szervezete kollektíven is fellépett a cenzúra ellen, s a jugoszláv újságírók egyesülete 1921-ben Splitben megtartott első értekezletén nyilvánosan elítélte. Hogy a cenzúra elítélésének kifejezésre juttatásában milyen hangot engedett meg magának a sajtó, az jól látszik a Balkan című lapnak abból a cikkéből, amelyet a Neven is idézett 1921. szeptember 15-i számának 1. oldalán:

„Népünk igen jól állapítja meg: ha a cigány hatalomra tesz szert, először is saját apját akasztja fel.

Svet. Pribičević belügyminiszter, egyébként újságíró, mint ő magáról állítja egyik legutóbbi interjújában, mint miniszter el akarja fojtani a sajtó szabadságát. Igaz, tetszetős cégér alatt teszi ezt: harc a sajtószabadsággal való visszaélés ellen és az állami és nemzeti egység őrzése.”

Úgy látszik, az általános felháborodás végül is meghozta gyümölcsét. 1921. június 29-én ugyanis a szabadkai főispán a következő leirattal fordult a polgármesterhez:⁹

„A mai nappal megszűnik Szabadkán minden napi- és hetilap előzetes cenzúrázása.

Mától kezdve további rendelkezésig a következő rendelkezések érvényesek a cenzúrára vonatkozóan (az 1914. évi XIV. t. c. 7. §):

1) Minden politikai napilap köteles ezentúl számainak kinyomása után, de még az expedíció, azaz az utcai terjesztés előtt két példányt beterjeszteni a főispáni hivatalhoz az aznap kinyomott lapból, és csak az expedíció és a terjesztés jóváhagyása után küldheti szét a lapokat.

2) Minden időszaki, vagy hetilap, tekintet nélkül arra, hogy politikai, szépirodalmi vagy szaklapról van szó, köteles szintén e rendelkezés 1. pontja értelmében eljárni.

3) A plakátokra, színlapokra és általában a köznyomtatványokra vonatkozóan továbbra is az eddigi rendelkezések maradnak érvényben, azaz előzetes cenzúra alá esnek a politikai hatóságok részéről.

Bárki is vét e rendelkezés ellen, kihágást követ el, és szigorú büntetésben részesül, és pénzbírságot kell fizetnie, ismétlődés esetén pedig az illető lap betiltatik.”

A rendeletet Paja Dobanovački főispán írta alá.

És hogy a továbbiakban milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak felsőbb helyen a sajtószabadság formai részének, arra vonatkozólag jó példa az a körlevél, amelyet a belügyminisztérium intézett 1921. október 13-án a főispánokhoz és polgármesterekhez. Ebben a körlevélben ugyanis egyebek között ezt olvashatjuk:¹⁰

„... ha egy lapot az alkotmány 13. illetve 138. szakasza alapján elkoboznak, akkor az elkobzott lap azzal a dátummal és számmal megjelent minden kinyomott példányt le kell foglalni, s eszerint az elkobzott lapnak ezzel a dátummal és számmal megjelent példánya ténylegesen nem is létezik többé. A kifejtettek alapján az illető lapnak minden más, jövőbeli, utólagos, vagy soron következő kiadását külön új, az elkobzottól teljesen független számnak kell tekinteni. Minthogy pedig az alkotmány 13. szakasza értelmében békeidőben cenzúra nem létezik, az illető lapnak ebben az új, külön kiadásában nem lehet semmiféle jelzés, vagy üres hely kihagyása, és semmiféle olyan megjelölés, hogy: ELKOBOTVA, mert az azt jelentené, hogy az illető lapnak ez a száma cenzúráznak lett volna alávetve, amit azonban az alkotmány 13. szakaszának határozott rendelkezése teljesen kizár.”

Hát igen, a formaságra ügyelni kell, sokkal inkább, mint a lényegre. Ha nem az elkobzott szám az ilyen rendelkezések ellenére sem szűnt meg tel-

jesen. Hogy fennmaradjon legalább a nyoma, arról egy régebbi, 1919. évi belügyminiszteri rendelkezés gondoskodott, amely a Narodna biblioteka, azaz a Nemzeti Könyvtár nyomtatványanyagának biztosítása érdekében még 1919. március 6-án arra hívta fel a főispánok és polgármesterek figyelmét, hogy minden nyomdának kötelessége, hogy valamely nyomtatványának megjelenése után legkésőbb öt nappal a helyi rendőri hatóságok útján juttasson el a Narodna biblioteka részére minden nyomtatványból 3—3 példányt.¹¹ Ezeket a beküldött példányokat külön, fehér papíron kellett nyomni, és a leirat külön hangsúlyozta, hogy a Narodna bibliotekának meg kell kapnia minden kinyomott dolgot, tekintet nélkül arra, hogy elkobozták-e vagy sem. „Ha valamely könyvben vagy újságban letiltottak valamely részt vagy cikket, a Narodna bibliotekának küldött példányokban benne kell lenniök a letiltott részeknek és cikkeknek is.”

A Narodna bibliotekának küldött példányok mellett azonban külön egy-egy példányt kellett kapnia minden politikai lap kinyomott számaiból a belügyminisztériumnak is, mint erről a 222/1919 eln. szám alatt iktatott belügyminisztériumi leirat intézkedett.

Visszatérve azonban magára az 1919. évi helyzetre, hadd említsem meg, hogy Joso Šokčić kéziratos sajtótörténetében egyebek között azt írja, hogy 1919 elején a katonai hatóságok államellenes tevékenység miatt betiltottak minden magyar lapot Szabadkán, úgyhogy hosszú időn át csak egy lap jelent meg: a szláv Neven. Egyéb jelek alapján én magam is elfogadtam részben ezt a megállapítást, és Szabadka sajtótörténetének első kötetében valahogy szintén úgy érezhető a zárófejezetből, hogy a város egy ideig magyar lapok nélkül maradt. A pontos helyzetet ma már nehéz megállapítani, tekintettel arra, hogy ebből az időszakból csak elvétve maradtak meg példányok az akkori magyar napilapokból, a jelek azonban arra mutatnak, hogy Szabadka sohasem maradt teljesen magyar lap nélkül. Ezt látszik bizonyítani egy, a belügyminisztériumhoz intézett régi polgármesteri felirat is.¹²

A belügyminisztérium Bácska, Bánát, és Baranya területére illetékes ügyosztálya ugyanis 1919. március 7-én a következő távirattal fordult a polgármesterhez:

„Felhívom, hogy haladéktalanul terjessze fel minden, területén megjelenő idegen lap jegyzékét, valamint tegyen javaslatot, hogy e lapok közül melyeket kellene betiltani a jelenlegi államberendezés ellen folytatott agitációjuk miatt.”

A polgármester még ugyanazon a napon elküldte a következő választ Belgrádba:

„Hivatkozással az 1922/19 számra, van szerencsém értesíteni Önt, hogy Szabadkán ez idő szerint még két magyar lap jelenik meg, éspedig: a Szabadkai Újság és a Délvidék, ezek azonban jelenleg a szigorú cenzúra miatt semiféle agitációt nem fejthetnek ki, de ismervén őket és szerkesztőségüket, sajtószabadság esetén minden bizonnyal nagy agitációt fejtenének ki mai állami berendezésünk ellen.”

Betiltásáról azonban szó sincs, és a belügyminisztérium is tudomásul vette ezt a jelentést. Egyébként ugyanezek a lapok, vagyis a Neven, a Délvidék és a Szabadkai Újság jelentek meg 1919. július 1-én is (nem számítva persze a kisebb időszaki lapokat!), mint a polgármesternek a helyőrségparancsnoksághoz intézett átiratából is látszik.¹³

1. Joso Šokčić: *Sto godina štampe u Subotici (1848—1948)* Kéziratban a Szabadkai Városi Könyvtárban.

2. A Neven betiltása. Hirlap, 1921. XII. 24. 3.

3. *Kakvu štampu trebamo? (Milyen sajtóra van szükségünk?)* Naše slovo, 1936. III. 1. 1.

4. Szociáldemokrata pártkongresszus Szabadkán. Szabadkai Újság, 1919. III. 25. 1.

5. *Naš jezik u uredima (Nyelvünk a hivatalokban)*. Neven, 1919. VII. 4.

6. *Bunjevci i cirilica (A bunyevácok és a cirillbetűk)*. Neven, 1919. VIII. 12. 4.

7. *Cenzurisanje mađarskih novina (A magyar újságok cenzurázása)*. Neven, 1920. X. 24. 3.

8. *Cenzura i jedinstvo (A cenzúra és az egység)*. Neven, 1921. I. 6. 2.

9. Szabadkai Városi Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár) 1024/21 eln.

10. U. o. 1634/21 eln.

11. U. o. 758/19 eln.

12. U. o. 451/19 eln.

13. U. o. 1301/19 eln.

ALKOTÓMŰHELY

BARANYI MARKOV ZLATA

A KÉPET SZERETNI IS KELL

EMLÉKEZÉS OLÁH SÁNDOR FESTŐMŰVÉSZRÉ

Alkonyatkor az emberek ösztönszerűen sietnek haza, mint az időjós madarak, és autóikkal közlekedési zavart okoznak a város számos pontján.

Egy ilyen tumultusból kikerülve, bekopogtam egy újvidéki utca második emeleti lakásába, ahol egy halk hangú idősebb hölgy nyitott ajtót. A szoba légköre visszavitt a század eleji időkbe.

A falakon végig Oláh Sándor szabadkai festőművész képei voltak kifüggesztve. Portrék, tájképek, aktok, csendéletek — és mindegyik még abban az időben készült, amikor még ecsetjének nagy mestere volt.

A ház asszonya évtizedekig barátja volt az Oláh családnak. Lánykori portréját nézve, amely rózsaszínű, rövid ruhában örökítette meg, eszembe jutottak a mai fiatalok, akik bennünket öregeket előszeretettel kötnek össze a romantikusnak vélt idővel.

Pedig az a kor közel sem volt olyan romantikus, mint ahogyan azt sokan gondolják. Ez a portré sem úgy készült, mint ha Géricault vagy Delacroix idejében festették volna. A mi időnk részben a forradalmak és a háborúk ideje volt.

Vendéglátómmal együtt gondolatban visszatértünk gyermekkorunkba, az első világháború éveibe, s földéztük a vele járó borzalmakat.

Mi, akik a századdal együtt haladtunk, már nem hordtunk darázsdereklű ruhát csipkezsabóval, s nagy virágos kalapot.

A század elején kibontakoztak az expresszionista és más irányzatok és Európa-szerte hatással voltak sok mindenre.

A háború utáni szórakoztató zene és a táncok már nem voltak kispolgáriak vagy szemérmesek. A shimmy, a foxtrott és a lambet-wok megrémisztette a mi öreganyáinkat is. A női divat a zörgő csontú soványsággal, színeivel és vonalaival igen sokat kölcsönzött az avantgarde festészetből.

Hogy milyen volt az akkori világ, talán George Grosz német grafikus és festő kitűnően karakterizáló rajzai mutatják legjobban.

A zene, a tánc, a divat gyorsan változott, a képzőművészet pedig még a kulturális központokban is nehéz harcát vívta.

Oláh nem érvényesítette azokat az elveket, amelyeket a képzőművészeti forradalmárok hirdettek, még ha el is jutottak hozzá, mert akkoriban Bácskában nemigen lehetett valaki társadalomkritikus. A festők nagyobbik ré-

sze a kulturális központokon kívül azt vallotta, hogy az értékmegállapítás szempontjából csak egy valami döntő: a minőség. Mellékes, hogy a kép hol és mikor készült, mert félművészet nincsen.

A vásárlóközönség java nem értette az avantgarde-istákat, különösen a vidéken nem, mert a festészet kenyérkereseti forrás is volt.

Szabadka, ahol Oláh Sándor élt, valójában nem volt több nagy falunál. De Oláh mégis sokban hatott vidékünk képzőművészeti életére, mert a városban tevékenykedő művészcsoporthoz körülbírtta gyűlekezett.

A müncheni képzőművészeti akadémiát végezte el, kiválóan rajzolt, biztosan kezelte az ecsetet és magas szinkultúrával rendelkezett. Ő kezdeményezte az első képzőművészeti egyesület megalapítását Bácskában, s ő volt a kritériuma és a mozgatója is egyben. (Nem véletlen, hogy Szabadka ma tartományunk képzőművészeti életének komoly tényezője.) Nála kezdte tanulmányait kiváló szobrászművésznünk, Almási Gábor, Hangya András, Sáfrány Imre, Mamuzsics Magda festő és még sok kiemelkedő tehetség. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a város képzőművészeti életének alapkövét Oláh Sándor tette le csoportjával.

Élete javát ebben a városban élte le. Ennek komoly oka sokáig tartó, súlyos betegsége volt. Utolsó éveiben már teljesen süket volt és oly mértékben vak, hogy csak úgy tudott festeni, ha — szemüvege mellett — nagyítót is használt.

Munkásságát ezért két részre kell osztanunk: a betegsége előtti és a betegsége alatti időre.

Képeit munkásságának a fénykorából ismerem. A Baranyi családnál is találkoztam velük, mert férjemmel, Károllyal hosszú évek során barátok voltak, 1915-ben pedig két ízben is együtt laktak Szabadkán. Láttam olyan kimagaslóan jó képeket tőle, hogy sok európai múzeumban is el tudnám képzelni őket. Sajnos ezek elkerültek Magyarországra, Svájcba és Izraelbe, s ezáltal ezekkel a kulturális kincsekkel Vajdaság szegényebb lett. Ami ránk maradt, jórészt egy süket és vak ember küzdelme volt a kenyérért.

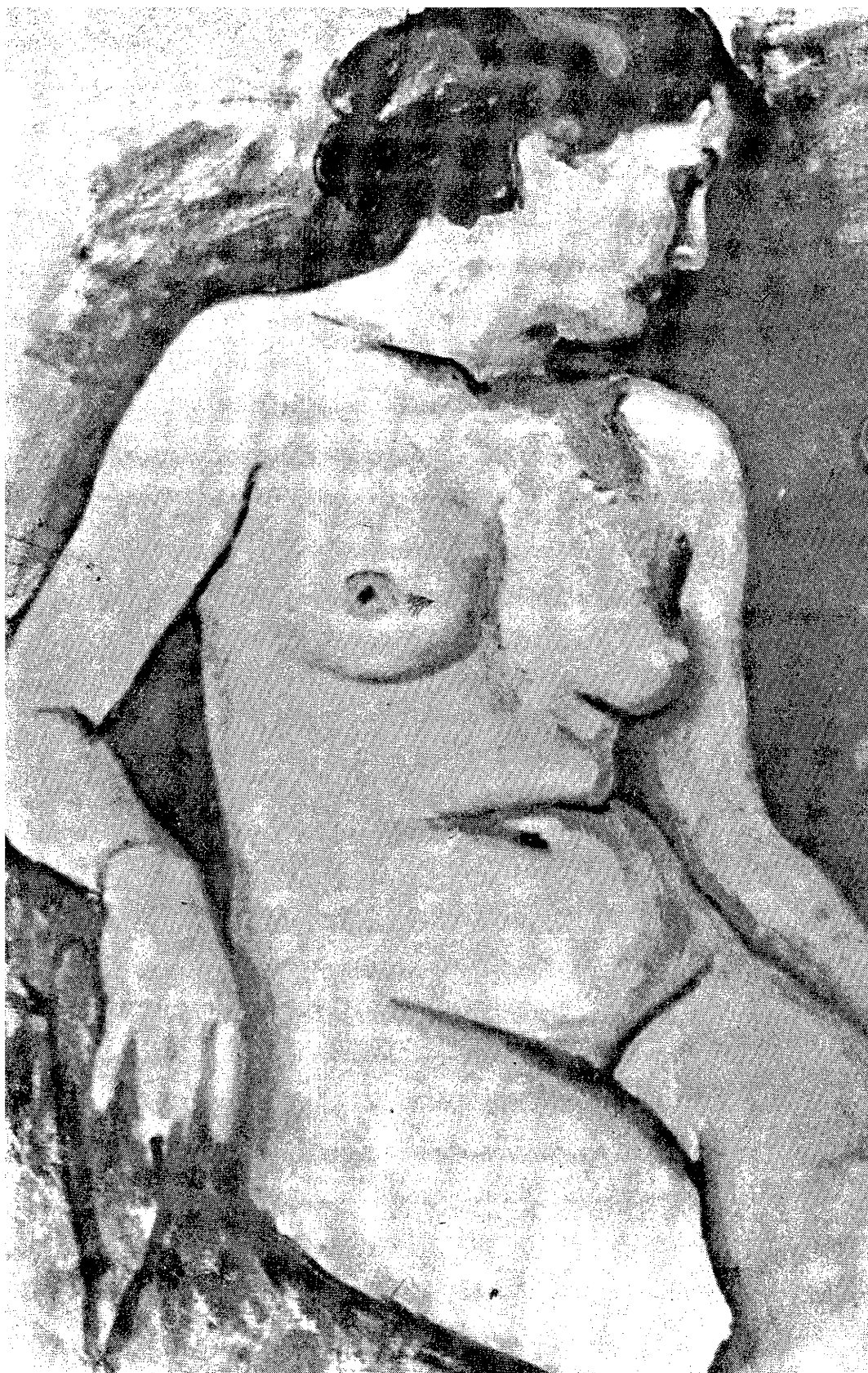
Mindig elszorult a szívem, amikor a nagyítóval készült Oláh-képekkel találkoztam valamelyik kiállításon vagy előadáson, ahol azokat jellegzetes alkotásokként mutatták be.

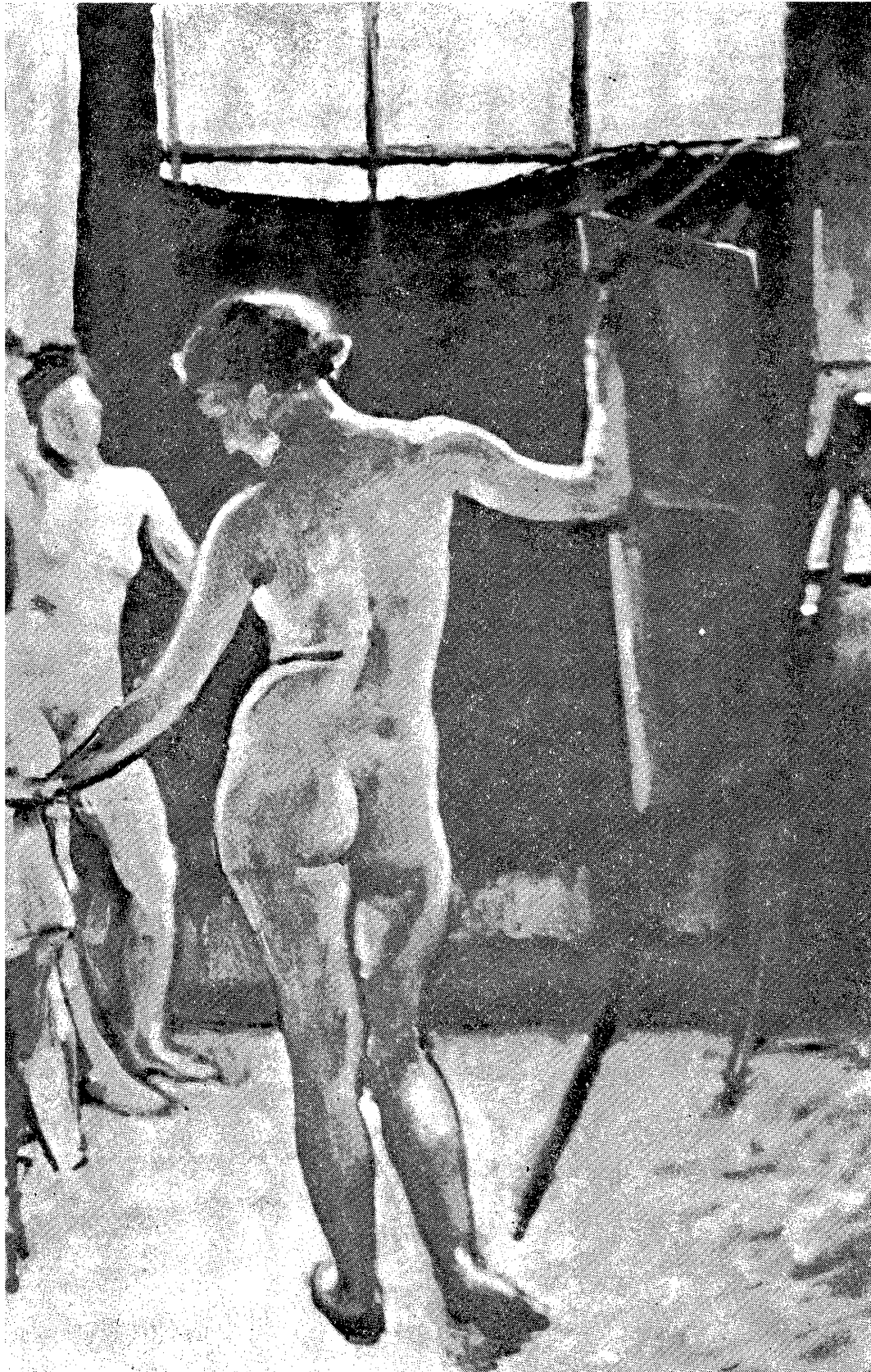
Kultúránk érdekében érdekelne-e felülvizsgáljunk: megtettünk-e mindent annak a kornak a művelődéstörténete érdekében, amelyben Oláh Sándor élt? Említett művei ahhoz az időszakhoz tartoznak, s miért kell azt a kort megfosztani kulturális kincseitől? Talán még meg lehetne menteni azt a keveset, amely még itt-ott fellelhető, s amely méltóképpen képviseli Oláh Sándor festészetét, hogy megőrizzük, mert az mindannyiunk közös kincse.

Nem sikerül minden festőnek öregkorában úgy alkotnia, mint Tizianónak. A legnagyobb művészeket is csak pár művük tette halhatatlanná és nem minden, amit teremtettek, mint ahogyan a mai alkotóknak sem minden munkájuk remekmű.

A szaktudás, az emberiesség és a kötelesség diktálja, hogy ne mutogassuk azokat a képeket, amelyeket Oláh betegsége alatt festett. Tegyük félre őket, és helyettesítsük a munkásságának első szakaszában született és még fellelhető jó alkotásokkal.

S most, születésének közelgő kilencvenedik és halálának tizedik évfordulóján még egy gondolat felmerül: talán nem volna könyvkiadó vállalatainknak sem nagy megterhelés, ha kiadnának egy könyvet munkásságáról, s azt legjobb munkáival illusztrálnák, ahogyan azt művészete megérdemelné. Azonkívül megjelentethetnénk még egy könyvet *Kis történetek a bácskai piktorokról* címmel, s abban érdekes megvilágításban bemutatnák vidékünk képzőművészeti fejlődését. Így Oláh Sándornak és csoportjának, valamint az utána jövő nemzedékeknek a munkássága sem maradna nyom nélkül. Ehhez a munkához természetesen nemcsak tudományos felkészültség kell, hogy mely évben, milyen technikával, milyen stílusban készült egy mű, hanem szaktudással párosult lelkiismeret is. Öszinteség és főleg elfogulatlanság is szükséges hozzá, mert a képet szeretni is kell. Mindegy az, hogy milyen

nemzetiségű művész festette, jó ember-e vagy rossz, erkölcsös-e vagy sem. Csupán egy valami fontos: a kvalitása. Csak a bajkeverők és a pletykalesők nézik a művet az alkotó személyén keresztül.

A műértés majdnem olyan adottság, mint a művész tehetsége. Ezért nem lehet mindenki kritikus. Legjobban az alkotó életútja jellemzi az időt és környezete művelődési állapotát.

Oláh Sándort Szabadkán kétszer temették el: egyszer amikor elföldelték holttestét, másodszor pedig amikor megengedték széthordani műveit a világ más tájaira.

Késő este volt már, amikor csendes szavú vendéglátómtól és Oláh Sándor képeitől elbúcsúztam. Hazafelé menve, gondolataimba elmerülve, nagyon szomorú voltam, mert éreztem, hogy milyen nagy és gazdag a művészet, s milyen szálnalmasan kicsi és kicsinyes tud lenni néha az ember.

Akt

Modellek

Öltözködés

KÉT NEVEN-DÍJAS MŰ

AZ ÉGI LABODA ESZTÉTIKAI ÉS ÓVODAPEDAGÓGIAI ÉRTÉKEI

Brasnyó István *Égi laboda* című óvodásoknak való gyermekverskötete első legkisebbjeinknek szánt jugoszláviai magyar verskötet, amelyet nemcsak az újvidéki Forum, hanem a budapesti Móra Ferenc Könyvkiadó is kiadásra érdemesnek minősített és a Forummal egyidejűleg meg is jelentetett 1971-ben. Ez a tény is beszédes bizonyítéka annak, hogy jó gyermekversek gyűjteménye a kötet, mint ahogy azt Bori Imre, a neves irodalmár és esztéta mondja róla „nagyszerű gyermekverskötet”¹-nek nevezve. Mégis mindmáig egy átfogóbb, a kötetben felölelt gyermekversek esztétikai és pedagógiai értékeire rámutató könyvismertetés, a kötetről teljesebb értékelés nem született meg. Kivéve Jung Károly költői szubtilitású, főként az *Égi laboda* költőjének versélményvilágára és a kötet verseinek tárgyára rámutató írását², Osvát Erzsébet dióhéjba foglalt könyvismertetőjét³ és Jódal Rózsa gyermekek figyelmét felhívó, hírközlő jellegű írását.⁴

Írásunkkal megkísérelünk rámutatni az *Égi labodában* szereplő gyermekversek esztétikai és óvodapedagógiai értékeire egyrészt azzal a céllal, hogy felhívjuk a gyermekverskedvelők figyelmét a kötetre, másrészt, hogy óvónőinknek és tanítóinknak segítségükre legyünk a jó gyermekversek kiválasztásában és irodalmi nevelésükben, és azzal a céllal is, hogy rámutassunk arra is, hogy hazai gyermekköltészetünk olyan nagyszerű gyermekversekkel dicsekedhet, melyek megérdemelnék, hogy akár a szerző kötetének újbóli kiadásával, akár egy jugoszláviai magyar gyermekvers-antológia válogatásként a legkisebbjeink szeretett ajándékává válhassanak.

Az *Égi laboda* 37. óvodásoknak és kisiskolásoknak való verset ölel fel, s köztük alig akad egy-egy kevésbé jó vers, kevésbé sikerült művészi alkotás. Nagy ajándéka, gazdagítója a kötet a jugoszláviai magyar gyermekköltészetnek.

A benne található verseket a játékosság, a boldogság, a vidám hangulat hatja át és a gyermek élénk képzeletvilágát foglalkoztató költői szándék és annak művészi megvalósulása:

*Megjöttek a szekeresek,
szekeresek
mit keresnek?*

*Hajtogattak nyirfa ágból,
karóból és
labodából.*

*Elvesztették a szekeret,
a szekérből
a kereket.*

*Mikor pedig tovább mentek,
kereket biz
ott sem lelték*

(Szekeresek)

¹) Bori Imre: *Irodalmunk évszázadai*. Forum, Újvidék, 1975.

²) Jung Károly: *Ajándék a legkisebb olvasóinknak*. Magyar Szó, 1972, február 5.

³) Brasnyó István: *Égi laboda*. (Osvát Erzsébet) Óvodai Nevelés, 1972. 5. sz. 195.

⁴) *Égi laboda* (Forum, Újvidék, 1971). Jó Pajtás, 1972. 4. sz. (Jódai Rózsa)

A tanyán van
három ló —
mint a felhő,
elszálló.

Az elsőnek
harisnyája,
bár a lába
sose fázna.

A második
patkójával
csillagot rúg
hajnal tájban.

A harmadik
kötőféken
füvet legel
lenn a réten.

Az ég kékjén
három ló —
mint a felhő,
elszálló.

(Három ló)

A versek ilyen jellegű költői világához — amely a jó gyermekvers jellemzője — tehetséges és tanult költői alkotástöbbletként járul hozzá a versszerkesztésben az érzelmek, a gondolatok tömörsége és lezártsága. Ilyen gyakran képez a kötet verseiben egy-egy vagy esetleg két verssor egy-egy költői gondolatot könnyen érthetővé és megjegyezhetővé téve azt a gyermek számára, s egyben mozaikszerű képekké varázsolva a verset és könnyed ritmust, szabályos lüktetést kölcsönözve neki:

Jég reccsen odakint,
fényes csillag hova int?
Mikor köszönt a kakas,
hajnali hó,
hajnali hó,
mint a kútágas, magas,
s a virradat rátapos:

hajnali hó,
hajnali hó,
szán előtt két szürke ló,
nincs patkó, rájuk való;
hajnali hó,
hajnali hó!

(Hajnali hó)

Ostor pattog
haragos —
megjött a tél,
de fagyos!

Holnap már
hó szítál,
gyorsan-frissen,
szaporán.

(Ostor pattog)

S mindezt nagyszerűen egészíti ki a költői képek szuggesztivitására alapozó, a gyermek érzés- és képzeletvilágát megkapó költői alkotásmód, amely hol a nevetető, tréfás mozzanatra, hol a szürrealista, hol pedig a nonszensz költői ábrázolásra épít:

Dércsípte paprika
éppen most ugrik a
mezsgyénken át.

(Bokorban szél matat)

Rézcsat csattog:
fütyös-rojtos
libapásztor
szél szárnyán most
hova táncol?
Hová viszi
a lova,
gúnár húzta
taliga,

merre a libalegelő?
Ha a gúnár
elfutna,
taligára
nem jutna
se kerék,
se derék,
Csak egy zsákba
két csutka.

(Libalegelő)

Mit csinál most Magura,
aki a vihar ura?
Forgószélet,
akármít,
mi sötétben
világít.
Tölcséréből
por perreg,
szállnak a
fazsindelyek!

Ezt csinálja Magura,
igy nagyobb a figura!
Aki látja,
el sem hiszi,
a fazsindelyt
visszaviszi:
kípp-kopp
kalapács,
egy-kettő,
hull az eső
ragyog a tető.

(Magura)

Az *Égi laboda* verseiben egyaránt megtaláljuk a valósághoz közel álló és attól elrugaszkodó költői tárgyat, de akár egyiknek, akár a másiknak a művészi megformálását adja a költő, mindaddig a gyermeki érzés- és gondolatvilág szintjén mozog elragadtatva a mondanivalóval és kifejezésformával a gyermek lelkét, s így versei vonzóak, kedvesek:

Szikes tó
Berettyó —
benn a
nagy halak.
Nagy halak
alszanak
ollózó
sás alatt.
Jég alatt
buborék,
főltötte

van a lék —
pára száll,
lebegő,
megáli a
levegő.

Kődbe fordul
a nádseprő,
a jég olyan
áttetsző.
Rajta fut a

róka, nyúl,
a fülük most
lekonyul,
mert:
jön a
halász,
jön a
kanász,
jön az erdő-
kerülő.

(Berettyó)

Paraszas hintó
gördül az égen:
villámok hajtják
északi szélben.

Sárgarigó követi:
Merre száll a nyár?
Honnan hullott a fákra
ezüst ökörnyal?

(Csalóka tenger)

A kötet legjobb, legművészebb verseinek azokat érezzük, amelyek a költői képek csodálatos varázsával ejtik hatalmukba a gyermeket. A *varjú* című vers még a rendkívül gazdag, határt nem ismerő gyermeki képzeletvilágot is meglepi költői képeinek merészségével, de ugyanakkor valósághoz való kötődésével is. Az óvodapedagógiai gyakorlat azt bizonyítja, hogy ezek a képek a legintenzívebb élményfakasztó hatásúak, amelyek a gyermek ismeretvilágában élő valósághoz tapadnak, de újszerűségükkel, meglepő voltukkal csodálatba is ejtik őt, s ezáltal erős ösztönzést, szárnyalást adnak képzeletének. Ilyen költői képekben gazdag vers *A varjú*. Milyen megkapóak, mesteriek a varjú otthonát, mostoha, természet nyújtotta életkörülményeit ábrázoló képek a bevezető versszakokban:

A varjú száll
havas ágyba,
bükfá-makkfa
koronára.

Ha éjfél jön
csípős széllel,
varjú dunyhát
széllel bélel.

Takarózik
holdvilágba,
ami odafagy
az ágra.

A vers negyedik versszaka egyszerűségével, hétköznapiságával nyomó-
sítja a mondanivalót. Kontrasztot vet az előző versszakok elvarázsoló költői
képeire, így a gyermek érdeklődését, csodálkozását újból rájuk irányítja:

*A varjú ha
ágyban hálna,*

*Ügyet sem vetne
a fákra!*

Majd a vers utolsó két versszaka a költői érzés új és vidám színével
nyugtatja meg, ringatja el a gyermek lelkét, a hazai gyermekköltészetünkben
újszerű, modern szürrealista költői kifejezésformával:

*Énekelne
a holdfénynek —
ne bújjon be
a kéménybe!*

*Hagyja el
az égi utat,
kútból vessen
szép lángokat.*

A költői kép az irracionálisával is vonzó lehet a gyermek számára.
Közismert dolog, hogy a gyermek játékában is fantasztikus dolgokat él át
élénk képzelete segítségével, így természetéből adódik, hogy kedveli a költői
túlzást, a nonszenszt a versekben is. Különösen ha az az életből vett min-
dennapi valósággal áll szemben, vele alkot kontrasztot, mint ahogy azt a
Három ló és a *Mi van a patakban?* c. versekben tapasztalhatjuk.

A *Három lóban* az első és negyedik versszak közé — amelyek valóságot
ábrázoló költői képek — beékelődnek a valóságon túli, nonszensz költői képek,
melyek játékos merészségükkel megkapókká válnak a gyermek számára, oly-
annyira, hogy önkéntelenül is mondogatja őket önmagában vagy társainak
játék közben, s ez a legbeszédesebb bizonyítéka a vers gyermek lelkében
való zsongásának, meggyökerezésének, a verssel beállt élményfakasztó hatás
erejének, amiben a vers a legfontosabb funkcióját tölti be:

*A tanyán van
három ló —
mint a felhő,
elszálló.*

*Az elsőnek
harisnyája,
bár a lába
sose fázna.*

*A második
patkójával
csillagot rúg
hajnaltájban.*

*A harmadik
kötőféken
füvet legel
lenn a réten.*

Hasonló a költői világa, de más a belső és külső szerkezeti felépítése a
Mi van a patakban? című versnek. A csupán egy versszakból álló nagyszerű
párbeszédes formájú versnek csak a bevezető két verssora valóságot ábrá-
zoló költői kép. Mintha csak vele a költő a valósághoz akarná kötni a vers
irracionális költői képeit. S e kettős költői világgal válik a vers a gyermek
számára vonzóvá, képzelet- és érzelmi világában erős hatást kiváltó művészi
alkotássá:

*— Mi van a patakban?
— Varangyos béka.
— Van-e neki búzája?
— Majdnem egész véka.
— Mit csinál a búzával?
— Malomba viteti.
— Mit csinál a molnár?*

*— Garatba felönti,
a malom megőrli,
mindenki láthatja,
aki lesi ideki,
aki lesi odabe,
hogy forog a malom
szeles-tüzes-vizes-köves*

Azok a versek is kedvesek az óvodásoknak és kisiskolásoknak egyaránt,
amelyek a való élet egy-egy mozzanatát fejezik ki a maga realitásában és
felhívják a figyelmet az élet apró-cseprő örömeire, élményt jelentő esemé-
nyeire, történéseire, szépségeire a figyelmet. Ilyen költői világú versek a
kötetben az *Ostor pattog* és az *Őszi szüret*.

*Ostor pattog
haragos —
megjött a tél,
de fagyos!*

*Holnapra már
hó szital,
gyorsan-frissen,
szaporán.*

*S csak a kémény
ereget
hatalmas füst-
felleget.*

*Este a madár ha
elül,
fészkére sűrű köd
terül:
ez a takarója.
O O O*

*Ám a madár már
elült,
szemedre álom
települt,
s rád ki vigyáz?*

*A lila alkony
átszáll
és tenyeredre majd
rászáll
egy kék búzavirág*

(Este)

*Fehér ló az álomom,
ó, ezt sose bánom.
Fehér lovon
messze megyek,*

*ég veletek,
erdők, hegyek!
Lovam lába hófehér,
ki az, aki utolér?*

(Álom)

Ezekben a versekben a csodálatos vershangulaton túl alkotói hatástöbblet-ként a költő magát a gyermeket is a vers világába szövö, így közelebb hozva a költői tárgyat a gyermekhez, és fokozva a vers érzelemfakasztó erejét. Tudatos és tehetséges költői alkotásmódra vallanak ezek a versek, melyekben a költő művészi alkotó tehetsége és a gyermeki lelki világ ismerete ötvöződik egybe.

Az *Égi laboda* verseiben a gyermekhez közel álló költői tárgynak konkrét, a valósághoz erősen kötődő vagy szürrealista költői képein túl fokozott érzelemfakasztó hatású kifejezésformája az erős löktetésű, a verseknek szabályos vagy szabálytalan sodrást nyújtó ritmusuk.

A kötet versei között akadunk olyanokra is, amelyek selytelmes és „incselkedő”¹⁴ költői hangvételükkel ragadják el a gyermek lelkét, ilyen költői világukkal nyújtanak sokirányú szárnyalást a gyermek képzeletének:

*Esőzsák,
esőzsák,
bőrig ázik
a világ.*

*Esőzsákban
hét testvér,
mind a hét szól:
— Jó estét.*

*O O O
S míg ők hétszer
hetet szólnak,
a felhőkből
kicsordulnak:*

(Esőzsák)

*Si-si —
hegynek fel,
hegynek alá —
si-si.*

*Hó-hó —
átfogja nyakad,
majd ölébe kap —
hó-hó.*

*Fú-fú —
szél csipeget
nagy fergeteget —
fú-fú.*

(Téli világ)

*Égi laboda,
nem jutsz
te haza!
Hogyne jutnék,
szellő száll,
vagy letép egy
kisleány.*

*Égi laboda
nem jutsz
te haza!
Hogyne jutnék,
vihar támad,
tövestül
töri a fákat.*

*Égi laboda,
nem jutsz
te haza!*

(Égi laboda)

Alig akad a kötetben vers, amely különleges és fejlett ritmusával, sőt a sorvégek összecsengéseivel, rímeivel és más nyelvi eszközeivel is ne fogná meg a gyermeket, ne járulna hozzá a teljes esztétikai hatáshoz, ne váltana ki érzelmet belőle. Mégis úgy érezzük, hogy az *Égi laboda* darabjainak többségében súlyközpontúak a színárnyalatokban gazdag, szuggesztivitásukkal erős költői képek, ezért is helyeztük írásunk központjába a versek költői képei, hangulata, világa alapján való szemléletet, egy pillanatra sem feledkezve meg a vers mondanivalójának és művészi kifejezésformáinak szerves egységéről, együttes esztétikai hatásáról. Ezt a megközelítést sugallta legcélravezetőbbnek a kötetben előforduló jó versek nagy száma is, melyek közül csak néhánynak a kiragadása és sok szempontból való elemzése — mert nagyobb számú versnek sokoldalú elemzését írásunk terjedelme nem tette volna lehetővé — szűkítette volna az olvasóban a kötet összképét. Erről a szándékunkról azonban nem mondtunk le, csupán egy külön írásunkban szeretnénk megvalósítani.

Néhány vers változatos és különleges, a gyermeket magávalragadó, egyszerű ritmusáról külön is szólnunk kell, mert ezekben a költeményekben a ritmus az a művészi kifejező tényező, amely elsődlegesen kelti fel akkusztikai hatásával — különösen a kis- és középső csoportos — gyermekek figyelmét.

Valamennyi darabot fejlett ritmus és igen gazdag és változatos ritmusvariációk jellemzik. Az *Ostor pattog* és az *Esőzsák* együtemű verssorokból állnak. Pattogó ritmusuk a költői tárgyjal harmóniát képez. Az előbbiben a páratlan és páros verssorok különböző szótagszáma (4:3:4:3) ismétlődően lassuló ritmust eredményez. Ezzel szemben az *Esőzsákban* a verset szerkezetileg is összefogó, gondolairitmus funkcióját betöltő versszakok első két sorának egyenlő szótagszáma (3:3) felgyorsuló ritmust biztosít, s ezzel a gyorsuló és lassuló ritmusváltozással érdekessé teszi a költeményt:

*Ostor pattog
haragos —
megjött a tél,
de fogyos!*

*Holnapra már
hó szítál,
gyorsan-frissen,
szaporán.*

(*Ostor pattog*)

*Esőzsák,
esőzsák,
bőrig ázik
a világ.*

*Esőzsákban
hét testvér,
mind a hét szól:
— Jó estét.*

(*Esőzsák*)

A *Szekeresek* és az *Este* című versekben a kétütemű és együtemű verssorok váltogatják egymást szaggatott ritmust adva. Az előbbiben a szaggatott ritmus érzékletesen fejezi ki — a stílus-fonetikai eszközzel: a hanghatással társulva — a szekér zörejét, döcögő előrehaladását. Az első három versszakban a 115 hang közül az *e* hang 32-szeri és a *k*, *p*, *t* felpattanó zöngétlen zárhangok 29-szeri előfordulása szaggatottá, kattogóvá, lassú üteművé, egyhangúságával figyelmet felkeltővé teszi a ritmust:

Megjöttek a | szekeresek,
szekeresek
mit keresnek?

Elvesztették a | szekeret,
a szekérből
a kereket.

Mikor pedig | tovább mentek,
kereket biz
ott sem leltek.

Majd a vers folytatásában a megváltozott költői világot, a beálló fordulat hangulatát hűen fejezi ki a mély és magas magánhangzók (18:25) és a lágy és kemény mássalhangzók (40:17) kellemes hangzást nyújtó relatív harmóniája:

Ördögszekér | fut a havon,
gyalog megy az,
nem megy lovon.

— Hő, Fakó, | hő Deres —
kiáltja a | főszekezes.

Itt görög,
ott pörög,
újév napján | mennydörög.

Milyen mesterien művészi a költői világból fakadó szerkezet és ritmus felépítés! A verskezdő és a versszakokat bevezető sorok egészen az utolsó előtti versszakig a magyar népdal gyakori formájára emlékeztető kétütemű ösi nyolcasok (4+4 szótag), amelyek élénk, ropogós, gyors indítást nyújtanak a versszakoknak, híven érzékeltetve a költői tárgyat, a szekér dinamikáját. Az utolsó előtti versszakban fordulat áll be, a ritmus lelassul. Itt már a versszakkezdő sor nem 4+4 szótagszámú, hanem 3+3. Míg végül az utolsó versszakban a ritmus vontatottan lassúvá válik azzal, hogy a kétütemű verssor helyett együtemű, költői variációként ismétlődő verssor vezet be a versszakot, és az előző versszakoktól eltérően, azokkal szimmetrikus ellentétként kétütemű sorral zárja a művet, átölelve így az egészet kétütemű nyolcszótagú versindító és verszáró sorral, amely nemcsak a ritmust, de a szerkezeti felépítést is szimmetrikusan zárta, művészivé teszi:

*Megjöttek a | szekeresek,
szekeresek
mit keresnek?*

O O O

*Itt görög,
ott pörög,
újév napján | mennydörög.*

Az érdekes költői tárgy, a tréfás hangú mondanivaló, a jól sikerült ritmus, rímelés, szerkezeti felépítés, akkusztika a kötet egyik legjobbjává teszi ezt a verset.

Ugyancsak két- és együtemű verssorok váltakoznak az *Estében*, de ellentétben a *Szekeresek* ritmusával, amelynél a kétütemű sorok többnyire verssor- és gondolatzárók, az *Estében* a kétütemű verssorokból az együteműekbe áthajlanak a gondolatok. Ezek a sorok igazi költői enjambement-ok, amelyek egészen lelassítják a ritmust, s ezáltal, valamint a verssorok csodálatos összecsengésével, rímelésükkel elragadtató hangulatot kölcsönöznek:

*Este a madár ha
elül,
fészkére isűrű köd
terül:
ez a takarója.*

*Ám a madár már
elült,
szemedre álom
települt,
s rád ki vigyáz?*

Az előbbiektől eltérő felépítésű és ritmusú is a *Téli világ*. Ebben a gondolatritmusszerű versszakkezdő és záró sorok indulatszó funkciójú hangutánzó szavak ikerítései, amelyek különös lüktetést, ritmust, de hangulatot is adnak:

*Si-sí —
hegynek fel,
hegynek alá —
si-sí.*

*Fú-fú —
szél csipeget
nagy fergeteget —
fú-fú.*

Néhány szóval már érintettük az *Égi laboda* rímgazdagságát is. Írásunknak nem célja részletesebben foglalkozni versrímeinek sokszínűségével, változatosságával. Külön kellene foglalkoznunk ritmus- és rímvizsgálatával. Mivel azonban a ritmus és a rím is jellemző költői kifejezőeszközei a gyermekversnek, ezért — ha csak egy-kettővel is — a ritmust és a rímet is vizsgálatunkba vontuk.

Az *Égi laboda* rímei művésziek, funkcionálisak, szerves részei, költői kifejezőeszközei a verseknek. Nemcsak kellemes hangzásúak, de játékosságuknál, természetességüknél fogva a gyermek számára érdekesek is: elül — terül, verebet — melegét, elült — települt, átszáll — rászáll (*Este*); ágyba — koronára, széllel — bélel, holdvilágba — ágra, hálna — fákra, utat — lángokat (*A varjú*); álmom — bánom, megyek — veletek — hegyek, hófehér — utolér (*Álom*); potyogó — mogyoró, körte — körbe, létrát — lép át, álom — tájon (*Őszi szüret*); Magura — ura, akármit — világít, pereg — fazsindelyek, Magura — figura, egy kettő — a tető (*Magura*).

Írásunk célja nem az volt, hogy a *Égi laboda* minden művészi értékére rávilágítsunk, sem pedig, hogy világát, versmotívumait Brasnó István költészetében meghatározzuk. Azt szerettük volna elérni, amire a bevezetőnkben utaltunk: felhívni részletesebb írással az *Égi labodára* az olvasók és a gyakorló pedagógusok (óvónők, tanítók) figyelmét, mert úgy érezzük, hogy a jugoszláviai magyar gyermekköltészet egyik legjobb kötete. Olyan versek gyűjteménye, amelyet túlzás nélkül tekinthetünk irodalmunkban úttörő jelentőségűnek, és amely az egyetemes magyar gyermekköltészetben is a kiváló versek gyűjteménye. Darabjai költői tárgyukkal, világukkal, a költői képek szuggesztívitásával, képzeletfakasztó erejével, ritmus- és rímgazdagságukkal magukkal ragadják a gyermeket, esztétikai élményben részesítik. Az, hogy a kötet egyes képalkotásában, ritmusában fellelhető a legnagyobb magyar gyermekköltő, Weöres Sándor hatása, csak Brasnó István költői tehetségét dicséri.

BÁJOLÓ — AZ IDEI NEVEN-DÍJJAL KITÜNTETETT GYERMEKVERSKÖTET

Előjáróban meg kell jegyeznünk hogy a gyermekversek elemzésekor főként e két alapvető szempontot kell figyelembe vennünk, szem előtt tartanunk: a vers művészi értékét és a gyermekre való hatását. Közismert dolog ugyanis, hogy a legjobb vers sem tud a gyermekben érzelmet fakasztani, ha mondanivalója, költői kifejezésformái, tárgya stb. a gyermek érzés-, gondolat-, és ismeretvilágától távol álló. De az a vers sem, amelynek ugyan gyermekhez közel álló mondanivalója, kifejezésformája, tárgya stb. van, de rossz vers, tehát nem művészi alkotás. A gyermekversköltő nagysága éppen abban rejlik, mennyire sikerül jó verset, igazi művészetet alkotnia, de olyat, amit a gyermek át tud élni, ami a gyermekben érzelmet tud kelteni. Ha Jung Károly *Bájolóját* — mint ahogy a kötetben közzétett versek nagy hányada sugallja — óvodás és kisiskolás gyermekeknek szánta, a legkevésbé sikerült verseinek azokat kell tekintenünk, amelyek a költő gyermekkori élményeinek idilljei (*A pintér*, *A vásáron*, *Dinnyeréme Lőrinc*, *Mit dagasz a fazekas*, *Betyárosan*); ezek a versek a gyermektől távol álló és ezért elvont költői világukkal nem tudnak élményt fakasztani a gyermekben.

A kötet verseinek túlnyomó többségét azonban a jó, a művészi jelzővel illelhetjük. A *Bájoló* költője a gyermeki érzés és képzeletvilágra, valamint a gyermek természetéből eredő játékoságra építve ötvözi művésztét a gyermek számára sokszor izgató, érdekes (Kolbász utca, pulyka meg a hurka, halászok, vadászok, vadkacsa, csodák), mások viszont a leghétköznapibb költői tárgyat (ősz, kocsinúd stb.). Így válnak a versei művésztetté, de egyben a gyermekhez közel álló alkotásokká is, vagyis gyermekköltésztetté. Jung Károly gyermekverseinek varázsa a tréfás, vidám hangulatukban, a költői képek konkrét, de meglepő voltában, a versek érdekes és változatos szerkezeti felépítésében és gazdag, megkapó nyelvi és stiláris kifejezőformájukban rejlik.

A kötet versei közül elsőként teszünk említést a vidám, a tréfás hangú versekről részint azért, mert ezeket érezzük a kötet legjobb gyermekverseinek, részint pedig azért, mert a számuk is a legszámottevőbb a könyvben, s így jellegzetes vonást kölcsönöznek neki, és a legbeszédesebben fejezik ki a költő vallomását is a verseiről: „A *Bájoló* olvasóinak a világ derűs oldalát kínálom fel, s szeretném hinni, hogy a verseken keresztül közelebb is kerülnek hozzá valamennyien.” (Bájoló. 69.)

A kolbász utca

A vers a tréfás tárgyú versek közé tartozik. Eppen a meglepő, a gyermek számára érdekes költői tárgyával és nyelvi kifejezőerejével válik a gyermek kedves versévé. Mondanivalója a költő tréfás jókedvének költői kivetése, az, ahogyan a hétköznapi valóságot a gyermeket megkapó, képzeletét foglalkoztató költői oktatással varázsolja.

A vers egyszerű, mindennapi hírközlésre asszociáló bevezető versszakal indul:

*A Kolbász utca
Olyan utca,
Mint a legtöbb*

*Másik utca,
Csak a neve
Kolbász utca.*

Majd a második versszakban a költői jelzővel, metaforával és hasonlattal a gyermeki képzeletnek hol a valóság, hol pedig az irrealitás világában nyújt szárnyalást:

*Csupa kátyu
Ez az utca,
Kanyarog a*

*Kolbász utca,
Mint a kolbász,
Görbe utca.*

S végül a harmadik versszakban a *híres* költői jelző még egyszer a figyelem központjába vonja a kacagtató, a meglepő költői tárgyat, és zárja is a verset:

*Kolbász utca
Híres utca,*

*Ha már egyszer
Kolbász utca.*

Egyszerűségében, földhözragadt életközelségében, de ugyanakkor erős képzettársító erejében jó alkotás ez a vers.

A pulyka meg a hurka

Ebben a versben a nevetető költői tárgy harmonikusan fonódik egybe a költői kifejezőforma óvodás gyermekeknek egyik legvonzóbb változatával a szójátékkal, s a kettő naggyá teszi a verset. Ehhez mintegy művészi kifejezésforma többletként társul a vers különleges, szaggatott, egyenetlen ritmusa, mely az első három versszakban a mondat-, a gondolatkezdő verssorokat két-két ütemre, a gondolatzárakat pedig egy egy ütemre tagolja különös lüktetést kölcsönözve a versnek:

Egyszer | volt egy
Csúf pulyka,
Egyedem | begyedem
Vaskampó.

Aztán | jött egy
Nagy hurka,
Egyedem | begyedem
Vaskampó.

Később | lett egy
füstölő,
Egyedem | begyedem
Vaskampó.

Az ilyen egyenetlen ritmus éppúgy elragadja az óvodás gyermeket, mint a szójáték vagy az újszerű, szokatlan költői kép.

S teljes esztétikai élményt nyújt a gyermek számára a vers, ha a különleges ritmusba beleszövődnek a gyermeket megkapó költői képek, mint ahogy tapasztalhatjuk ebben a versben:

Egyszer volt egy
Csúf pulyka,
...
Aztán jött egy
Nagy hurka,
...

Később lett egy
Füstölő,
...
Füstölőben
Nagy hurka
Meg egy füstölt
Csúf pulyka,

A költő gyermekkori logikára épülő szerkesztésmódját tükrözi a vers szerkezeti felépítése is. Az első két versszakban a költői képek egymásutánja a maga induló logikátlan összefüggéstelenségével felcsigázza a gyermek érdeklődését:

Egyszer volt egy
Csúf pulyka,
Egyedem begyedem
Vaskampó.

Aztán jött egy
Nagy hurka,
Egyedem begyedem
Vaskampó.

A harmadik versszakban fény éri a költői gondolat kifejezést, mely a gyermeki meghökkenésnek feloldását eredményezi, de egyben az érdeklődés fokozásának újabb lendületet ad, mert nem zárul vele a költői gondolat:

Később lett egy
Füstölő,

Egyedem begyedem
Vaskampó.

S végül a negyedik, az utolsó versszak nagyszerűen zárja a verset egybefogva az előző versszakok mozaikszerű költői képeit:

Füstölőben
Nagy hurka,
Meg egy füstölt

Csúf pulyka,
Egyedem begyedem
Vaskampó.

Elszőkött a kocsirúd

Még erősebb derűt, kacajt, azaz pozitív érzelmet, de ugyanakkor csodálkozást is vált ki a gyermekben ez a vers az előbbieknél. A groteszkre épülő vers a gyermekhez közel álló költői tárgyát oly csodálatosan, játszva a költői képekkel, a megszemélyesítésekkel varázsolja művészetté, hogy az vele szárnyra kelti a gyermek képzeletét, s mosolyt, derűt vált ki a lelkében.

A három versszakra tagoló versben úgy viselkedik a kocsirúd, mint a rakoncátlan, szófogatatlan gyerek: „elszőkik” a kocsiból, „árkon-bokron” tova „fut”, s testvérei, a „négy kerék” és a „szekénderék” siratják, zokognak utána. Nemcsak a vidám hangulatában, nevetető hatásában rejlik e vers értéke, de abban a sokféle asszociációban is, amelyet kivált a gyermekben. Igazi gyermekvers, melynek költői világa a gyermeki élethez, viselkedéshez közel álló, művészi kifejezésformái pedig elragadtatóak.

A vidám hangulatú vers első két versszaka a gyermeki képzelettel könnyen átfogható nevetető konkrét költői képekből áll:

*Elszökött a
Kocsirúd,
Arkon-bokron
Egyre fut,
A folyón is
Általjut.*

*Sír utána
Négy kerék,
Zokog a
Szekérderék,
A lovat
Hová tegyék?*

A záró versszakban éri el a vidám, a túlradó költői érzelem a tetőfokát, s így válik csattanós zárójává hangulatnak és a versnek is:

*Árva a két
Kisafa,
Rúd nélküli*

*Kocsiba'
Ki utazna
Lagziba?*

Porkoláb

Kedveltek az óvodás gyermekeknek az olyan versek is, amelyeknek nincs meghatározható költői mondanivalójuk, amelyek csupán a meglepő, a szokatlan költői szóalkotásra, a szójátékra, szóismétlésekre s a gyermek természetéből eredő „halandzsálásra”, a szavakkal való játékra és a tréfás jókedvre épülnek. Ilyen vers a *Porkoláb*.

A miniatűr, mindössze három kis versszakból álló költői alkotás első versszaka gyermeket meglepő tréfás költői kérdés:

*Ki látott egy
Nyakiglábot,*

*Hátán vitt egy
Háromlábat?*

A második versszak az elsőnek mintegy költői válasza, de olyan, hogy a vers tréfás hangulatát megtartja továbbra is a vidám versindítás szintjén a csodálkozást kifejező „Hű” versszakkezdő indulatszóval és a gyermekeknek érdekes „A sapkáján Szarkaláb!” költői képpel.

A vers alapját képező groteszk, költői túlzás a harmadik versszakban éri el csúcspontját a nonszensz költői képben, mely a költői tréfás jókedv tovaáradását is berekeszti:

*Ki látott ily
Porkolábat,*

*Megmászta a
Haranglábat!*

Halászkok, vadászkok

A gyermekversek esztétikai hatását a művészi kifejezésformájukon és költői mondanivalójukon túl nagymértékben meghatározza a gyermek érzés- és ismeretvilágához közel vagy távol álló költői tárgy. A gyermek azokat a verseket tudja igazán átélni, azok tudnak lelkében kellő intenzitású érzelmet kiváltani, amelyeknek a tárgya a gyermek ismeret- és érzésvilágból való vagy ahhoz legalább közel álló. Ennél a gondolatunknál azonban — a félreértés elkerülése végett — hangsúlyoznunk kell, hogy sosem a költői tárgy a vers elsődleges és legerősebb élményfakasztó eszköze, hanem a mondanivalója és a művészi kifejezésformája, de a gyermekverseknél mintegy hatástöbbletként fontos szerep jut a költői tárgynak is.

A *Halászkok, vadászkok* című vers a gyermek ismeret- és élményvilágából meríti a tárgyát, és már ezzel megkapja a gyermeket, de a verset nem csupán ez a vonzás teszi jó gyermekverssé, hanem a költői tárgyak olyan művészi megformálása, amelyben a humánus a költői alapérzés, s amelytől a gyermek lelke megtelik örömmel, boldogságérzettel a halászkok, de különösen a vadászkok eredménytelenségén és kedvenc állatai: a nyúl, az óz s a vadréce megmenekülésén:

*A határban
Minden nyúl,
Elfutott már
Erdőn túl,
A réce is
Meglapul.*

*A halászkok
Kikötöttek,
A vadászok
Hazamentek,
Mit se fogtak,
Mit se lőttek.*

A vers szerkezeti felépítése is figyelmet érdemel. Az első két versszak indítása azonos, de más-más költői tárggyal:

*Elindultak
A halászkok
...*

*Elindultak
A vadászok
...*

Az egyszerű, de ugyanakkor természetes gondolatrítmusszerű szerkezete érdekessé és könnyen megjegyezhetővé teszi a verset.

Az utolsó versszakban a két költői tárgy egybefonódása, amely csattanóval, nyomatékkal emeli ki a vers alapgondolatát, és ugyanakkor egybefogja és zárja is a költői mondanivalót, tehetséges és tanult költőre vall:

*A halászkok
Kikötöttek,
A vadászok*

*Hazamentek,
Mit se fogtak,
Mit se lőttek.*

A vers költői nyelvét, stílusát és az egyszerűség, de egyszerűségében is a gyermek érdeklődését felkeltő és tudatos érzelmi hatást kiváltó költői felsorolások, s azoknak is a belső rímhatást, kellemes összecsengést keltő névszórágos változata s egymásutánja nemcsak a vers mondanivalójának, de hangulatának is nyomatékot ad:

*...
Hogy halásznak
Pontyra, csikra,
Kecsegére.*

*...
Hogy vadásznak
Nyúlra, őzre,
Vadrécére.*

Jellegzetes és élményfakasztásra törekvő költői alkotásmód a versben dinamikát kölcsönző igék gyakori előfordulása. A mindig cselekvő, tettekre valószínűsítésben és gondolatban egyaránt mozgást, dinamikát igénylő gyermeki lelket megragadja a versben általában, de különösen az utolsó versszakban előforduló igék gyakorisága:

*A halászkok
Kikötöttek,
A vadászok*

*Hazamentek,
Mit se fogtak,
Mit se lőttek.*

Őszi változatok

A gyermekversekben a költői tárgy sokféleségének csak egyik legkedvesebb, legeragadóbb színét képezik a természet, a virágok és évszakok mint költői tárgyak. Az ilyen tárgyú gyermekversekben is a költői kép újszerűsége, szokatlan, megkapó jellege az, amely megragadja a gyermek lelkét, amely érzelmet vált ki benne. De ezekben a versekben sem sztatikusak, nem nyugalmat, mozdulatlanságot árasztók a költői képek, hanem dinamikusak, mozgást, változást kifejezőek. Ilyen tárgyú és jellegű költői alkotás az *Őszi változatok*.

A vers versszakainak kezdő két verssora a napszakoknak elragadó költői képekkel kifejezett variációja, amelyet mesteri szerkesztésű ölelkező gondolatrítmus fog össze mind a költői gondolat, mind pedig a versszerkezet felépítésében. Ez a versfelépítés a benne variálódó napszakokkal és természeti képekkel kedvessé és könnyen megjegyezhetővé teszi a gyermekeknek a verset:

*Késő őszi
Hajnalokon,
Zuzmára ül
Ablakomon.*

*Késő őszi
Reggeleken,
Varjak szállnak
Fellegeken.*

*Késő őszi
Nappalokon,
aVrjak szállnak
Fellegeken.*

*Késő őszi
Esteleken,
Zuzmára ül
Ablakomon.*

A vers minden versszaka egy-egy megkapó költői kép, egy-egy elragadó költői érzés, gondolat, mely különös hangulatot és vizualitást nyújt a versnek.

Nem szóltunk a kötetben szereplő többi jó és néhány kevésbé sikerült versről, de már írásunk így is túl terjedelmes lett. Úgy hisszük azonban, hogy nem foglalkoztunk többet a *Bájolóval*, mint amennyit a benne előforduló jó gyermekversek megérdemelnek, annál is inkább, mert adósai vagyunk a jugoszláviai magyar gyermekköltészetnek. Ugyanis a hazai gyermekköltészetünk sokkal gazdagabb és értékesebb, mintsem hogy úgy elhallgassuk, oly mostohán bánjunk vele, mint ahogy azt a múltban tettük.

Ha írásunk törleszt a hazai gyermekköltészetünkkel szembeni adóságunkból, törekvésünk nem volt hiábavaló.

OLVASÓNAPLÓ

KLASSZIKUS ÉRTÉKEINK

ÍRÓ ÉS IRODALOMSZERVEZŐ

Szenteleky Kornél — Kornel Senteleki

Az előszót írta: Bori Imre.

Forum, Újvidék, 1976.

Irodalmi fejlődésünk mai szakaszában eljutottunk arra a kiadói tevékenységet is állandóan terebélyesítő szintre, amelyen már a jugoszláviai magyar irodalom úttörőinek életútját bemutató könyveknek is sorra kellene kerülniök. Az *Életjel Miniatűrök* szegényesen megszabott terjedelmükkel csupán csak jeleztek ezt a munkaterületet, de visszhangjuk megmutatta — külföldön talán még jobban, mint idehaza —, hogy az ilyen műveket nagyon várják tőlünk az olvasók, az írástudók, az irodalomszervezők: a szellemtörténet elhivatott kutatói.

Ezt a kérdést most újra, még indokoltabban felveti a nemrégiben megjelent kis könyv Szenteleky Kornélról. Amikor már majd tíz esztendeje ünnepeljük a Szenteleky-napokat, a vele s életművének feldolgozásával foglalkozó kiadói tevékenység nem mondható ilyen figyelemre méltónak. Az elmúlt harminc esztendő alatt mindössze egy kétkötetes gyűjtemény jelent meg Szentelekyről, helyesebben Szenteleky Kornél jelesebb írásainak újrakiadásával. Az író születésének hetvenedik és halálának harmincadik évfordulójára 1963-ban a Forum kiadásában megjelentek *Válogatott írásai* Herceg János gondozásában.

Épp ezen a területen — ahol még nagyon sok munka vár elvégzésre, ha szellemi múltunkat maradéktalanul fel akarjuk térképezni — örömmel kell köszöntenünk azt a széles társadalmi összefogásból létrejött kezdeményezést, amely az író és irodalomtervező Szentelekyről kétnyelvű kötet megjelenését tette lehetővé. A *Szenteleky Kornél — Kornel Senteleki* c. könyv kiadását a Kulai Közművelődési Közösség, az újvidéki Forum Könyvkiadó, a Szenteleky-napok tanácsa és a sziváci helyi közösség összefogása tette lehetővé. És azt még külön ki kell hangsúlyozni, hogy ehhez a vállalkozáshoz anyagi segítséget nyújtott a Naftagas Kőolajipari Kombinát.

Igaz, nem az első kétnyelvű kiadványunk ez, de a sok késést behozva számosabb is lehetne már, mert „az irodalom csak akkor teljesítheti igazán a feladatait, ha ugyanazon időben más és más utakon (más és más közlési formákban) törekszik a kor emberi világának megértésére és kifejezésére”.

Bori Imre bevezető tanulmánya Szenteleky Kornélról, az íróról, az irodalomszervezőről majd fél évszázad távlatából mai szemmel nézve olyan hűen megírt portré, amely — természetesen az indulási éveit is érintve — az író, a művészt, az álmódó és szenvedő széplelket, de a kemény munkát, küzdelmet is mindig vállaló Szenteleky emberi világát olyan fontos részletek feltárásával mutatja be, hogy az olvasó szinte sajnálja, hogy ez a remek írás a

halálát közlő lexikális mondattal félbeszakad, hogy nem olvashatja tovább: fejezeteken át nem merülhet bele egy olyan életút ismeretlen részleteinek tanulmányozásába, amely voltaképpen a jugoszláviai magyar irodalom vajúdasokkal teli születésének idejét idézi fel a leghitelesebb mozzanatokból, apró kis adatokból kirajzolódó képek felsorakoztatásával. Mert Szenteleky nemcsak önmagáról adott hírt, hanem még mindig feudokapalista szellemben élő koráról és a dzsentroid szellemmel kokettáló, de már az új utakat megsejtő és megelőző kortársairól is. Egy ilyen igényű nagyobb mű megírásához a *Szenteleky Kornél irodalmi levelei* értékes anyagot nyújthat, amely egészen napjainkig a levelek tömkelegébe beleveszett, pedig nagyon jól tudjuk, hogy nem egy levele irodalomtörténeti értékű.

Mindeme gondolatok őszinte feltevése és újra felemlítése ennek a mindössze ötves kiadványnak gondolatébresztése nyomán került ide, a minden tekintetben elismerő szándékú sorok közé.

Mert a kétnyelvű kis könyv ebben a terjedelemben is hézagpótló mű mind a magyar, mind a szerbhorvát olvasó számára. Nem csupán azért, mert fejezeteiből mindkét új nemzedék az író, a műfordító, a szerkesztő munkájával és a Tomán László alapos mérlegeléssel válogatott Szenteleky-novellákkal, -tárcákkal, -versekkel, -karcolatokkal, hanem mindezeket túl azzal az irodalomtörténeti pillanattal is, melyet Ady megjósolt egy életbevágó kérdés felvetésével: az egymás mellett élő népek írói találkoztak az eszmebarikádokon. Hiszen az első komoly műgonddal megszerkesztett antológia, a *Bazsalikom*, amely a szerbhorvát líra legnevesebb poétáit ismertette meg a magyar olvasóközönsséggel, Szenteleky kezdeményezése volt Debreczeni József érdemes közreműködésével. Ez az antológia már 1928-ban hírt adott annak a szellemi együttélésnek ígéreteiről, melynek emberi világunkba árasztott igazi értékeit csak ma ismerhette meg az olvasó, nemcsak itthon, hanem tőlünk távolabb, a Dunavölgyén túl is.

Majd fél évszázad után ez a kis könyv — immár széles társadalmi összefogással — rokonvállalkozás. És itt van az arkhimédészi pont, amelyre műveket tovább alkotva a jugoszláviai magyar irodalom már nem kicsiny, jóformán ismeretlen patakként, hanem mondanivalóival gazdagodva megduzzadt folyóként erről az égtájról beleáradhat a minden szellemi értéket egyesítő és egymásra hatásukat mindigre egyesítő nagy folyamba, amely ma már elérhetőbb, mert az Ér is gyorsabban jut el az Óceánba.

MARADANDÓ ÉRTÉKŰ KARCOLATOK

MAJTÉNYI MIHÁLY: *Betűtánc*.
Forum, Újvidék, 1975.

Vannak könyvek, amelyeknek fejezeteiben, sorai közé szoruló intim vallomásaiban, alig észrevehető sajátos jegyeiben, az elmosódó képek mögé húzódó illúzióiban a szerző életútja követhető. De az anyaggal való küzdelmeiben, a követelmények előtti meg-megállásaiban is föllelhető. És ezt az utat még a műfaj sem zárhatja el: még akkor sem, ha az író feladata mindenekelőtt az, hogy a gazdaságpolitikai, társadalmi élet hullámverését vagy csupán csak érve-rését lelje meg, mondja el naphírből merített adatok nyomán. Napjainknak, éveinknek voltak, vannak és lesznek apró hétköznapi tettei, történései, melyeknek pusztá hírközlése kihullik az ember emlékezetéből, mert holnap, holnapután egy másik hír, egy harmadik adat tolakodik elő, s ezek éppúgy váltják egymást, mint a huszonnégy órát élő napilapok, vagy az éter hullámain percek alatt elröppenő közlemények. Az így elsuhanó pillanatot csak az a publicista tudja megmenteni, aki ezeket a vibrálásokat legnemesebb érzékszervein átve-

zetve, átszűrve írja meg, akár egy újságnovellácskába, vagy egy tárcába, vagy egy krokiba szorítva. Ha csupán karcolatokról is van szó, úgy írja meg, ahogy a költő betűről betűre, a hangzók játékának változtatásával csiszolgatja sorait, utána „csillagporral” szórja be, hogy az egész egy csokorba fonva olyannak tűnjön, mint egy betűtánc.

Kosztolányi egy kis öniróniával vegyített játékossággal azt írta ezekről: „Ákom-bákomok”. Ady nem így nevezte meg újságnovellácskáit, hanem amikor a csaknem háromszáz közül kihúzott egy csomót, azt írta címül: *Így is történhetik*. És az egyikben is, a másiban is benne van az alkotó, mert a *Mihályi Rozália csókja* éppúgy egy darab önéletrajz, mint Kosztolányinál a *Napjaim múlása*, a *Kismacska* vagy a *Lélek*. Ilyenkor a költők „lírát öltöztetnek epikus mezbe”, az írók prózát lírai öltözetbe, de egyik is, másik is — személyes élmények nyomán — önmagát adja az emberi lélek legmélyebben rejlő érzéseinek feltárásával.

Majtényi Mihály *Betűtánc*a is életútjának apró állomásait jelzi: karcolatai helyet, állapotot, időt jelölnek meg. Az ember mindig valahova tartozik, mindennapi létében is, vágyaiban is, álmaiban is, ha a vissza-visszatérő emlékeket lehet álomnak nevezni, mint ahogy azt Ionesco mondta: „Akkor ülök íróasztalhoz, ha témámat előbb megálmodtam. Nekem álmodnom kell!”... Ezt a kötetet olvasva így kerülünk mi vissza a becskerekai Bega-partra, ahol a füttyjel csalogatta még a gyerekeket reggel, délelőtt és délután valahová; aztán a Palicsi-tó partjára Kosztolányi emlékeit kutatva, majd a Duna-partra, az újvidéki nagyhíd pillérei elé. Sokszor ő maga sem tudta, hogy gondolataiban így csöndesen „hajózva” hová köt ki: egy kis ligetben, a vásáros bódéja előtt, vagy a balladák világában. Aztán megint a Kosztolányival való rokonság: épp a kötet címét viselő *Örök betűtánc*. Mennyire visszacsengenek a *szegény kisgyermek panaszaiból* a színes ceruzák!

„Gömbhegyű tollról álmondtam az éjszaka és aranyszínű porzóról. Öt violaszín pecséttel érkezett a levél valahonnan, csak fel kellett bontani. Izgatottan nyitottam fel, három pecsétje lehullt a tollkés érintése nyomán... Valaki írt valahonnan, gömbhegyű tollal. A tintát aranyszínű porzóval szárítottale, és úgy csillogtak a sorok, mint egy ékszerüzlet kirakata.”

Csokonai Vitéz Mihály *Szegény Zsuzsijának* violaszín pecsétes levele óta — ezeket a verseket diákkorunkban fejből kellett skandálnunk — nagyot fordult a világ.

„Hát bizony a betűk országában is úrrá lesz lassan a gépesítés. A betű-írógép felrúgta és eltemette jórészt a kézírást... Most már nem divat és nem szokás többé; gépfegyverzajhoz hasonló írógépkopogás tölti be egyre inkább a világot, nem pedig az író toll sercegése.”

Ebben a lírai szövésszerű kis hírközpban is mennyi a hiteles életrajzi adalék!... Most nem a szerkesztőségi „kutyanyelvek” korára gondolok, mert a harmincas évek legelején még ezekre írtuk tollal kéziratainkat, hanem a Napló szerkesztőségére a harmincas évek közepén, ahol Majtényi, ha tárcát vagy hírközpöt írt, pennával írta. *Onuc Péter haragjainak* első változatát is „gömbhegyű” tollal írta. Szép, sima vonalú betűkkel írt, majdnem „zsinórirással”; a nyomdászok szívesen vállalkoztak arra, hogy kézzel írott kéziratáról szedjék mindig simán gördülő színes szövegét.

Bármelyik írását is idézem — az *Okos kis táltost*, az *Antiinterjú*t, a *Ficánkoló percmutatót* —, mind arról vall, hogy a leleményes zsurnaliszta az írásban (ha olykor kitarítóan keresve is) megelpte örömét. Vagy a téma szellemes kibontása elégítette ki, vagy a hatásos csattanó. De vannak befelé csengő hangulatképei is, amelyek az előbbi műfajtól eltérően naplójegyzetek, s szinte kívánják a közölt fejezetek előzményeit, és természetesen a folytatásait is, akár Herceg János Mikes Kelemen-i levelei a Magyar Szó *Jó reggelt* rovatában. Kár, hogy ezek között az elröppenő lelki rezdüléseket rögzítő naplójegyzetek között nincs meg a kohézió (talán további kutatások során föl lehetne tární a hiányzó részeket?!), mert teljes egységében nagyon értékes fejezete lehetett volna ennek a kötetnek.

„Kisdéd históriák véletlen találkahelye ez a könyv” — írta Ady az *Így is történhetik* című kötete előszavában. Ez a mondat némi módosítással, időnknek és szerzőnk hangvételének megfelelő kiegészítéssel Majtényi Mihály *Betűtánc*a elé is írható.

Ha magányos sétáin vigyázva nyomon követjük, s amikor itt vagy ott megáll, leül egy parki fapadra, és mi tekintetét követve hosszasan szemléljük azokat a gondosan összerakott „tükörcserepeket”, „színes kavicsokat”, megtalált kis életképeket, amelyeket élénk tár, akkor fedezhetjük fel igazában, hogy Majtényi Mihály milyen kivételes érzékű megfigyelő volt... Olvasás közben mintha hallanánk, amint halk, kissé rekedtes hangján szól: „Most ez a szemhatárom...” A háztetősor [akárha Ives Montand szonóját hallanám fülemben csengeni Párizs tetőiről!], az árnyas sétányon egy tovatűnő alak krúdys krinolinban, a századfordulót idéző árnyak Szabadka, Zombor kövein, aztán a szinte megszemélyesített tárgyak: a gyorsfénykép, a pénztárca, az öngyújtó vagy egy féltve őrzött zseblámpa fénye, mint az *Éjszakák jánosbogara* egymásba fonódó gondolatokat ébreszt benne, és ebben a játékos fényben — mely csupán csillám, nem fénycsóva — milyen színesen kilombosodik mesélőkedve. De ezek a színek soha, sehol nem drámaian vasokosak, nem harsognak megdöbbenő erővel, nem ruházta fel őket galaktikus távolságokkal, hanem egészen egyszerűen, majdnem fátyolszerűen simulnak az olvasóhoz, s ha érzelmes lélek, melengetik a szívét. Igen, úgy, mint egy költemény. És ezt mondja is az ő szelíd, Majtényi Mihály-os hangján, alig hallhatóan:

„Ha én írnék verset róla — amit költő barátaim elmulasztottak —, én így kezdeném:

Zseblámpa, te apró fénysugár,
Éjszakák jánosbogara,
Simulj a kezemhez és világíts.”

A legtöbbször a siető ember szemével nem is látható pici dologból indul el; egy szál elképzelés is elegendő ehhez, hogy nyugodtan, biztosan haladjon a témakeresés útján a cél felé. Pipázgatva, lassú léptekkel meg végig az utcákon a folyópart felé, a játéktér, a sportpálya irányába. Innen a liget felé fordul, ahol talán éppen a nyújtózó ágak, még síhedernyi korukat élő lombocskák alatt született meg *A fa kiszökött az erdőből* című remekbe szabott tárcája, melynek minden sora után tíz és száz új gondolat rohanja meg az olvasót, aki ismeri a fák életét. Előbb az évgyűrűkön tűnődik el, kevéssel később azon, hogy „... a fák az urbanista keze nyomán pusztulnak el”, de mindjárt vizsgálat: ne ítéljük el a fairtökat, mert a fejlődő kor kemény lépteit a városokban már nem állíthatja meg az ősi, romantikus emlékeket őrző platánsor, mert az idekerülő hatalmas betontömbök új életek számára teremtenek napfénytel teli otthonokat.

Majtényi Mihály legtöbb írásában itt bolyong a mi vajdasági városainkban, ritkábban falvainkban. Nem azért, mert nem érdekelte a falu, hanem azért, mert az élet, a mindig sokat követelő zsnalistasztikai munka alkonyodó éveig a városhoz kötötte: legtöbbet az íróasztalhoz szögezte le. Nem volt röpülő riporter, nem suhanta át a tájakat olyan repdeséssel, mint akinek egy helyben soha nincs nyugta. Számára a város élete, ez a közelség volt az igazi élet, s ennek visszfényét adta olyan tisztán és érzékelhetően, hogy a legkisebb krokija is egy-egy élő darabot örökített meg városaink mindennapjaiból. Ezek voltak a mindig meg-megújuló hétköznapiak, melyekben ő nem az egyhangúságot látta. Képelete mindig benépesítette a tereket, az utcákat, de még a dolgozószobáját is, ahol néha órák hosszat íróasztala mellett ült. Nemcsak a könyvek, a folyóiratok, újságok, s a megkezdett vagy befejezés előtt álló kéziratok foglalkoztatták: megragadták figyelmét a madarak is, melyek ablakának párkányára szálltak, a kívülről beszűrődő hangok is, a hőeltakarító gépek dübörgése, az út menti fákat nyeseő munkások fűrészgépeinek muzsikája és...

„Különös dolog, ugye, ha egy harmadik emeleti ablakon bekopog valaki... kívülről. Madár lehet csak vagy Oriás. Hát ez a kopogtató se nem madár, se nem oriás, hanem egyszerű építőmunkás.”

Es ezután következik a találkozás megindító emberi egymásra találással a harmadik emeleti ablak „alatt”. Pár vonással nem tudom ki festette meg ilyen mesterien az ég és föld között lebegő tatarozó munkást az ő egyszerűségében és a mit sem követelő életdarabjában.

Majtényi Mihálynak riportjaiban, útirajzaiban sem változik meg a hangvétele. Igaz, ennek a műfajnak a következményeit igyeckszik fegyelmezetten betartani, de poétikus átszövések — ha helyenként a bedekkerszerű részletes leírások meg is törik — írásában érvényesülnek. A *Közeli messzeségekben* Dubrovnik varázsa megigézte, és itt nem egyszer a „képzelet mankóit” kellett igénybe vennie, hogy azt a megigéző képet adja az ősi adriai városról, az egykori szabad szellemű köztársaságról, mely a jugoszláviai költészet, drámairodalom, zeneművészet és képzőművészet egyik legősibb bölcsőhelye. Talán éppen ezért érezzük, hogy ez az értékes írás nagyobb terjedelemben és nem publicisztikai feldolgozásban, hanem esszében egy más összeállítású kötetbe kívánkozik. A téma nagysága követeli meg ezt a földrajzi, a történelmi és a művészettörténeti anyag fejezetekre bontásával.

A *Közeli messzeségek* többi riportjában, amikor már egy központi témára szűkíti le mondandóját — *Dante cseppkőbarlangjában, Láttalak eredni, Tájak énekelnek* —, Majtényi Mihály maradandó írásokat adott.

Tomán László — az *Utószó* szerint — előbb a szerzővel, utána pedig, amikor Majtényi Mihály örökre eltávozott közülünk, egyedül — csaknem három esztendeig — dolgozott immár klasszikus írónk publicisztikai munkáinak összegyűjtésén. Olyan munkát végzett, amelyről csak a legjobb elismerés hangján szólhatunk. A gyűjtés, a tárgykörök szerinti csoportosítás — a ciklusokba való felosztás — nagyon lelkiismeretes és áldozatos munkára vall. Ez a kötet válogatásában is, megmunkálásában is érdemes írónkat az őt megillető helyre állította. Ehhez természetesen sokban hozzájárult az is, hogy a tárcák, kromkák, karcolatok, hírkopfok legkisebb pörsenéseit is kigyomláta, s elsősorban ennek köszönhető, hogy az olvasó egy olyan publicisztikai gyűjteményt kap kézhez, amelyben megleti a sokak által annyira szeretett és kedvelt kitűnő író, ragyogó tollú publicista, Majtényi Mihály igazi arcát. De ez az arckép csak akkor lesz tökéletesen az alkotó művész arcképe, ha a Tomán László által említett, még összegyűjtésre és feldolgozásra váró anyag szintén sajtó alá kerül.

LÉVAY ENDRE

A „VALÓSÁG” MŰVÉSZEIRŐL

BORI IMRE: *Fridolin és testvérei*.

Forum, Újvidék, 1976.

Nagy érdeklődéssel vártuk a könyv megjelenését, annál is inkább, mert egyes fejezeteit már előadásformában hallottuk, tehát bizonyos elképzeléseink voltak már róla.

Meg is jelent, Gulácsy-képpel a fedőlapon, ami nem véletlen. Ugyanis a képet elemezve következtethetünk a tartalomra, illetve a könyvben tárgyalt írók világlátására. Gulácsy művészetének rokon vonása van a szecesszióval, képei általában gazdag álombirodalmából születnek, lágy vonalakkal. Ez a kép a Krúdy-regények világát illusztrálja a legszemléletesebben, ahol jelen van Szindbád Georginával, de Szindbád már az utcán föltűnt budai szegény polgárlány, Strümmer Lotti bokája után fordul. Lotti biztosan színész nő akar

lenni és — az író ízlését ismerve — aransárga haja van, finom tartása és valószínűleg ibolyaszínű, kanccsal szeme. Továbbá itt van a kocsmá is, amely a nobilis férfi életének fontos helye a kávéházzal, orfeummal, varietével együtt. Krúdy világa ez, de egyúttal a tanulmánykötetben elemezett művéké is.

A címben levő név gyűjtőfogalom, Fridolin, Cholnoky László *Tamás* c. regényének hőse, aki kőszá almodozó és az „egyetlen valóságos” ember egyszerre, a kettősség szerencsés egyesítője. Azért lehet gyűjtőfogalomnak tekinteni, mert a tárgyalt négy író elemzett és felsorolt művében ilyen hősökkel találkozunk, tehát Fridolinhoz hasonlókkal, testvéreivel. A Fridolinok a valóságban élnek, ahol nem érzik jól magukat, ezért pótolják az álmokkal, ábrándokkal azt. Bori Imre azt bizonyítja tanulmánykötetében, hogy mind a négy szerző a valóságot írja, amely látszatokkal és ábrándokkal van teli. A közös a témában van, az eltérő a megformálásban, illetve a megközelítés módjában. Ennek bizonyítására a legjellegzetesebb műveket elemzi, ami által teljes képet kapunk a tízes évek írói világáról.

A tanulmánykötet a századfordulónak és a XX. század kezdetének „modernjeivel” foglalkozik, akik a magyar irodalomban a próza területén teljesítették ki a modernség eszméjét, megteremtve a szecessziós prózát. A különleges, a titokzatos, a csoda lesznek az elemei, és ezzel párhuzamosan a megformálásban a költőiség, túldíszítettség a stílusjegyek. A valóság és álom kettősségének művészi látása bontakozik ki előttünk. Ugyanis Bori Imre az elemzett alkotásokban egyfajta kettősségre mutat rá, amely a látszat és a valóság között van. Azt vizsgálja, miben van ez a kettősség, mi az alapja, mi váltotta ki. Kutatása során a következő fogalmak kerülnek egymással szembe: látszatvalóság—valóságos valóság; valóság—emlék; valóság—vágy; ember—szerep. Mindezt a művészi látás sokféleségében vizsgálja, kitérve a betegségkultuszra, neuraszténiára, kalandra, művészet és kor viszonyára.

A tanulmánykötet Cholnoky Viktor művészetének vizsgálatával kezdődik. akinek novelláira a titokzatos és a kísérletiesség, rejtélyesség a jellemző. A csoda révén történik minden, mert az rendkívüli módon tudja egyesíteni az álom és valóság ellentétét. A valóság elemei az álmoképek háttérben lebegnek. A világban a látszatok uralma érvényesül. Minden látszat valóságot takar, és hogy az író ezt a valóságot felszínre hozhassa, szövetkezik az ördöggel. Ezt tette a két Cholnoky is, aki az ördög földi helytartóját az alkoholban találta meg, míg Csáth az „ópiumpipában”. Tehát az ördög sátáni ereje hozza felszínre a „valóságos valóságot”. A csodahajhászok, titoklesők fölfedek a vágyott világban a titkokat, ez pedig az élvezetet jelenti. A művészi ábrázolás lényege a megálmódott és kiábrándítóan valóságos ellentéte lesz.

Bori Imre részletesen elemzi a *Tammúz* c. könyvet, megállapítván, hogy az írónak legharmonikusabb válogatása ez. Belőle „megtudjuk élet és művészet felfogásának három alapvető tézisé”, amelyre novellaművésze épül: 1. szövetkezés az ördöggel; 2. a félszemű Trivulzió problémája, aki fél szemével látja teljesnek a világot, mert csak felét nézi; 3. senki sem ura önmagának, „valaki mindig cibálja”.

Érdekes szerzői asszociáció Félix Krullt és Trivulzió testvéri rokonítása. A hasonlóság a kalandból ered, mert mindkét esetben a valóság és képzelet összejátszásáról van szó. A Thomas Mann-hős is kalandor világotagó; Trivulzió szintén. Félix szépségével manipulál, Trivulzió erejével — mindketten élelmese. Világirodalmi vonásokat fedez fel Bori Cholnoky más műveiben is, amikor például Franz Kafkát említi. Kortünetek ezek a hasonlóságok és nem azonosságok — hangsúlyozza. Tovább értesülünk Cholnoky Viktor novelláinak misztikus világáról. A novellák alapja a valóság, de a megformálás módjában van az újszerű, a misztikus. A reális képeket a megrajzolás teszi irreálisá. Cholnokynál a novellavalóság az álmat, a novellában ábrázolt álom a „valóságos valóságot” jelenti. A két ellentét, az álom és a valóság összekötője a csoda. Ez a csoda azonban már nem a XIX. század fantasztikumával járó kísérő elem, hanem az abszurdot megteremtő sajátja. A csoda a realitásban van és abból teljesíti ki az abszurdot, az élet „logikátlan logikáját”, amelynek csúcsa a *Kövé ember* c. novella. A vonatban egy gyilkosság történetét meséli el a kövé ember, és csak a végén derül ki, hogy ő az áldozat, akit a hullaszállító vagonból engedtek ki.

Cholnoky Viktor izmusok hatásától mentesen építette ki ábrázolásmódját, irányát maga határozta meg — állapítja meg szerzőnk.

Cholnoky László kettőssége más természetű, többet áldoz a műre, ami az élet kárára megy. Az élni és írni problémája nála az élet elvesztésébe fulladt. A dzsentri élet biopatológiája jelenik meg, ami a személyiség és művészet kettősségének ellentétéből ered. Cholnoky László a perifériára szorultakkal foglalkozik. Az élet elesettjei körében talál témára, együtt érez a lelki sebesültekkel, megértéssel van az alkoholisták iránt. A kocsmák hőseinél azt az állapotot rögzíti, amikor az önuralom megszűnik. A végső fokot ábrázolja, vagy pedig már az örültség kezdetét. Reális dolgok ezek, csak rejtelmesek, csodálatos mélységeket hoznak felszínre. Hősei menthetetlen hősök, a sors és szeszély állandó forgatagában öröklődnek.

Cholnoky Lászlónál a kettősség egyenlő ábrázolásának mérlege megbil- len, és a valóság lesz a könnyebb, a kevesebb. Az álom a domináns és annyira uralkodó elem, hogy a valóság közvetlen ábrázolása megszűnik. Olyan ez a Cholnoky-valóság, mint egy alkalom, egy helyzet, amelyből az álmok kitelje- sülnek. Ezért állítja Bori Imre, hogy az említett írók tagadva a valóságot vonják be az álmot, de útközben szövethoznak az ördögrel a valóság meg- javítása, a jó, a jobb illuzorikusságának elérése érdekében. Hőseiket a harmó- niavágy vezérli. De a távolság valóság és vágyott között nem szűnik meg, sohasem érnek célba, állandó lesz a vágy. A vágy viszont kétpólusú: a gyer- mekkoré és a természetes életé. A Cholnoky László-hősök élete a kettő között van kijelölve. Tehát mindkettő már elérhetetlen, azonban ott, ahol van- nak, a saját valóságuk elviselhetetlen, azért hanyagolják el, ami a züllési folyamatot eredményezi. A realitásérzék megmarad, de képei szürrealisták, hisz a gyermekkor megidézése és elképzelt miszticitása másként nem ábrá- zolható.

A tanulmánykötet leghosszabban tárgyalt írója Krúdy Gyula. Bori Imre Krúdy alkotását három részre osztotta. Ő a középsőt tárgyalja, bizonyítván, hogy Krúdy a jelen írója. Opusának ebben a szakaszában, mely a tízes évekre esik, az író szembesíti az emlékeket a realitásokkal, de az elsődleges, a kiindulópont mindig a realitás, a jelen. Kritikusunk Szindbád-történetek elem- zésével kezdi a középső szakasz tárgyalását és a *Hét bagolyig* jut el. A jókai- as stílusú *Francia kastélyon* és a *Vörös postakocsi* nőalakjainak csoportosi- tásán át a *Palotai álmok* babonavilágába vezet, hogy az *Aranykéz utcai szép napokban* a nemcsere utáni vágyról értesüljünk. Lezárva a férfi és nő viszonyának sokrétű elemzését, elhagyva a moralista Krúdyt, politikai gondolkodását ismerjük meg az *Őszi utazás* a *vörös postakocsin*, majd ismét a moralista szól a *Bukfenc* c. tézisregényben (ahogy Bori nevezi), és a „hogyan élni” regé- nyéig jutunk, a *Napraforgóig*, amelyben Krúdy „életet akar ábrázolni és a halálról kell írnia”. „A XX. századi magyar próza legszebb elégiáját” is meg- ismerjük: Az *útitárs* c. regényét. Bori e könyvet Krúdy legszemélyesebb köny- vének tartja az idősödő férfi fiatal lánnyal kötött házasságának problemati- kája miatt. A romantikusból a torz emberi viszonyok ábrázolásához vezet, az *Asszonyágok díjág*, hogy azután Vak Béla látásáról értesítsen, aki mindent látott. A sort a művészeti tudatosodás regénye zárja, a *Hét bagoly*.

Krúdy regényvilágát foglalja Bori rendszerbe a motívumok kutatása és csoportosítása révén. Összefüggéseket állapít meg, párhuzamot von regények között, világirodalmi utalásokat végez, a jellegzetes Krúdy-képekre hívja föl a figyelmet, értékes szemponthoz ad a Krúdy-regény tanulmányozásához. Leg- sokrétűbb és legizgalmasabb írói korszakát ragadta ki Krúdynak, azért is lehet oly sokoldalú az elemzés. Hisz a regényekben ábrázolt világban a vala- mikori tisztaság és a mai romlottság szembeállítás, a szent és a profán kerül egymás mellé. Az élet devalválódott, a hősök hisztikusak, a nagy szertartásos szerelmek perckékké zsugorodtak.

Az elemzett művekből Bori meggyőző érvekkel hoz példát annak bizo- nyítására, hogy Krúdy a jelen írója, aki az emlékeket keresi: „A valóságos valóságon inszisztáló írói program a Krúdyé, akit immár nem érdekelnek a látszatok és nem akar engedményeket tenni közízlésnek sem, amely az erkölcsi világrendet sértetlennek és épnek akarta látni egy korban, amelyben már csak fonákja mutatta magát.” (110.)

„A XX. század magyar prózájának legfilozofikusabb regényírójával”, Kosztolányi Dezsővel zárul a tanulmánykötet. Összehasonlítva az előzőkkel, úgy véljük, a kettősségek vizsgálása szempontjából kevésbé érdekes a Kosztolányi-regényvilág. A látszat és valóság kettőssége más természetű, az előzőktől merőben eltérő, szimplább. A kettősség az ember és szerep dualitásából fakad. A látszatok világát ábrázolja regényeiben, ahol a szerepek takarnak valóságot. A klasszikus szerkezetű regényektől elfordulva írja meg az Esti Kornélt, amely Szentkuthy *Prae* című esszéregényével tart rokonságot. És a maga idejében volt annyira érdekes, mint a *Prae*. A „hogyan élni és írni egy-idejűleg” kérdését taglalja, azt a problematikát vizsgálja részletesen, amelyet Cholnokyék és Krúdy csak érintettek a regényeikben, viszont ő egy egész könyvben elemzi.

A négy tanulmány a művel foglalkozik. Bori Imre a műközpontú elemzést hirdeti és követi. Nem az író életrajzából és annak elemeiből következtet az alkotásra. Nem abból magyarázza a valósághatéteret, mint azt annyian teszik, hanem a művet vizsgálja, elemzi, mert meggyőződése, hogy egy mű nem írói életrajz, nem memoár. Éppen ezért értékesek és érdekesek e kötetben közölt tanulmányai.

FRANYÓ ZSUZSANNA

EGY NYELVÉSZETI MUNKA NÉPRAJZI TANULSÁGAI

PENAVIN OLGA: *Szlavóniai (kórógyi) szótár K—P*.
Hungarológiai Intézet — Forum, Újvidék, 1975.

A jugoszláviai magyar néprajzi csoportok közül hiteles képet csak a szlavóniai szórványokról kaphatunk. Nemcsak szellemi műveltségükről, hanem tárgyi néprajzokról is vannak ismereteink. Már a múlt század hetvenes éveiben felfedezte őket a nyelvtudomány Szarvas Gábor jóvoltából, s az ő nyomán indult el aztán Balassa József nyelvjárásgyűjtő útra, hogy a néprajznak is gazdagítsa ismereteit. Máig is fontos adatokat tartalmaz Garay Akos 1910-ben készült monográfiája a három szigetfaluról: Szentlászlóról, Rétfaluról és Kórógyról.

A negyvenes években ismét felfedezték a kutatók ezt a tájat. Bartha Katalin nyelvjárásgyűjtése mellett Kiss Lajos népzenei kutatása nélkülözhetetlen e vidék etnikai képének megrajzolásában.

Jó negyedszázaddal ezelőtt kezdte feljegyezni a szlavóniai hagyományo-

kat Penavin Olga. A csaknem három évtizedes ilyen irányú tevékenység első eredményeit a Hídban tette közzé (*Szlavóniai sziget-magyarország*, 1950 és 1951; *Szlavóniai magyar népballadák*, 1951; *Kórógyi lakodalom*, 1951; *Halál és a temetés Szlavóniában*, 1951). Ezeket az értekezéseket követte a *Jugoszláviai magyar népmesék* (UMNGY XVI., Budapest, 1971) szlavóniai meseanyaga, legutóbbi munkája az ottani magyarság életéről pedig az általa szerkesztett *Szlavóniai hétköznapiak* (Forum, 1973).

Sokévi kutatómunkájának összegezése a *Szlavóniai (kórógyi) szótár*. Első kötete még 1967-ben megjelent, a másodikra azonban már majdnem egy évtizedet kellett várunk, pedig nélkülözhetetlen mű, a további helyismereti kutatások kiindulópontja, nem szólva a nyelvjárás kutatásban betöltött fontos szerepéről, hiszen a kóró-

gyiak nyelvének nagyon sok archaikus vonása van, de ugyanakkor a modern nyelvi közösség sajátosságait is megtalálhatjuk benne.

A szótár anyagát a beszélt élő népnyelv adja. Az adatok összegyűjtésekor is elsősorban a kórógyiak szókincsét vették figyelembe, mert ennek a falunak a nyelve a leghomogébb. A címszavak kiválasztásában Penavín Olga szinte teljességre törekedett: földművelés, az állattartás, a halászat, a vadászat, a szövés-fonás, a primitív építkezés, a gyógyászat, a szokások nyelvanyagát, de helyet kaptak művében a természetismeretekhez kötődő szavak, a földrajzi nevek és a gyermeknyelv szókészlete is. Mert — mint ahogyan azt a szerző is megállapítja — „csak így lehet az illető tájnyelv szókészletére, meglevő, illetve meg nem levő forgalmaira fényt deríteni. Így kiderül, milyen formában, alakváltozatban élnek a közszavak, melyek hiányoznak, a gazdasági, társadalmi változások kifejezésére milyen új szavak, milyen másutt nem található idegen, más nyelvből átvett szavak jelentkeznek, melyek a saját tájszavak akár jelentésben, akár alakban, melyeket nem szótárastak még, melyekhez fűződik néprajz vagy egyéb érdekesség”.

A címszavak felépítésében a már jól bevált gyakorlatot követte: tehát közli a köznyelvi alakot, azt követi a nyelvjárási alak, a paradigmásor, meghatározza a szó szófaját, értelmezést ad, legvégül pedig a példák következnek (közmondások, szólások és néprajzi vonatkozások). A szavakhoz kapcsolott példák sokszor beillenek kisebb néprajzi tanulmányoknak, például a lakodalom (135—148), a kemence (41—42), a kebél (női viselődarab, 35—36) leírása. Sok esetben pedig kiindulópontja a kutatónak. A nyomtatás és a pájta címszó például a kétbellekes településformára utal: „A gabonáot ú rúgataok a lovaka. Az udvar véigübe, ahun igenous vout a hej, vagy a falu körü a legelőü, ako ot voutak a sziröük, mindenkijé faová vout körü ültettel, ot vout némejknek pajta is, küt is,

ot is szoktak rúgatni.” A padika (szabadtűzhely) leírása számunkra azért érdekes, mert ez a tüzelőberendezés képezte a vita tárgyát abban a polémiában, amely a harmincas évek végén kezdődött Gunda Béla és Visky Károly között az ormánysági háztípus meghatározásában. A pogácsa leírásában pedig a kenyér régebbi formájára ismerünk: „Eszť kinyeirlisztbűl sűtűtek, harminc centi aotmėirűűü kerek pogaocsa vout, kétunyi vastag.”

Nemcsak a tárgyi néprajznak kiindulópontja ez a munka, hanem a folkloristák számára is nélkülözhetetlen. Hiédelemanyagát érdemes volna kicédulázni, még akkor is, ha ennek a vidéknek viszonylag szegényebb a babonákincse, mint más vidékéké. Természetesen rendszerezni is, ahogyan azt Cs. Pócs Éva tette Zagyvarékas néphítével, vagy egybegyűjteni és esetleg kiegészíteni a családi élet címszavait (lánynev, menyecske, nagy uram, kisebbik uram, család, nagycsalád, koma, keresztapa, koszorús koma), mert pozitív ismereteket kapnánk a nagycsalád életéről, a műrokonságról, valamint a népi jogszokás néhány vonatásáról. Hasonló tanulsággal szolgálna a szólások, közmondások lajstrombavétele és rendszerezése is, mert alig van olyan oldal a szótárban, amelyiken legalább egy-két állandó szókapcsolat ne volna. Jól tájékoztat bennünket a szokások leírása és a gyermekjátékok ismertetése.

Nagy munka volt a szótár anyagának összegyűjtése. De megérte a fáradságot, mert tudományos életünk egyik alapművét kaptuk vele kézhez. Jó volna azonban, ha a szerző ettől függetlenül egy összegező jellegű monográfiában rendszerezné Kórógy néprajzát, mint ahogyan azt Vajkay Aurél tette Szentgállal és a Balaton-vidékkel, Bálint Sándor Szegeddel, Katona Imre Sárközzel, Erdész Sándor Nyírséggel.

Úgyszintén jó volna, ha a szótár harmadik kötetére nem kellene újabb évtizedet várni. Annál is inkább, mert anyaga — tudomásunk szerint — már jó ideje nyomdakész állapotban van.

BESZÉDES VALÉRIA

TISZA MENTI TITKOK EGY MODERN IFJÚSÁGI REGÉNYBEN

DÉR ZOLTÁN: *Örvénysodró*.
Forum, Újvidék, 1975.

Tisza menti titkok világába vezet minket Dér Zoltán *Örvénysodró* című modern ifjúsági regénye, amely felnőttek számára is élvezetes és tanulságos olvasmány. A regény meghatóan rokonszenves hősének, a tizenkét éves Tücsöknek az élményeiről olvasva mind nagyobb meglepetéssel vesszünk tudomást egy földrajzilag közel fekvő, de a városi ember számára mégis távol álló, igazi mivoltában alig ismert vidék életének rejtelmeiről.

A Tisza vidéke ez — a folyóé és a folyóparté. A vízé, amelynek mozgását figyelve a halak életének eseményeire következtethetünk, és a parté, ahol a füzesben a kosárfonásra alkalmas aranylő vesszőt lehet találni. Tücsök mellett a Tisza is hőse ennek a regénynek, s *Örvénysodró*, a kislány álmaiban megjelent és képzeletében élő mesehal szavaiból valójában a folyó mondanivalója árad: életéről, örömeiről és szenvedéseiről. Mert szenved is a folyó: szenved, amikor halait a ragadozó vidra irtja, amely akkor is gyilkol, ha nem éhes, és szenved, ha a gyárból a szennyvizet tisztítás nélkül vezetik bele és emiatt pusztulnak halai. Tücsök együtt érez a szeretett folyóval és segít is rajta erejéhez mérten: a kis halakat visszadobja a vízbe, társait lebeszéli a tiltott, robantással való halászatról, ő maga vidrára vadászik és felveszi a harcot a folyóvíz szennyezése ellen is. A Tisza-part pedig megajándékozta őt az aranyvesszővel, amelyekből ő és társai előbb kosarakat fonnak, hogy a szüleiken segítsenek, később pedig, ügyességükkel és szorgalmukkal, ebből fonják a szerencséjüket is.

Tücsök azonban nemcsak a halászat-vadászat-vesszőfonás ősi mester-ségét űzi. Mai gyerek ő is, a sportban, a futballban is kiválik. Karrierje, a kölyökfutballistáé, a regény másik vezérfonala. Csicseri mester futballtréner tanításának élethű leírásai a könyvet a futballozni szerető és a jó

futballozást megtanulni kívánó fiúk számára értékes kézikönyvvé teszik.

A regény harmadik vezérfonala Tücsök ébredező gyermekszerelme kis társnője, Delinke iránt. S a mindenkin segíteni akaró, minden szép és nemes dologért küzdő fiú ezzel az érzelmével is pozitívan hat: a kislányhoz való megindító ragaszkodásának a láttán határozza el Delinke apja, a külföldön dolgozó vendégmunkás, hogy nem viszi ki családját is külföldre, hanem ő maga is visszatér hazájába.

Tücsök személyében valójában a legpozitívabb értelemben vett, modern serdülő típusát ismerjük meg. Modern, mert minden vágyával és cselekedetével a mai élet követelményeihez alkalmazkodik. Merőben más ez a típus, mint a régebbi, szokványos ifjúsági regényekből ismert jóindulatú, de büszkeségében merev fiatal, aki ilyen módon tehetetlen a vele szemben álló „negatív” személyekkel szemben. S hogy mégis, az olvasó kedvéért, a jó kerüljön ki győztesen az ilyen szituációkból, az ilyen ifjúsági regények írói a népmesék régi receptje szerint segítettek a dolgon: úgy bonyolították az eseményeket, hogy valami véletlen szerencse folytán a regény végén a jó elnyerte jutalmát, a gonosz büntetését. Dér Zoltán regénye azonban nem a régi recept szerint készült. Tücsök igit végig modern fiatal: nem a szerencsében, hanem saját erejében, szorgalmában bízik. Tud alkalmazkodni, rugalmas, nagyvonalú, sohasem kicsinyes. Nem esküszik örök éllenségeskedést senkinek. Még erőszakos társának, Dömének sem, aki pedig őt durván megsértette. Még őbenne is keresi és meg is találja a jót, s ezáltal őrá is pozitívan hat. És Delinkének is megbocsátja, hogy egy ideig nem értékelte őt eléggé.

A regényt nagy nevelő hatása és értékes ismeretterjesztő jellege mellett olvasmányossága is vonzóvá te-

szi: az érdekes események izgalmas leírásai, például a vidravadászaté, a tiszai viharé, a nápolyi futballmeccsé. A mozgalmas cselekmény leírásának keretén belül igen érdekesek és elgondolkodtatóak a gyakran előforduló, hol a halászatra, hogy a futballozásra vonatkozó aranymondások is, amelyeket átvitt értelemben jóval tágabban is felfoghatunk és az élet minden területére vonatkoztathatunk. Ilyenek például:

„Aki a szerencsétől esztét veszti, azt azután elkerüli a szerencse.”

„A jó halász előbb figyel, azután cselekszik.”

„A szerencse nem pártol valakihez csak úgy, ok nélkül.”

„Legyen erőd saját szíved parancsait követni.”

„Aki életre való, nem szorul gyakran a szerencsére, hanem kiverekszi azt, amit a tehetetlen mindig a szerencsétől vár.”

„Nemcsak nézni, látni is kell.”

„Nem az a fontos, hogy az ember fölhabzsolja a világot, hanem hogy helye és dolga legyen a nap alatt, s hogy be tudja tölteni az emberek szívét, akikkel együtt él.”

„Az ember tudása nem arra való, hogy elrejtse, hanem hogy segítsen vele a többi embernek.”

„Aki fél, az nem mer nagy dolgot kezdeni.”

„Nem vicc úgy győzni, hogy minden nekünk kedvez. Megfordítani a vesztesre álló meccset — ez az igazi virtus.”

KENYERES KOVÁCS MÁRTA

IHLETET SUGALLÓ VERSSOROK

Kép — költemény — képköltemény.
Forum, Újvidék, 1975.

A könyv födele mintegy varázsszóra kapuként megnyílik: versek kertje. Színek és betűk. Színekből és betűkből létrejövő formák. Betűk szövekkutai. Túl gáláns a kép? Betűk geizírjei, zuhatagai. Megbontott sorok. Azonos betűk tobzódása.

Miért, hogy attól tartok, a verssor csak rugó, a képzeleté? Üllő: gondlattársítások szikraözone rendeződik modern kaleidoszkóp lemezei módjára a háttérbe. A háttérbe? Félek, a kép nyomja a betűt. Fontosabbá válik, amit a képzőművész agya virágoztat, mint a verssor, mely a bimbók fakadását kiváltotta. Eggyé olvadás: mellé, alá, mögé kerülés, de nem fölé.

Sajnálom azt is, hogy sokszor csak idézetek. Az egészből csak töredékek.

Milyen hosszú Ács József előszava! Öt és egynegyed oldal!

A könyv elején meg a benne szereplő képzőművészek neve: Ács József, Baráth Ferenc, Benes József, Bíró Miklós, Böndör Pál, Csernik Attila, Kapitány László, Markulik József, Maurits Ferenc, Petrik Pál, Petrik Tibor, Torok Sándor. Közülük kettő költő is: Böndör Pál és Maurits Ferenc.

Valóban elsősorban kép, aztán költemény és itt-ott képköltemény. Az utóbbi ritka ölelkezés. Mondják, nem illusztráció. Nem is az. A betű hú-

sából fakadó kép. Mégis hogy elfajult! Átroppan a betűk sugallta értelem érzékeny tojásbéja, s ömlik szét a tartalom, bele a festő motívumainak közlekedőedényébe. S máris szerzőszámok szorításában a világ anyacsavarja, „mert haragunk hirtelen tenyerével az epétlen csillagok arcába csapunk”. Kié a sor? Keresem. Nincs és nincs. Néhol a rajz maga Tolnai Ottó vagy Pap József nevét rejtegeti. De itt valami talányos titkolózásba ütközöm. A képköltemény valamiképp mégis a versek felé vezető úton egy jelzőtábla. Azt mondja, 100 km. Furcsa módon azonban a város neve lemaradt. Vagy a sor a képzőművészé magáé, s amit mondani tovább nem, de „képzeni” tudja? Fárad a nyelv és serken az ecsetet forgató kar?

Böndör Pál csak betűkkel játszik. A színek húsa oda. Csak a végtelen sok fekete B-ből, O-ból, E-ből, W-ből összeálló vagy fölbomló képletek. Kavargás, hullás, emelkedés. A cím hatá-

rozottan segít: bizonytalanság, miféle egyensúly, bomlás.

Érdekes könyv. Ritka könyv. De nem rokontalan. Idézem az elődöket: Guillaume Apollinaire, Kassák Lajos, Képes Géza... Hasonlítgatok. Az ő képversük más. Betűk rendeződnek fává, szökökúttá... Az egész vers. A forma csak plusz. Szedési bravúr, hogy látom is betűkből kirakva a vers főmotívumát.

A *Képköltemény*ben az egész versből csak töredék, egy gondolat van jelen. A képi megfogalmazás a mérvadó. A verssor ihletet sugall, s új egység születik, melyben a kép a fontosabb.

Betű-hűtlenségről is beszélhetünk. A szövegtől, annak értelmétől való túlzott elrugaszkodásról. Érdemes gondolkodni a műfaj változásán, alakulásán, netán torzulásán.

Én legtöbb esetben az elmélyülés szépségét, az ötletek frissességét, gazdagságát hiányolom.

VIRÁG ÁGNES

ALAPMŰ EGY FOLYÓIRAT HŐSKORÁRÓL

Feljegyzések és levelek a Nyugatról.

Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta: Vezér Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Több mint száz, eddig publikálatlan Ady-levél s csaknem kétszáz további ismeretlen dokumentum a Nyugat c. folyóirat íróitól — így vonhatnánk meg annak a kötetnek a számszerű mérlegét, amely — bátran állíthatjuk — szenzációja volt a múlt év filológiai irodalmának.

Úgy látszik, nemcsak „a könyveknek van meg a maguk sorsa...” Fenyő Miksa, a Nyugat alapító szerkesztője a húszas és harmincas években gyűjteni kezdte a folyóirat történetének emlékeit, mindenekelőtt a hoz-

zá vagy szerkesztőtársaihoz írt leveleket. Gyűjteményét Móricz Zsigmond rendezte egyszer és a postabélyegzők segítségével kronológiába állította az Ady által írt képeslapokat, leveleket. Majd jött a háború, a fajöldözés; a gyűjteményt lefoglalták, s külföldre került. Tulajdonosa azonban nem nyugodott bele elvesztésébe. Kutatott, levelezett, s a szerencse kedvezett neki... A megtalált kincsek birtokában felelevenítette emlékeit, s líraian kanyargó visszaemlékezésekben foglalta össze a Nyugat előzményeit,

alapításának, kül- és belharcainak történetét, s emlékezetes esszéikben örökítette meg a lap szerkesztőinek és munkatársainak: Ady Endrének, Osvát Ernőnek, Ignotusnak, Babits Mihálynak, Móricz Zsigmondnak, Kosztolányi Dezsőnek, Illyés Gyulának, Heltai Jenőnek, Nagy Lajosnak a portréit.

S a történet vége: Vezér Erzsébet, a legszenvedélyesebb Ady-kutató érdeméből a „levelesláda” hazakerült. A New Yorkban élt Fenyő Miksa átadta azt a Petőfi Irodalmi Múzeumnak, amely a MTA Irodalomtudományi Intézetével karöltve vállalta a gyűjtemény közzétételét.

A kötet összeállítója — ugyan-csak Vezér Erzsébet — igen helyesen abból indult ki, hogy a levelek nem elsősorban önmagukban, hanem összefüggéseikben, a Nyugat történetének dokumentumaiként válnak irodalomtörténeti értékűvé. Azért a levelek mellett újraközölte Fenyő Miksa korábban megjelent visszaemlékezéseit is, s átfogó bevezető tanulmányban mutatta be Fenyő Miksa kritikusi és szerkesztői tevékenységét, beagyazva azt a magyar kritika és a modern magyar irodalom történetébe.

A visszaemlékezések és Vezér Erzsébet kritikai jegyzetei elsőként adnak hiteles képet irodalmunk méltatlanul elfeledett szervezőjéről, akinek fáradhatatlan és áldozatokkal, tegyük hozzá: anyagi áldozatokkal teli több évtizedes munkája nélkül nem alakult s nem jelent volna meg legjelentősebb XX. századi irodalmi folyóiratunk. (Fenyő személye „helytörténeti” szempontból is figyelmet érdemel, a Bács megyei Mélykúton született; egy hétgyermekes szabócsaládból küzdötte fel magát a Gyáriparosok Országos Szövetségének vezető egyéniségévé, aki rangját és befolyását mindvégig az irodalom, a kultúra szolgálatába állította.)

Rövid recenzióink keretei nem engedik meg, hogy teljes terjedelmében ismertessük a közzétett dokumentumok tartalmát. Egyetlen példaként: Csáth Géza levelei is szemléletesen érzékeltetik, milyen sokrétű és izgalmakkal teli felfedezéseket kínál a kötet kutatóknak — olvasóknak egy-

aránt. Csáth Géza négy levele ugyanis nemcsak a szerkesztő és az író közti szokványos kérdéseket érinti: a beküldött írásokról és honoráriumokról. Tudomást szerzünk belőlük Csáth velencei utazásáról, írói terveiről, megélhetési gondjairól, katonai szolgálatáról, felmentéséről stb. Sőt egy vitás kérdés kapcsán: stíluseszményéről és írói pedantériájáról is: „Azon a nézeten vagyok, hogy minden mondat, minden vessző és minden betű, amely fölösleges vagy esetleg mellőzhető: egyenesen hiba és gyarlóság az írásban (akár novella, akár esztétizálás legyen az) . . .”

Csáth nevével Fenyő visszaemlékezéseiben is találkozunk. A „hőskor”, a tizes évek kezdetén említi a szerző, amikor a Nyugat olvasóközönségének összetételéről ír, s elmondja, hogy az előfizetők döntő többsége a városi polgárság soraiból került ki. Kezdetben ugyan a konzervatív Nemzeti Kaszinó egyes tagjai is érdeklődéssel kísérték a Nyugat megjelenését, de egy állítólagos Csáth-novella közzététele után (amelyben egy grófkisasszony öngyilkosságot követ el, s halottaskamrában két szolgáló megvizsgálja, vajon szűz volt-e?) a mágnes előfizetők bojkottálni kezdték a lapot.

A „makabris történet” szelleme ugyan Csáthot idézi, de Vezér Erzsébet gondos jegyzeteiből megtudjuk, hogy ez esetben mégsem ő volt a bűnös. Fenyő emlékezete tévedett: a kérdéses novellát Kádár Endre írta, s a Nyugat 1911. évfolyamában látott napvilágot.

S bár csak egy példát ígértem, befejezésül nem tudom megállni, hogy ne hívjam fel a figyelmet még egy szabadkai vonatkozásra: Lányi Sarolta 1912. augusztus 9-én kelt, elfogódott levelére, amely első verskötetének, az *Ajándéknak* a szerkesztésével kapcsolatos. „... A korrekttúrát valószínűleg személyesen végezhetem, hisz augusztus végén Pesten leszünk. Akkor majd megpróbálom kiengesztelni levelem kellemetlen tónusáért, bár a rutin s a bátorság hiánya nálam néhezen gyógyítható baj . . .”

A *Feljegyzések és levelek a Nyugatról* — alapmű. Ott a helye minden közgyűjteményben, minden irodalomszerető olvasó könyvtárában.

BOTKA FERENC

ESSZÉ A NÉPMESÉRŐL

NAGY OLGA: *Hősök, csalókák, ördögök.*
Kriterion, Bukarest, 1974.

Nagy Olga *Hősök, csalókák, ördögök* című könyvében mintegy 210 oldalon foglalkozik a népmesék hőisével. Bevezető helyett a mese világról ír.

A mese egységbe fogja a „gyönyört és fájdalmat, félelmet és szánalmat, démonit és eszményit; élet és halál egyszerre ellentétes és egymásba mégis átcsapó élményét” (Hankiss), azaz a kontrasztok költészete, ahol az egész teremtet világ engedelmeskedik a mese hőisének. A mesehős élete úgy indul, mint a praktikus világban élő emberé. Kalandok, viszontagságok közé jut, amelyek szörnyűvé, emberfölöttivé fokozódnak. A mesevilágban nincs rossz vég, nincs leküzdhetetlen akadály, nincs ledönt-hetetlen korlát, „kitágul minden keret, minden határ leomlik, ha a mesehős beleütközne”. A meseköltő ugyanis az emberi élet küzdését a mesevilág valóságaira támaszkodva olyanná formálja, amelyennek ő és a hallgatósága a való világot szeretné látni: a mesevilág irodalmi megformálásának ez az irodalmi célja.

Az idők folyamán felfigyeltek a mese „borzalmas”, „kegyetlen” világára, meseirodalmunkban nem egy típusban maga a borzalom a mesetéma, pl. a *boszorkány háza* (BN. 344), *Lábát mosó halál* (BN. 345). A borzalomnak az a szerepe, hogy azt leküzdve „a hős diadala csak annál fényesebben álljon a hallgató előtt” (Honti), vagyis a borzalom háttér a boldog kifejléshez. A mesében szinte nélkülözhetetlen a csoda, mely a „véletlen” mezében jelentkezik és nagyon pontos célja van, igazolja, hogy a hősek az egész világ segítkezik. Lélektani realitása is van, hiszen olyan társadalmi réteg vágyait és életszemléletét tükrözi, amely számára a csodavárás az egyetlen „modus vivendi” volt. A mese egyetlen vigasza volt egy hatalom alá vetett néprétegnek, amely így vett elégtételt magának; vagyis elmondójának a beteljesülés örömét jelentette, s legalább álmaiban kirajzolta előtte a helyesen megalkotott világrendet.

Nagy Olga esszékötete három nagy fejezetre, könyvre tagolódik. Az I. könyv a mitikus hőst mutatja be. A legelső teremtesmondák hőrszaival veti össze, akik az emberiség hite szerint kialakították az emberi életformát, megvetették alapját az emberi civilizációnak. Prométheusz, aki a tüzet ellopta az emberiségnek, vagy Lucifer, aki a „tudás almáját” kínálta fel az embernek, sajátos módon az emberiség jötevői voltak. Ezzel magyarázható, hogy a mitikus mesehős mindig szabadító. A magyar népmesékben a hőrsz alakját legtisztábban az *Égitestszabadító típus* (BN. 319*) őrizte meg. A csodálatos erejű hőrsz közös vonása, hogy égitesteket szabadítanak meg, közben az alvilágban megküzdnek a sárkányokkal, alakjukat változtatva kivédik a gonosz cselvetéseket és visszakerülnek a felső világba. A mitikus hősek már a származása is csodálatos, sorsszerű. Pl. a toronyba zárt szűz lány bámulta a rőzsákat, „Egy rőzsa felszállt hozzá, megszagolta, szájába vette...” Attól a perctől kezdve „úgy lett a rőzsától”, vagy a rőzsét szedő öregasszony a „befalt bikkfalevel”-től lett állapotos. Ezeket a hőrszket rendszerint különleges jegy jelöli meg: az *Aranyhajú ikrek* típuson belül találkozunk a nappal, holddal, csillaggal vagy aranyhajjal ékeskedő ikrekkel. Jellemző, hogy gyorsan növekednek és már a születés pillanatában csodálatos erejük teljében vagy értelmi képességükben mutatkoznak meg. A hős szépsége olyan, hogy „a napra lehetett nézni, de rá nem”.

A mitikus hős erejét Nagy Olga azzal a néphiedelemmel hozza összefüggésbe, miszerint az ember első ősei az óriások voltak és ezek kipusztulásával születtek meg az emberek. Vagyis az embernek erősnek kell lennie a környező ellenséggel és világgal szemben, mint ahogy a természetben is állandó a harc és mindig az erős győz. Ezért van, hogy a táltos jele: „sokáig szopott és különösen erős volt...” Szép példája a nagy erejű

hősnek a *Fehérlófia* (BN. 301 A) és a *Borsszem Jankó* (BN. 301*) című mesetípusok. A mitikus hősöknek gyakran álcázva van az erejük. A Hamupipőkék, Nemtudomkák stb. türelmesen viselik megaláztatásukat, holott birtokukban van valamely csodás erő vagy eszköz, mellyel minden kívánságuk teljesülhet. A táltos ló göthősnek mutatkozik, a hősnő útjába kerülő fa férges, holott képes megsegíteni a hősnőt; a legyengült állatoknak csodálatos hatalmuk van stb.

A mesehős egyedül van, magányosan kell megvívnia harcát, mert küzdelmében az emberi világban senkire sem számíthat. „Nincs költészet — írja Nagy Olga —, amely az emberi létezésnek ilyen mélységes szakadékaiba mert volna belenézni, mint a mese.”

A héroszok származása mitikus, ezért eredetük bizonytalan. Az élet-öszön megteremtett az emberek számára egy új barátot, akinek varázserője héroszi, de közelebb áll hozzá: ez a táltos. A néphiedelem szerint a „táltos Isten akaratóból születik, hogy segítsen a szegény emberen”. A táltos születése megmaradt kissé kozmikusnak, gyakran vele egy órában születik egy táltos csikó vagy táltos lány. Táltosjegy lehet a nap, hold és csillag, de általában egy csonttal több van neki, mint a közönséges embernek. Megvan az a tulajdonsága, hogy tetszés szerint változtathatja alakját. E képessége a tökéletes szabadságot jelenti; ezt a lehetőséget ismerte fel a meseteremtő tudat, amikor a mesehős bonyodalmait alakváltoztatással oldja meg. Ennek mitikus háttere van, mert példaként hadd említsük csak Zeust, Dionüszost, aki ezáltal megsokszorozták és a végtelenbe nyújtották a létezését. A *Gyöngyíró leányt* (BN. 403 A) a boszorka a kútba veti vagy a folyóba. Meghal, de aranyrucává, illetve aranyhallá változik. Kifogják, tollából vagy pikkelyéből visszaváltozik leányá. A táltosnak még egy kiváltságos tulajdonsága van: „tisztán lát olyan dolgokat, amelyeket más nem láthat meg.” Ha nem a „tudással” születik, akkor azt „megszerzi”, és sok mesében a tudás megszerzése a konfliktus megoldását jelenti. Pl. a sárkányt az pusztítja el, aki birtokában van a titoknak: hol tartja az erejét.

A táltosok bukásával születik meg a „fausti hős”, aki paktumot köt a titokzatos erőkkal, az ördöggel. En-

nek szép példája *A hálás ördög* című mesetípus (BN. 819*).

A népmese furfangos hőse a kópé, akit az emberi képzelet és élniakarás teremtett meg — írja Nagy Olga. E hősök egyszerű emberek, akik csavaros eszük jóvoltából győztesen kerülnek ki a bajból. Legismertebb a magyar népmesékben Ludas Matyi, Csalóka Péter; a németalföldi Till Eulenspiegel vagy a keleti Nasszredin. A kópé sem előzmények vagy ősök nélküli figura. A feladatát mindig cselvetéssel végzi: kijátssza a környezetét, pl. a hőst zsákba varrják, hogy folyóvízbe dobják, ám őt megmenti ravaszága: „Nem akarok király lenni” — kiáltja, mire valaki kioldozza és helyébe búvik (BN. 1535). Fejlett társadalmi tudatra vall annak a kópének az alakja, aki a rosszat nemcsak kivédi, hanem vissza is adja. Kockázatvállalásában ott van az emberi nyugtalanság, a mindent tudni, megismerni, vállalni akarás. Ez segíti abban, hogy minden helyzetből kivergődjék; optimizmusa sosem hagyja kétségbe esni.

A II. könyvben a mesehős egy másik típusát mutatja be: a boszorkányt, aki a gonoszság jelképe a mesében. Nagy Olga itt is utal arra, hogy már Hérodotosztól kezdve, amióta írásbeli emlékeink vannak, szörnyetegek mindig léteztek. Hogy a népi tudat a sokféle szörnyalakat miért egyetlen nőalakba gyúrta, erre is megvan a magyarázat: a gonosz boszorkány újra teremt a gonoszt. Miközben pusztít, szül is — s ezt csak asszony teheti.

„Ipolyi szerint a boszorkány minden rátsága mellett tündéri képességekkel rendelkezik, tehát az ősvallás fényéből is örökölt valamit...” Tekintetbe kell vennünk, hogy a „bűvölés”, „bájolás” valamikor tündéri vonás volt. A boszorkány a sárkányok anyja. A sárkány a népmesében a kozmikus küzdelmet hivatott ábrázolni. A hősnek nem kisebb ellenféllel kell megküzdenie, mint a lángot lövelő, buzogányt dobó, félelmetes sárkánnyal. Ha nem lenne sárkány, kin mérné le a hős a saját erejét? A sárkány tehát méltó háttért képez a hősiesség kidomborításához. Ezért ő nem is sugall borzalmat, mint a boszorkány, csupán a hős nagyszerűségének méltó aláfestése. Az *Égitestsza-badító* (BN. 319*) című mesében egész „sárkánynemzetséggel” találkozunk.

A III. könyv a hős varázseszközeit mutatja be, valamint a hős segítő-társait, a növényeket, állatokat és a legjobb társát, a táltos lovat. „A primitív ember mindent a világon étellel telítettnek képzel...” J.G. Frazer gondolatával magyarázza a szerző a nép hiedelmét, miszerint vannak önmagukban varázserejű eszközök. Ezek alapvető funkciót nyerne egyes mesetípusokban, pl. a csodalámpa vagy a bűvös tűzszerszám, a „terülj asztalkám” stb. Az eszközöknek talizmánféle szerepük van a hős életében (teljesítik kívánságát!), ezért harcol megszerzésükért. Gyakran jó tette helyébe kapja őket, vagyis az együttérzés az, ami a mitikus lényeket ajándékozásra bírja. A hiedelem szerint a növények és állatok együttérzésre képesek, és ez az alapja az ember

és közöttük létező mágikus kapcsolatnak. Mindez azt hivatott igazolni, hogy a mese hőisével az egész világmindenség együtt érez.

A meseteremtő nép képzeletének egyik legköltoőbb alkotása a táltos ló, amely nem ismer akadályt térben és időben. Mindaz, amit a táltos ló tud, csupán a hős célját és boldogulását szolgálja.

Nagy Olga esszékötete nemcsak a szakemberek számára jelent értékes kézikönyvet, amit a kötetben felhasznált gazdag szakirodalom is alátámaszt, hanem a népmesét kedvelő olvasót is közelebb hozza a mesék hőiséhez, azaz jobban megismerteti a mesével, amely nem más, mint „az Ember története, akinek hőssé kell válnia, hogy emberségét megőrizze”. (Nagy Olga.)

VAJDA ZSUZSA

MEGJELENT AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 9. KÖTETE

PETKOVICS KÁLMÁN

A kérdőjeles ember

Dokumentumriport a szabadkai munkásmozgalomról
(Rigó János)

„A »szabadkai műfaj« egyik legerősebb és főművelője, Petkovics Kálmán, új lépést tett a munkásmozgalmi dokumentumriport terén — éspedig a szaktörténelem felé irányulóan, habár odáig nem kívánt eljutni, és így nem is jutott el. Ezt már írói temperamentuma és stílusa sem engedte meg. Az embert, az egyént és személyiséget most is szívesebben láttatja az általános történéseknél, habár a történelmi-társadalmi helyzetet most is mindig megrajzolja — persze lehetőleg csupán mint az egyéni mozgások alapját” — írja egyebek között Petkovics Kálmánnak erről a művéről az egyik recensens. És valóban, bár a mű címe *A kérdőjeles ember*, tulajdonképpen tárgya nem ez a Kérdőjeles Ember, hanem sokkal több annál. A temetőcsósz — rikkancs — forradalmár Rigó János alakja inkább csak arra szolgál, hogy valami élő vázat adjon a tulajdonképpen mondanivalónak. Az egyébként is a szövegben ritkán jelentkező, a körülmények faragta forradalmár alakja mögött ugyanis az egyéni sorsnál sokkal élesebben rajzolódik ki a századvég, azaz egy olyan korszak Szabadkájának története, amelyre döntő hatást gyakorolt a munkásmozgalom első szervezett jelentkezése. Régi levéltári okmányokból és régi újságokból bontakozik ki a Mukicsok és Mamuzicok egy évszázad előtti Szabadkája, éspedig nem is elszigetelten, szigorúan egy város szűk kereteibe szorítva, hanem szélesre tárulva, mert Petkovics Kálmán a helyi történéseket mindig is igyekszik szervesen beleágyazni a környezet, az ország, a kiegyezés utáni monarchia mindennapjaiba, az egyetemes problémákba és gondokba.

Nyugodtan elmondhatjuk: *A kérdőjeles ember* Szabadka város története egy fejezetének nemcsak alapos, de az adathalmazon túl az írói képzelőerő segítségével még fokozottabban elmélyített, életeesebbé, plasztikusabbá tett képe. Ez a kép méltán beleillik abba a kiterjedt munkába is, amely az utóbbi időben indult meg Szabadkán a város Iványi utáni újabb monográfiájának kidolgozása érdekében. A mű mindenképpen hozzájárul ahhoz, hogy szélesebb alapról lehessen elindulni a monográfia mindent egybefogó szintézise felé.

A 260 oldalas, tetszetős külsejű könyv, amelynek fedéltervét Szalma László készítette, megrendelhető a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyetemen. Előfizetési ára 30, bolti ára pedig 40 dinár.

